

145 362

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**20. YÜZYIL SONUNDA KAPİTALİZMİN
POLİTİK-EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ ve
POPÜLER KÜLTÜR**

Güven SELÇUK

Danışman
Prof. Dr. Tülay ÖZÜERMAN

- 145362 -

2004

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “20. Yüzyıl Sonunda Kapitalizmin Politik - Ekonomik Dönüşümü ve Popüler Kültür” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

01/07 2004

Güven SELÇUK

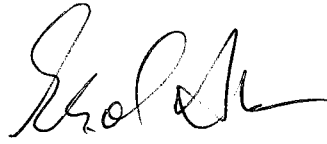
TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 07.10.2004 tarih ve 13. sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 18. maddesine göre, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Güven SELÇUK'un "20. Yüzyıl Sonunda Kapitalizmin Politik - Ekonomik Dönüşümü ve Popüler Kültür" konulu tezini incelemiş ve aday 08.10.2004 tarihinde, saat 10:30 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin/projenin BAŞARILI olduğuna oy BİRLİĞİ ile karar verildi.

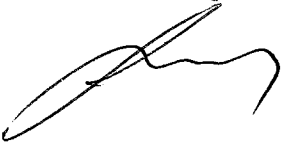
BAŞKAN

Prof. Dr. Erol Akı

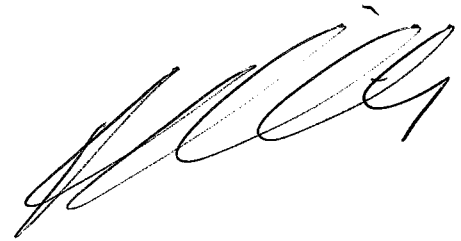
ÜYE

Prof. Dr. Erhan Özdemir

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. R. Bahar Üste

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ/PROJE VERİ FORMU

Tez/Proje No: **Konu Kodu:** **Üniv. Kodu**

• Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez/Proje Yazarının
Soyadı: SELÇUK

Adı: GÜVEN

Tezin Türkçe Adı: 20. Yüzyıl Sonunda Kapitalizmin Politik - Ekonomik Dönüşümü
ve Popüler Kültür

Tezin Yabancı Dildeki Adı: The Politic – Economic Transformation of Capitalism
At The End of 20. Century and The Popular Culture

Tezin/Projenin Yapıldığı

Üniversitesi: Dokuz Eylül Üniv.

Enstitü: Sosyal Bilimler Ens.

Yıl: 2004

Tezin Türü:

Yüksek Lisans:

Dili: Türkçe

Doktora:

Sayfa Sayısı: 119 + XII

Tıpta Uzmanlık:

Referans Sayısı: 73

Sanatta Yeterlilik:

Tez/Proje Danışmanlarının

Ünvanı: Profesör

Adı: TULAY

Soyadı: ÖZÜERMAN

Türkçe Anahtar Kelimeler:

- 1- Fordizm-Postfordizm
- 2- Modernizm-Postmodernizm
- 3- Kitle Kültürü-Popüler Kültür
- 4- Politik-Ekonomik Dönüşüm

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1- Fordism-Postfordism
- 2- Modernism-Postmodernism
- 3- Mass Culture-Popular Culture
- 4- The Politic-Economic Transformation

Tarih: 01 / 07 / 2004

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet

Hayır

ÖZET

Kapitalizmin 1970'lerdeki son büyük krizi ve bu krizi aşmak için gündeme gelen yeniden yapılanma çabaları, etkileri yalnız ekonomik alanla sınırlı olmayan oldukça kapsamlı ve hızlı bir değişim sürecini de beraberinde getirmiştir. Yeniden yapılanma, başta ekonomik açıdan birikim rejiminde ve üretim yapılarında bir değişimi ifade etmektedir. Fordist birikim rejiminden Postfordist birikim rejimine geçiş, bu bağlamda yeniden yapılanma sürecinin ekonomik ayağını oluşturmaktadır.

Birbirinden ayrı iki tarihsel dönem olarak nitelenen modernite ve postmodernite arasındaki kırılma noktası, yine 1970'li yıllardır. Gerçekten de sanatsal estetik ve kültür üzerine tartışmalardan, toplumla ilgili kuramsal çözümlere ve bilim kuramındaki paradigma dönüşümlerine kadar oldukça geniş bir alanı kapsayan postmodernizm tartışmaları 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmış bulunmaktadır. Hayatın tüm alanlarını kapsayan bir söylem ve bir dünya görüşü olarak modernizmden postmodernizme geçiş, yeniden yapılanmanın ideolojik ayağını oluşturur.

Yine 1970'lerle birlikte, kültürel alanda kitle kültürü kavramının bilinçli bir şekilde terk edilerek, yerine popüler kültür kavramının kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Önceleri "halkın yarattığı ve halka ait olan kültür, halkın kendi kültürü" anlamlarına gelen popüler kültür, postmodernist dönüşümle birlikte, anlam kaymasına uğrayarak kitle kültürüne özdeş bir hale gelmiştir. Popüler kültürün, kitle kültürü yerine bu egemen kullanımı, postmodernist ve Postfordist dönüşümle birlikte, yeniden yapılanmanın üçüncü sacayağını oluşturmaktadır. Kültürel alanda yaşanan bu dönüşüm, kendiliğinden oluşan, rastlantısal bir gelişme değildir; altyapıda meydana gelen değişimlerin üstyapıya yansımalarıdır.

ABSTRACT

The last big crisis of capitalism in 1970's and the restructuring efforts that came on the agenda to overcome this crisis, brought together a rather comprehensive and fast variation process whose efforts are not limited by only economical area. In the beginning, the restructuring expresses a variation in the accumulation regime and production structure economically. The transition from the Fordist accumulation regime to the Postfordist accumulation regime, in this context, constitutes the economical base of the restructuring process.

The break point between modernity and postmodernity which qualified as two historical terms different from each other, is again the years of 1970's. In fact, the postmodernism discussions which comprise rather wide area from the discussions on the artistic estetic and culture to the theoretical analysis interested on society and the paradigm transformation in the science theory, appear in the last quarter of the 20. century. The transition from modernism to postmodernism as a discourse that contains the full area of life and a world'sight, constitutes the ideological base of the restructuring.

Still with the 1970's, it is seen that, in the culturel area, the concept of mass culture is being forsaked in a conscious form and instead of it, the concept of popular culture is begun to be used. At first, the popular culture, which means "the creaty of the public and the culture belonging to public, the public's own culture", with the postmodernist transformation, became a situation identical to the mass culture by a meaning slipping. By the postmodernist and the postfordist transformation, this dominant usage of the popular culture instead of the mass culture constitutes the third leg of the restructuring. This transformation being lived in the cultural area isn't a progress that is constituted spontaneous and coincidental; it is the reflection of the variation happening in the substructure to the superstructure.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	II
TUTANAK	III
TEZ VERİ FORMU	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
GİRİŞ	X

BİRİNCİ BÖLÜM

20. YÜZYIL SONUNDA KAPİTALİZMİN POLİTİK-EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ

I. Modern / Postmodern Kavramları ve Modaliteleri	1
II. Modernizm ve Modernitenin Üretim Yapıları	2
A. Makineleşme Öncesi Üretim Yapıları	7
1. Basit Elbirliği	7
2. Manifaktür	8
B. Makineleşme Sonrası Üretim Yapıları	8
1. Taylorizm	9
2. Fordizm	10
a. Üretim Yöntemi Olarak Fordizm	10
b. Birikim Rejimi Olarak Fordizm	12
III. Kapitalizmin Son Büyük Krizi ve Yeniden Yapılanma Çabaları	17
IV. Postmodernizm ve Postmodernitenin Üretim Yapısı Olarak Postfordizm	20
A. Postmodernizm	20
1. Postmodern Sözcüğünün İlk Kullanım Biçimleri	21
2. Postmodernizm Kavramının Bugünkü Anlam Alanı	22

3. Postmodernizm Tartışmaları	25
B. Postfordizm	30
1. Fordizm'in Krizi ve Postfordist Dönüşüm	30
2. Esneklik Kavramı ve Esnek Üretim	35
3. Postfordizm'in Kültürel-Toplumsal Etkileri	37

İKİNCİ BÖLÜM

KİTLE KÜLTÜRÜ VE POPÜLER KÜLTÜR

I. Kültür Kavramı ve Popüler Kültür Açısından Anlamı	41
II. Yüksek Kültür – Alçak Kültür	43
III. Kitle Kültürü	45
A. Serbest Zaman / İşlik-Dışı Zaman (Leisure) Kavramı	49
B. Frankfurt Okulu ve Kitle Kültürü	51
1. Frankfurt Okulu'nda Kitle Toplumu	52
2. Frankfurt Okulu'nun Kitle Kültürü Eleştirisi	55
3. Kültür Endüstrisi Kavramı	56
IV. Popüler Kültür	59
A. "Popüler" ve "Popüler Kültür" Kavramları Üzerindeki İdeolojik Mücadele	59
B. "Popüler" ve "Popüler Kültür" Üzerindeki Anlam Kayması	60
1. Popüler Kavramı	61
2. Popüler Kültür Kavramı	62
C. Popüler Kültür Tartışmaları	65
1. Yapısalcı Yaklaşım	65
2. Kültürelci Yaklaşım	67
3. Yapısalcılık ve Kültürelciliğin Sentezi: Hegemonya Yaklaşımı	67
a. Antonio Gramsci ve Hegemonya Kuramı	68
b. Popüler Kültür Çalışmalarında Hegemonya Kavramı	70
D. Bugünkü Anlamıyla Popüler Kültür ve İdeolojik İşlevleri	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OLGULAR ARASI BAĞLANTILARIN KURULMASI
(DÖNÜŞÜMÜ TEORİLEŞTİRMEK)

I.	Fordist Birikim Rejimi ve Kitle Kültürü	77
	A. Fordist Birikim Rejimi'nde "İşlik-Dışı Zaman"ın İşe Koşulması	77
	B. Fordist Üretim Biçimi ve Kitle Kültürü Ürünleri	82
II.	Postmodern Dönüşüm ve Popüler Kültür (Popüler Kültürün Kitle Kültürü Tarafından Kuşatılması)	85
III.	Postfordist Birikim Rejimi ve Popüler Kültür	86
	A. Postfordist Üretim Biçimi ve Popüler Kültür Ürünleri	86
	B. Popüler Kültürün Postmodern Karakteri	88
IV.	Popüler Kültürün Dönüşümü ve Diyalektik Yöntem	93
	A. Diyalektik Yöntem	93
	1. Hegel'in Diyalektik Yöntemi	93
	2. Marx'ın Diyalektik Yöntemi	94
	B. Popüler Kültürün Tarihsel Süreçteki Dönüşümünün Diyalektiği	97
	1. Tez: Halkın Üretimi Olarak Popüler Kültür	98
	2. Anti-tez: Kitle Kültürü ve Postmodern Popüler Kültür	99
	3. Sentez: Geleceğin Popüler Kültürü	100
	SONUÇ	103
	KAYNAKÇA	112

GİRİŞ

Popüler kültür, son yıllarda gerek akademik çevrelerde, gerekse yazılı ve görsel basında yoğun bir biçimde gündeme gelen ve tartışılan bir konudur. Yurtdışındaki üniversitelerde popüler kültür, başlı başına bir inceleme alanı haline gelmiştir. Bu doğrultuda popüler kültür bölümleri açılmakta, yüksek lisans ve doktora programları oluşturulmaktadır. Popüler kültür üzerine spesifik çalışmalar 1970'lerin sonu ve 1980'lerle birlikte başlamasına rağmen, kısa sürede geniş bir literatür oluşmuştur. Bununla birlikte, kavram üzerinde bir fikir birliğinden söz etmek mümkün değildir.

Kimileri popüler kültürü, kitle kültürü ile bir tutup, bu iki kavramı herhangi bir ayırım gözetmeden birbirinin yerine kullanırken, kimileri de kitle kültüründen tamamen farklı bir olgu olarak ele alıp, içeriğindeki "popüler" sözcüğünden hareketle, halkın içinden çıkan, halk tarafından üretilen ve halkın otantik yapısını yansıtan bir kültür anlamında kullanmaktadırlar. Kaynağını nereden aldığı, kimler tarafından kimler için üretildiği, yararlı mı yoksa zararlı mı olduğu üzerine neredeyse sonsuz bir literatüre sahip olunmasına rağmen, bu sorulara verilen yanıtlar çoğunlukla araştırmacının durduğu yere göre şekillenmekte ve genel bir kabul görmemektedir. Kısaca popüler kültürün anlamı üzerinde bile henüz bir uzlaşma sağlanamamış olup, tam bir kafa karışıklığı hüküm sürmektedir.

Bugün gelinen noktada popüler kültür, sosyal bilimler içerisinde yer alan iletişim bilimi, sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji, tarih ve edebiyat gibi bir çok farklı disiplinin ilgi alanına girmiş bulunmaktadır. Ayrıca popüler kültür üzerine spesifik incelemelerin yapıldığı kültürel çalışmalar alanı da, tüm bu bilim dallarından yararlanarak konuyu disiplinlerarası bir yaklaşımla ele almaktadır. Ancak, sözü edilen bu çalışmalar, popüler kültürü genellikle bağımsız bir üstyapı kurumu olarak alıp, onun altyapısal temelini ihmal etmektedirler. Oysa kültürel alan kendiliğinden, kendi içinde oluşan bir yapı değildir, daha çok maddi altyapının bir görünümü ve üstyapıdaki yansımasıdır.

Kapitalist ekonomik sistem, 1970'li yıllarda büyük bir krizin içine girmiş bulunmaktadır. Halen de bu krizin etkilerinden tam anlamıyla kurtulduğu söylenemez. Bununla birlikte, kapitalizmin bu son büyük krizini aşmak için gündeme gelen yeniden yapılanma çabaları, etkileri ekonomik alan dışında siyasal, toplumsal ve kültürel alanlara da yansiyarak yaşamın tüm alanlarını kapsayan önemli değişimlere yol açmış bulunmaktadır.

Ekonomik açıdan, 1929 Ekonomik Buhranı'ndan bu son krize kadar hakim birikim rejimi olan Fordizm, yerini Postfordist birikim rejimine bırakmıştır. 1970'li yıllar aynı zamanda Aydınlanma'dan bu yana geçerli bir söylem ve dünya görüşü olan modernizmden postmodernizme geçiş dönemidir. Tarihsel bir dönem olarak moderniteden postmoderniteye geçiş anı, kapitalizmin bu sözü edilen krizini aşmak amacıyla girdiği yeniden yapılanma çabalarına denk düşmektedir. Postmodernizm, kapitalizmin bu yeni aşamasının (yani geç kapitalizmin) kültürel mantığını oluşturmaktadır.

Popüler kültür, ilk kullanım biçiminde, içinde barındırdığı “popüler” sözcüğünden hareketle “halkın yarattığı ve halka ait olan kültür, halkın kendi kültürü” anlamlarına gelmektedir. Ancak kapitalist ekonomi düzeninin ortaya çıkışına paralel olarak doğan burjuva demokrasileri ve sivil toplumla birlikte, öncelikle popüler kavramı, ardından postmoderniteye geçilmesiyle birlikte de popüler kültür bir anlam kaymasına uğramıştır. Postmodernizmin yeni bir içerikle tekrar tanımladığı popüler kültür, bugün artık kitle kültürüne özdeş bir konuma gelmiş ve onun yerine kullanılmaya başlanmıştır. Popüler kültür üzerinde yaratılan bu anlam kayması ve kitle kültürü kavramının bilinçli bir şekilde terk edilerek, yerine popüler kültür kavramının kullanılmaya başlanması, yeniden yapılanma sürecinin üçüncü sacayağını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, üstyapısal bir kurum olarak popüler kültür olgusunu maddi altyapıyı oluşturan üretim ilişkileri ve yapıları ile birlikte bütüncül bir biçimde ele alarak, popüler kültürün dönüşümünü kapitalizmin 1970'lerdeki son büyük krizini aşmak için gündeme gelen yeniden yapılanma çabaları içerisinde

açıklamaktır. Bu doğrultuda popüler kültürün bugünkü egemen kullanım biçimi, yeniden yapılanmanın ideolojik yönü olan postmodernizm ve ekonomik yönü olan Postfordizm’le ilişkilendirilecektir. Çalışmanın diğer bir amacı ise, popüler kültürün tarihsel süreçteki dönüşümünü özgün bir yaklaşımla, diyalektik yöntemi kullanarak açıklamak ve bu sayede popüler kültür olgusunu yerli yerine oturtturarak, halen devam etmekte olan kafa karışıklığını gidermektir.

Çalışmanın birinci bölümünde kapitalizmin politik-ekonomik dönüşümü ve yeniden yapılanması bağlamında, modernizm ve postmodernizm kavramları irdelenmiş, modernitenin ve postmodernitenin üretim yapıları ortaya konulmuştur. Modern dönemin, öncelikle makineleşme öncesi üretim yapıları olan basit elbirliği ve manifaktür değerlendirilmiş; daha sonra ise Taylorizm ve Fordizm’in özelliklerine değinilmiştir. Son olarak ise, postmodern dönemin üretim yapısı olarak Postfordizm ve esneklik kavramları ele alınmış, kültürel-toplumsal etkileri incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde kitle kültürü ve popüler kültür olgularına yer verilmiştir. Bu analiz sırasında, kitle kültürünün ortaya çıkışında serbest zaman kavramının belirleyiciliği üzerinde durulmuş, ayrıca Frankfurt Okulu’nun kitle kültürü eleştirisine değinilmiştir. Popüler kültürle ilgili kısımda ise, özellikle popüler ve popüler kültür kavramları üzerindeki anlam kayması ortaya konularak, popüler kültür tartışmaları konu edilmiş; bugünkü egemen anlamıyla popüler kültür ve ideolojik işlevleri değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümün konusu; önceki bölümlerde incelenen olgular arasındaki bağlantıların kurulmasıdır. Kitle kültürü Fordist birikim rejimi ile; popüler kültür ise Postfordist birikim rejimi ile ilişkilendirilmiş ve popüler kültürün postmodern karakteri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde ayrıca, popüler kültürün gelişimi, diyalektik yöntem çerçevesinde incelenmiştir. Bu doğrultuda, öncelikle diyalektik yöntemin idealist ve materyalist yorumları irdelenmiş; sonrasında ise popüler kültürün tarihsel süreçteki dönüşümünün diyalektiği, tez-antitez-sentez aşamaları içerisinde değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

20. YÜZYIL SONUNDA KAPİTALİZMİN POLİTİK-EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ

I. Modern / Postmodern Kavramları ve Modaliteleri

Modernizm, modernite ve modernleşme kavramları, “modern” sözcüğünden türeyen kavram modaliteleridir. Bu kavramların semantiğini “modern” sözcüğü belirler. Yine postmodernizm, postmodernite, postmodernleşme gibi kavramların semantiğini kavrama açısından da, “modern” sözcüğü ile birlikte “post” eki belirleyicidir.

Postmodern sözcüğünün etimolojisinde belirleyici olan “post” eki, İngilizce, Fransızca gibi dillerde “sonrası” anlamına gelir. Postmodern sözcüğünün anlamı, modern sözcüğü tarafından belirlenmekte ve modern olarak tanımlanan bir aşamadan sonra gelen yeni bir aşamayı/durumu ifade etmektedir.

Modern, modernizm, modernite, modernleşme gibi kavram modalitelerinin her biri farklı kullanım alanlarına sahiptir ve bu modalitelere göre belirlenmiş semantik bir çerçevede bulunmaktadır. Aynı durum postmodern kavramının modaliteleri açısından da geçerlidir. Bu doğrultuda modaliteleri anlamlandırmak için onları bir kavram çifti olarak ele almak belli bir kolaylık sağlayacaktır.¹

“Modernite/postmodernite kavram çifti, tarihsel süreç içinde iki farklı dönemi (epok) ifade etmektedir ve burada dilbilgisi açısından iki kavram da birer dönemin ismi olarak kullanılmaktadır. Postmodernite, bu çerçevede moderniteden sonra gelen dönemin adıdır. Modern/postmodern kavram çifti ise dilbilgisi açısından sıfat olarak tanımlanabilir. Bu kavram çifti, birer sıfat olarak o dönemlere özgün nitelikleri kapsayan bir çerçevede anlamlandırılabilir. Modernleşme/postmodernleşme kavram çifti ise dinamik süreci, bir başka deyişle, iki farklı aşamanın oluşumunu

¹ Bu kavram modaliteleri hakkında bkz. Gencay Şaylan; **Postmodernizm**, İmge Kitabevi, (II. Baskı) Mayıs 2002, Ankara, s.55-59

ifade etmektedir... Modernizm/postmodernizm kavram çifti ise söylemin ideolojik boyutuna işaret etmektedir.”²

II. Modernizm ve Modernitenin Üretim Yapıları

Modern sözcüğünün Türkçe kelime karşılığı olarak “çağdaş” kullanılmaktadır. Ancak, çağın sürekli değişmesi nedeniyle modern olanın da zamanla değiştiği görülmektedir.³ Hans Robert Jauss’un araştırmasına göre, modern terimi ilk olarak beşinci yüzyılda o dönemin resmi Hıristiyanlık anlayışını, Roma ve Pagan geçmişten ayırmak için kullanılmıştır. Fakat zamanla modern kavramının içeriği değişmiştir. Sosyal bilim literatüründe, başlangıcı 1300’lü yıllara kadar uzanan Rönesans dönüşümünün biçimlendirdiği düşünce ve yaşam tarzının egemen olduğu zaman dilimi, “modern dönem” olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda, modernlik de, modern dönemdeki yaşam tarzıdır.⁴ Modernizm ise, modern dönemde ortaya çıkan ve özellikle 19. yüzyılda Batı dünyasına egemen olan dünya görüşünü ifade etmektedir.⁵

Modernizm bir “söylem”dir. Yani kavramın semantiğinde hem kuramlar, hem de ideolojiler vardır. “Bilindiği gibi özellikle toplum bilimleri alanında kuram ile ideolojiyi ontolojik olarak ayırmak, aralarına bir sınır çizgisi çekmek olanaksızdır. Bu nedenle hem kuramı hem de ideolojiyi kapsayan bir çerçevede “söylem” sözcüğünü kullanmak daha anlamlı gözükmektedir. Böylece söylem, kuram ve ideolojiyi kapsayan bir dil türevi olarak düşünülebilecektir.”⁶ Modernizm (bir söylem olarak), içerisinde oldukça kapsamlı ve karmaşık oluşumları barındırır. Bu oluşumu tarihsel bir dönem olarak ele alınca modernite kavramı kullanılır. Modernizm ise,

² Şaylan; a.g.e., s.55,56

³ “Modern” sözcüğünün değişken karakteri ve modernitenin ne olduğu üzerine bkz. Abel Jeanniere; “Modernite Nedir?”, **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen; Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, (III. Baskı) Nisan 2000, Ankara, s.95-107

⁴ Bir kavram olarak modernlik, modernliğin anlatılama tarzları, modernliğin kurumları, ekonomik temelleri ve modernliğin krizleri gibi konular üzerine kapsamlı bir çalışma için bkz. Peter Wagner; **Modernliğin Sosyolojisi**, Sarmal Yayınevi, Ocak 1996, İstanbul

⁵ Ömer Demir; **Bilim Felsefesi**, Vadi Yayınları, (II. Baskı) Kasım 2000, Ankara, s.147

⁶ Şaylan; a.g.e., s.111

modernitenin anlatıldığı bu kapsamlı ve karmaşık söylemi (hem kuram, hem de ideoloji anlamında) ifade eder.⁷

Tarihsel açıdan bakıldığında, 16. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyıla kadar süren dönem ve bu dönem içinde ortaya çıkan oluşumlar (bu noktada Batı Avrupa'nın dönüşümü düşünülmeli), modernleşme süreci olarak adlandırılır.⁸

Modernleşme sürecinin yapı taşları olarak; Katolikliğin yeniden ve akla uygun bir şekilde yorumlanması yani reformasyon, bu doğrultuda dinin egemenliğinin bilime geçmesi, kentlerin ön plana çıkması ve oluşan bu kentler toplum yaşamına ekonominin egemen olması, siyasal sistemlerin demokratikleşmesi ve yeni türden toplumsal kimliklerin (ulusal, sınıfsal gibi) ortaya çıkması gibi örnekler verilebilir. Modernleşme sürecinin etiğini ise özgürlük, eşitlik, adalet, kardeşlik ve hümanizm (insancılık) gibi Batı'nın "evrensel" olarak tanımladığı değerler oluşturur.⁹

Weberci anlamda modernite, feodaliteyi ya da orta çağları izleyen ve aklın öncelik aldığı tarihsel dönemi ifade etmektedir. Bu anlamda Aydınlanma çağı ve onun özellikleri ile ilerici (progressive) tarih anlayışı (insanın aklını ve bilimi kullanarak sürekli ileriye doğru gitmesi) modernite çağının kavramsal öncülleridir. Tarihin ilerici özelliği öncülü, insanoğlunun aklını ve bilimi kullanarak giderek evrene egemen olacağını, bu doğrultuda doğanın kör güçlerini denetimine alacağını, sonra evrenin bir parçası olan toplumu da akla uygun (rasyonel) olarak düzenleyeceğini öngörmektedir.¹⁰

⁷ Modernite ve modernizmin farklı tarihsel dönemleri ifade ettiğini ve modernizmin, modernitenin varsayımlarından temel bir kopuş anlamına geldiğini savunan farklı bir görüş için bkz. Scott Lash; "Modernite mi, Modernizm mi? Weber ve Günümüz Toplumsal Teorisi", **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen; Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, (III. Baskı) Nisan 2000, Ankara, s.133-165

⁸ Şaylan; **a.g.e.**, s.56

⁹ Modernitenin ahlak anlayışı ve ahlak felsefesi hakkında bkz. Agnes Heller; "Modernitedeki Ahlak Durum", **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen; Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, (III. Baskı) Nisan 2000, Ankara, s.166-183

¹⁰ Şaylan; **a.g.e.**, s.30

Bir sözcük olarak modernite, belli bir çağı ifade etmektedir. Genel olarak bu çağ, Kuzeybatı Avrupa’da kapitalist dönüşüm ile ortaya çıkan tarihsel dönem olarak düşünülmektedir. Kapitalist dönüşüm, sadece ekonomik yaşam ve ilişkilerde değil, insan ve toplum yaşamının her alanında ortaya çıkan kapsamlı, derin değişimi ifade etmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi akıl ve bilimin insan yaşamında belirleyici konuma gelmesi, yeni ve ilerici bir tarih anlayışının (ya da bir başka deyişle, iyimser ve adeta mekanik bir determinist zaman anlayışının) egemen hale gelişi, modernite çağının belirleyici parametreleri arasında sayılabilir.¹¹

Habermas’tan hareketle David Harvey de modernite üzerine şu şekilde görüş bildirir; “Terim olarak “modern” daha gerilere giden bir tarihçeye sahip olsa da, Habermas’ın modernite projesi olarak andığı şey 18. yüzyılda belirecekti. Bu proje, Aydınlanma düşünürlerinin “nesnel bilimi, evrensel ahlak ile hukuku ve kendi ayakları üzerinde duran sanatı, kendi iç mantıkları temelinde geliştirme” konusunda gösterdikleri olağanüstü bir düşünsel çabadan ibarettir. Amaç, özgür ve yaratıcı biçimde çalışan çok sayıda bireyin katkıda bulunduğu bir bilgi birikimini, insanlığın özgürleşmesi ve günlük yaşamın zenginleşmesi yolunda kullanmaktı. Doğa üzerinde bilimsel hakimiyet, kaynakların kıtlığından, yoksulluktan ve doğal afetin rasgele darbelerinden kurtuluşu vaat ediyordu. Rasyonel toplumsal örgütlenme biçimlerinin ve rasyonel düşünce tarzlarının gelişmesi, efsanenin, dinin, boş inancın akıldışılığından, iktidarın keyfi kullanımından ve kendi insan doğamızın karanlık yanından kurtuluşu vaat ediyordu. Ancak bu tür bir proje aracılığıyla, bütün insanlığın evrensel, sonsuz ve değişmez nitelikleri ortaya çıkarılabildi.”¹²

Modernite çağı gerçekten göz kamaştırıcı bir atılım destanıdır ve insanoğlunun büyük başarılarını simgelemektedir. Ancak bununla beraber, bu tarihsel dönem büyük acıların ve trajedilerin yaşandığı bir zaman dilimidir aynı zamanda. Büyük savaşların ve soykırımların yanı sıra büyük yığınlar, özellikle emekçiler kapitalist dönüşümün kurbanı olmuşlar, aynı zamanda kadınlar kamu alanından dışlanmışlardır. Kapitalist dönüşüm bir dünya sistemi haline gelirken, “üçüncü dünya halkları” sözcüğü ile tanımlanan büyük insan yığınları olağanüstü

¹¹ Şaylan; **a.g.e.**, s.57,58

¹² David Harvey; **Postmodernliğin Durumu**, Metis Yayınları, Ekim 2003, İstanbul, s.25

baskılara hedef olmuş ve büyük acılar yaşanmıştır, halen de yaşanmaya devam etmektedir. Bu nedenle bu dönem üzerine düşünürken, madalyonun iki yüzü de göz önüne alınmalıdır. Çünkü, modernitenin temel ahlak normu hümanizmdir ama modernitenin tarihi her yönüyle hümanist değildir.¹³

Gerçekten de 20. yüzyıl, militarizmiyle, sahne olduğu iki dünya savaşıyla, Auschwitz türü ölüm kamplarıyla, Hiroşima ve Nagazaki deneyimleriyle korku salan nükleer yok olma tehdidiyle modernitenin değinilen yönünü net bir biçimde ortaya koymuş ve görelî bir pesimist bakış açısına sebep olmuştur. “Bundan da kötüsü, Aydınlanma projesinin kendi amaçladığının tersine yol açarak, insanlığın özgürleşmesi hedefini, insanlığın kurtuluşu adına evrensel bir baskı sistemine dönüştürmeye daha baştan mahkum olduğu yolunda bir kuşku doğurmuştur. Horkheimer ve Adorno’nun *The Dialectic of Enlightenment* (Aydınlanmanın Diyalektiği) başlıklı yapıtlarında ileri sürdükleri çüretkar tez budur. Hitler Almanyası ve Stalin Rusyası’nın gölgesinde yazılan bu kitapta, yazarlar Aydınlanma akılcılığının ardında yatan mantığın, bir hakimiyet ve baskı mantığı olduğunu savunuyorlardı. Doğaya hakim olma arzusu, insanlara hakim olmaya açılıyordu...”¹⁴

Horkheimer ve Adorno aydınlanmayı, kendini koruma güdüsünün akli kullanması biçiminde değerlendirmektedirler. Bu durum, aklın araçsal bir konuma indirgenmesidir ve bu “araçsal us”¹⁵ bir takım amaçları gerçekleştirmek için kolaylıkla teröre veya şiddete yönelebilir. Örneğin servet edinme ya da güç sahibi olma adına araçsal us, amacın önünde duran engelleri yok edecek ve bu yok edişi aynı zamanda rasyonelleştirecektir.

Horkheimer’e göre, akıl yürütmeyi esas alarak buradan bir “özgürleştirme projesi” üretmek kolay değildir, çünkü böyle bir girişim, kendi içinde aşılması gereken bir takım paradoksları barındırmaktadır. Modernizm, akıl yürütme ve bilim yoluyla insanın doğaya egemen olmasını ve böylece doğaya karşı özgürleşeceğini

¹³ Şaylan; *a.g.e.*, s.112

¹⁴ Harvey; *a.g.e.*, s.26

¹⁵ “Araçsal Us” kavramı hakkında ayrıca bkz. Erhan Atiker; **Modernizm ve Kitle Toplumu**, Vadi Yayınları, Ekim 1998, Ankara, s.7-22

öngörmektedir. Buna göre, özgürleşmek için doğa üzerinde baskı kurmak gerekmektedir. Ama baskı kurarak özgürleşme düşüncesi, kendi içinde paradoksaldır. Horkheimer, doğa üzerinde baskı kurmanın, kaçınılmaz olarak insana da egemen olma arzusuna dönüşeceğini ileri sürmektedir.¹⁶ Bu durum, genel anlamda aydınlanma projelerinin bir kaderi olarak Franz Kafka'nın "Şato" adlı yapıtında ve Kafka'nın bu yapıtından yola çıkılarak 1991 yılında Steven Soderberg tarafından beyazperdeye aktarılan "Kafka" adlı filmde etkileyici bir biçimde anlatılmaktadır.

Belli bir takım değerleri ve normları kapsayan modernizm sözcüğünün anlamı ya da semantik alanı içinde bilimcilik ve pozitivizm, akılcılık ve evrensellik gibi öğeleri bulmak mümkündür. Aydınlanma projeksiyonu, değinildiği gibi hem insanoğlunun büyük başarılarını ve özgürleşmesini ama aynı zamanda uygulamada yabancılaştırmasını ve baskı altına girmesini simgelemektedir.¹⁷ Buradan hareketle kimileri (örneğin postmodern düşünürler) insanlığın kurtuluşu adına Aydınlanma projesinin bütünüyle terk edilmesi gerektiğini ileri sürüp Aydınlanma çağına karşı eleştirel bir tutum takınırlarken, kimileri de, Habermas gibi, hedefleri konusunda büyük bir kuşkuculuk, amaçlar ve araçlar arasındaki ilişki konusunda ciddi bir tereddüt besleseler ve böyle bir projenin bugünkü koşullar altında olabilirliği üzerinde belli ölçüde karamsar da olsalar, projeyi desteklemeye devam etmektedirler.¹⁸ Bilindiği üzere Habermas¹⁹, moderniteyi tamamlanmamış bir projeksiyon olarak nitelemektedir.

Esas olarak modernite, kapitalist dönüşüm ve Aydınlanma kavramları, aynı anlamı ifade edecek biçimde, birbirleri ile özdeş olarak kullanılabilir. Kuşkusuz bu kavramlar özdeş değildir ve farklı anlamları vardır. Bununla beraber bu üç kavramın ortak ve geniş bir anlam alanı olduğu da inkar edilemez. Örneğin kapitalist dönüşüm (ekonomik boyutu ön planda olmakla birlikte), total bir yaşam

¹⁶ Şaylan; **a.g.e.**, s.127,128

¹⁷ Şaylan; **a.g.e.**, s.112

¹⁸ Harvey; **a.g.e.**, s.27

¹⁹ Jürgen Habermas üzerine kapsamlı bir çalışma için bkz. Besim F. Dellaloğlu; **"Toplumsal"ın Yeniden Yapılanması – Habermas Üzerine Bir Araştırma**, Bağlam Yayınları, Kasım 1998, İstanbul

biçimi değişimini anlatmaktadır. Aydınlanma kavramı, bu dönüşümün belli bir aşamasında egemen hale gelen düşünce biçimini yansıtır. Modernite ise değinilen dönüşümden bugüne kadar geçen tarihsel dönemi, bu tarihsel dönem içinde ortaya çıkan tutum ve düşünceleri ifade etmektedir. Bu üç kavramın, açıkça görüldüğü gibi birbiri ile ilintili geniş bir ortak anlam alanı bulunmaktadır. Bu nedenle belirli koşullar altında birbirleri ile özdeş olarak kullanılabilirler.²⁰

A. Makineleşme Öncesi Üretim Yapıları

Feodal dönemden kapitalist döneme ve moderniteye geçilmesiyle birlikte, feodal tarz üretimden de kapitalist üretime geçilmiştir. Kapitalist üretim yapıları, feodal dönemdeki üretim biçimlerinden bir çok noktada belirgin farklılıklar gösterir. Modernitenin üretim yapıları makineleşme öncesi ve sonrası olarak farklılıklar gösterdikleri gibi, makineleşme öncesi dönem de genel hatlarıyla basit elbirliği ve manifaktür olarak ikiye ayrılabilir.

1. Basit Elbirliği

Marx'a göre; çok sayıda işçinin aynı zamanda, aynı yerde ve tek bir kapitalistin patronluğu altında, aynı türden meta üretmek üzere bir arada çalışmaları, hem tarih, hem de mantık açısından kapitalist üretimin çıkış noktasını oluşturmaktadır.²¹ Bu dönemde teknolojik açıdan gelişmiş üretim araçları henüz kullanılmıyor olsa da (makineleşme yok) çok sayıda işçinin aynı ortamda tek bir kapitalistin yönetimi altında aynı amaç için toplanmaları emeğin ritmini ortaklaştırmış ve bu ritmi kapitalistin denetimi altına sokmuştur. Bu durum, kuşkusuz üretimin beşeri faktörünün örgütlenişinde yeni bir form olarak ortaya çıkmıştır: basit elbirliği.

²⁰ Şaylan; a.g.e., s.113

²¹ Karl Marx; Kapital I, III. Ciltler, Sol Yayınları, 1978, Ankara, İlker Belek; **Postkapitalist Paradigmalar**, Sorun Yayınları, (II. Baskı) Ocak 1999, İstanbul, s.51

2. Manifaktür

Manifaktür üretimi, yine aynı emek araçlarıyla, aynı iş kolunda, üretim sürecine derin bir işbölümünün sokulması ve işçilerin bu işbölümünün kollarında uzmanlaşmaya yönlendirilerek, üretkenliklerinin artırılması sonucunda ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla başlangıç itibariyle, işbölümü, basit elbirliğinin çeşitli işkollarında bir araya getirilmelerinden başka bir şey değildir. Bir yandan bağımsızlıklarından sıyrılarak tek bir metanın üretimindeki kısmi bir süreçte uzmanlaşan el zanaatçıların elbirliği (binek arabası manifaktürü), diğer yandan bir zanaatın kendi içinde alt parçalara ayrılmasından sonra bu alt parçalarda uzmanlaşan zanaatçıların elbirliği (iğne manifaktürü) söz konusudur.²²

Bu yeni form, emek gücünün egemen güce (kapitaliste) olan ekonomik bağımlılığını yaratmıştır. Marx bu gelişmeyi “başlangıçta işçi salt meta üretimi için gerekli araçlara sahip olmadığından emekgücünü sermayeye satıyordu, oysa şimdi aynı emekgücü sermayeye satılmadıkça işgörmez hale gelir” diyerek tanımlamaktadır.²³

Yeni üretim ve egemenlik biçimi olarak manifaktür üretimi, işçinin kendisine, çevresine, yaptığı işe ve hatta kendi üretiminin sonucu olan ürününe yabancılaşması sonucunu doğurmuştur.

B. Makineleşme Sonrası Üretim Yapıları

James Watt'ın buhar makinesi ile birlikte ortaya çıkan makineli üretim, yani üretim araçlarının gelişmesi, beraberinde emeğin örgütlenmesinde de bir takım değişiklikler yaratmıştır. Makinelerin, işçilerin yerini almaya başlaması işbölümündeki kimi aşamaların birleştirilmesini olanaklı kılmış ve tüm iş aşamaları arasında zorunlu bir süreklilik ortaya çıkmıştır. Bu durum, yeni kontrol mekanizmalarını ve yeni emek örgütlenmelerini doğurmuştur. İşte sırasıyla

²² Karl Marx; Kapital I, III. Ciltler, Sol Yayınları, 1978, Ankara, Aktaran, Belek; a.g.e., s.52

²³ Karl Marx; Kapital I, III. Ciltler, Sol Yayınları, 1978, Ankara, Aktaran, Belek; a.g.e., s.52

Taylorizm ve Fordizm, modernitenin makineleşme sonrası ihtiyaç duyduğu kontrol mekanizmaları ve birikim rejimleridir.

1. Taylorizm

1890 sonrasında Frederich Winslow Taylor tarafından formüle edilen ve kurucusunun isminden hareketle Taylorizm olarak adlandırılan bu model, emek örgütlenişinde bilimsel dönem olarak tanımlanabilir. “Taylor, teorik çalışmalarına, kendisi doğrudan üretimin içinde bir kontrolör olarak 1880’lerde başlamış, ilk yazınsal ürünlerini ve konferanslarını 1890’larda vermiş ve görüşlerini en özlü biçimde “Bilimsel Yönetimin İlkeleri (The Principles of Scientific Management)” adlı kitabında toplamıştır.”²⁴

Burada önemle belirtmek gerekir ki, Taylorizm emek araçlarının geliştirilmesi ya da teknoloji ile değil, doğrudan üretim süreci içerisinde emeğin örgütlenme biçimleriyle ilgilenir. “Taylor’un bilimsel yönetim kuramı, daha verimli bir üretim için üretimde kullanılan emek sürecinin yeni bir zaman mekan anlayışı içinde parçalanmasını ve daha sonra parçalanmış emek ünitelerinin bütünleştirilmesini öngörmektedir. Böylece emeğin, üretimin sadece dar bir alanında uzmanlaşarak verimliliğinin maksimum ölçekte artırılması öngörülmüştür.”²⁵

Taylorizm’in üç temel ilkesinden söz edilebilir:²⁶

- 1) Emek sürecinin becerisizleştirilmesi, basitleştirilmesi ve bu şekilde tüm üretim sürecinin parçalara ayrılması.
- 2) Kol ve kafa emeğinin birbirinden ayrıştırılması. Kafa emeğinin üretimden alınarak planlama düzeyinde merkezileştirilmesi.
- 3) İşçinin yaptığı işin her aşamasının yönetimce planlanması ve planın işçiye direktifler halinde iletilmesi.

²⁴ Belek; **a.g.e.**, s.56

²⁵ Şaylan; **a.g.e.**, s.140

²⁶ Bu konuda bkz. Belek; **a.g.e.**, s.57

Taylorizm’de amaç, gereksiz zaman harcamasının önüne geçerek verimliliği, son kertede de işletmenin karlılığını arttırmaktır. Bu doğrultuda çalışmanın her aşaması kronometrik olarak denetlenir ve standardize edilir. Daha sonra Taylor’un öğrencilerinden Gilbreth, zaman çalışmasına hareket çalışmasını ekleyerek, yapılacak her iş için standart hareket katalogları hazırlamıştır. Burada yanıtı aranan soru, bir işi gerçekleştirmek için gerekli olan her bir hareketin en kısa ne kadar sürede yapılabildiğidir. İleriki dönemlerde hareket çalışmalarına fizyolojik modeller eklenmiş ve belli bir iş için gereken enerji tüketimi hesaplanmaya çalışılmıştır.²⁷

2. Fordizm

Fordizm’in iki anlamı vardır. Kavramın bu iki kullanım biçimi birbirinden ayrı değil, ancak birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Geniş anlamıyla Fordizm, kapitalizmin özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası yöneldiği yeni bir sermaye birikim rejimini ifade eder. Bu, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel boyutları da olan oldukça kapsamlı ve karmaşık bir yeniden yapılanmadır. Dar anlamıyla ise, yeni bir emek düzenleme biçimi, bant tipi üretime dayalı bir üretim yöntemidir.

a. Üretim Yöntemi Olarak Fordizm

Fordizm dar anlamda, yani salt bir üretim yöntemi olarak ele alındığında Taylorizm’den bağımsız bir emek örgütlenmesi değil, aksine onun tamamlayıcısı, daha gelişmiş bir hali olarak Taylorizm’den sonraki bir aşamadır. “Taylorizm, emeğin makine başındaki örgütlenmesini dile getirirken; Fordizm emekle birlikte makineli sistemin fabrika sistemi içinde yeniden düzenlenmesini ifade etmektedir. Böylece Fordizm emekle birlikte emek araçlarının yeniden organizasyonu biçimidir.”²⁸

Taylorizm, tüm işi en ince ayrıntılarına kadar zaman ve hareket çalışmalarıyla planlamış olsa da, işçilerin makineler arasındaki hareketliliği zaman kaybına ve verim düşüklüğüne yol açmaktaydı. Çünkü makinelerin konumları sabitti.

²⁷ Belek; **a.g.e.**, s.58

²⁸ Belek; **a.g.e.**, s.60

Dolayısıyla işçiler bitirdikleri parçayı sistem içindeki bir sonraki noktaya naklediyorlardı. Bu da (önceden hesaplanmış ve standardize edilmiş olsa da) belli bir zamanı gerektirmekteydi. Fordizm işte bu zaman kayıplarını minimize edecek şekilde, üzerinde üretimin gerçekleştirildiği kendiliğinden akan bir bant (şerit) sistemiyle Taylorizm'in geliştirdiği ilkeleri yeniden düzenlemiştir. Böylelikle işçilerin aralarında koşuşturmak zorunda kaldıkları (dolayısıyla zaman harcadıkları) makineler, hareketli bir bant sistemi ile birleştirilmiştir. Taylorist sistemdeki derin işbölümü, kafa ve kol emeklerinin birbirinden ayrılığı, yapılan işin aynılığı ve yabancılaştırıcı yanı, vb Fordizm'de daha da artarak sürmektedir.²⁹

George Ritzer'e göre; montaj bandı, içinde büyük bir akılsızlık barındırır. İnsanlıktan çıkarıcı bir iş ortamı sunar. Çok çeşitli beceri ve yetenekleri olan insanlardan, çok basitleştirilmiş, sınırlı sayıda işi defalarca yapmaları istenir. İnsanlar çalışırken insani yeteneklerini göstermek yerine, insanlıklarını inkar etmeye ve robot gibi davranmaya zorlanırlar ve kendilerini işte ifade edemezler. Ritzer'e göre bu, montaj bandının birçok akılsızlığından yalnızca biridir.³⁰ Montaj bandının akılsızlığı ve yabancılaştırıcı yönü, Charlie Chaplin'in tüm zamanların en iyi filmlerinden biri olarak nitelenen başyapıtı "Modern Zamanlar (Modern Times)"da da son derece etkili bir biçimde vurgulanmıştır.

Fordizm'de ayrıntılı işbölümü ve akan şerit uygulaması ile işçi başına üretimin daha da artması hedeflenmiş, emeğin standardizasyonu ve standart mal üretimi esas alınmıştır. Bu doğrultuda rekabetin temeli de aynı maldan çok sayıda ve ucuza üretmek üzerine kurulmuştur.

Taylorizm'le başlayan emeğin niteliksizleştirilmesi Fordizm'de tam anlamıyla sağlanmıştır. İşçinin bilgi ve becerisinin dışlanması ve buna gerek duyulmaması deneyimli işçi ve deneyimsiz işçi arasındaki farkı ortadan kaldırmıştır. Bu ise, yeni ve tecrübesiz bir işçinin, senelerce o işte çalışan tecrübeli bir diğerinin yerini hemen alabilmesini sağlamış, dolayısıyla da işveren için tüm işsizleri yedek işçi ordusu haline getirmiştir.

²⁹ Belek; a.g.e., s.60

³⁰ George Ritzer; **Toplumun McDonaldlaştırılması**; Ayrıntı Yayınları, Haziran 1998, İstanbul, s.58

b. Birikim Rejimi Olarak Fordizm

Yukarıda da belirtildiği gibi geniş anlamıyla Fordizm, sembolik açıdan uygulanmaya 1914 yılında başlanan, 1929'daki büyük bunalım sonrası Keynesyen teori ve refah devleti kuram ve uygulaması içinde bir takım değişikliklere uğrayarak kendini yeniden üreten, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'lerdeki ekonomik krize ve yeniden yapılanmaya kadar da egemenliğini pekiştirip koruyan bir birikim rejimidir.³¹

Fordizm'in sembolik başlangıç yılı, 1914 olarak kabul edilebilir. Bu tarihte, Henry Ford, bir yıl önce Michigan'ın Dearborn kentinde kurmuş olduğu otomobil montaj hattında çalışan işçilere, çabalarının karşılığı olarak, sekiz saatlik bir işgünü için beş dolar ücret vermeye başlamıştır.³²

“Ford yeni tür toplumun, büyük şirketlerin elindeki gücün doğru uygulanması halinde kolayca kurulabileceğine inanıyordu. Sekiz saatlik, beş dolarlık işgünüyle hedeflenen, sadece işçinin son derece üretken montaj hattı sisteminin gerektirdiği disipline uymasını sağlamak değildi. Bu uygulama aynı zamanda, işçilerin, büyük şirketlerin gittikçe daha büyük miktarlarda piyasaya sürmeye hazırlandıkları kitle üretimi ürünlerini tüketmek için yeterli bir gelire ve boş zamana sahip olmalarını sağlamayı hedefliyordu. Ama bu, işçilerin paralarını doğru sarfetmeyi bildiklerini varsayıyordu. Bu yüzden Ford 1916'da, kitle üretiminin yarattığı “yeni insan”ın sermayenin ihtiyaçlarına ve beklentilerine uygun olabilmesi için ahlaki bakımdan dürüstlüğü, iyi bir aile hayatına, akli başında (yani alkol tüketiminden kaçınan) ve rasyonel bir tüketim kalıbını uygulayacak kapasiteye sahip olmasını sağlamak amacıyla, çoğu göçmen olan “ayrıcalıklı” işçilerinin evlerine bir sosyal hizmet uzmanları ordusu gönderiyordu. Deney çok uzun sürmedi ama salt bu deneyin

³¹ Kapitalizmin bütün krizleri için (her bir krizin tarihsel koşulları birbirinden farklı olsa da) ortak bir tanımsal özellikten bahsedecek olursak; bu, birikim sürecinin tıkanmasıdır.* Bu nedenle kapitalist sistemin sürekliliği ve kendini yeniden üretebilmesi birikim rejimine bağlıdır. Birikim rejimi; toplumsal ürünün tüketim ve birikim arasındaki dağılımının uzun bir vade boyunca istikrar kazanmasını ifade eder.**

* Bu konuda bkz. Şaylan; a.g.e., s.132-133

** Bu konuda bkz. Harvey; a.g.e., s.143-144 ve Şaylan; a.g.e., s.139

³² Harvey; a.g.e., s.147

yapılmış olması bile, Fordizm'in ortaya çıkaracağı derin toplumsal, psikolojik ve politik sorunların habercisiydi."³³

Fordist üretim sistemi sayesinde verimliliğin, dolayısıyla üretimin artacağı öngörülmektedir. Ancak tek başına üretimin artması yeterli değildir. Üretimle aynı doğrultuda tüketim de artmalıdır. Sonuçta üretim, pazar için yapılmaktadır, yani üretilen malların satın alınması gerekmektedir. Fordist birikim rejiminin amacı da üretimin artmasına karşılık tüketimin de artmasını sağlamak, yani pazarın genişlemesinin koşullarını yaratmaktır. Henry Ford, Taylorist üretim modu ile yeni bir toplumsal yaşam modunun sentezini yapmıştır; sekiz saatlik işgünü ve beş dolar ücret ilkesi bunu ifade etmektedir. Fabrikalarda çalışan işçilerin, üretilen malların tüketicileri olmaları gerekmektedir, aksi takdirde verimlilik artışı ile büyüyen üretimin pazarda satılması mümkün olmayacaktır. Ford, fabrikalarında çalışan işçilerin ürettiği otomobilleri satın almalarını öngörmüştür. Böylece bir taraftan pazarın üretime paralel büyüme sorunu ya da darboğazı aşılmış olacak, diğer taraftan da işçiler sistemle uyumlu hale gelecektir. Ford, bu gelişmeyi yeni bir toplumsal düzenin ve yeni bir toplumsal gücün (corporate power) doğuşu olarak nitelermektedir. Ford'a göre; gelecek, büyük ve dev ölçekli şirketlerin yönettiği bir toplumsal düzene göre belirlenecektir.³⁴

Ford, büyük korporasyonlar tarafından yönetilen mutlu ve ileri bir toplumsal düzenin, işçilerin belli bir yaşam tarzını benimsemeleri ile gerçekleşeceğini düşünmektedir. Bu doğrultuda büyük korporasyonlar, sadece üretim ile uğraşmakla kalmayacak, aynı zamanda çalıştırdıkları insanlara nasıl yaşamaları gerektiğini de öğretecektir. Bunun sonucu, Ford'a göre, mutlu, müreffeh ve uyumlu bir işçi sınıfı olacak, bu sayede kapitalizme karşı sosyalizm tarafından yöneltilen tehdit de ortadan kalkacaktır.³⁵

1929 yılında en üst noktaya ulaşan büyük bunalım, hem kuramsal açıdan hem de uygulama alanında sadece Fordizm'e değil, genel olarak liberal söyleme büyük

³³ Harvey; **a.g.e.**, s.148

³⁴ Şaylan; **a.g.e.**, s.142

³⁵ Şaylan; **a.g.e.**, s.142, 143

bir darbe vurmuştur. Büyük bunalımın en önemli nedeninin gelir bölüşümündeki eşitsizlik olduğu söylenebilir. Üretim, yani pazar arzı hızla artmış ancak talep aynı hızda artmamış, yetersiz kalmış ve bu giderek büyüyen arz talep dengesizliği sonunda büyük bir bunalıma yol açmıştır. “1929 krizinin görünümü, durgunluk ve hızla büyüyen işsizliktir. Bunalım, ortodoks ekonomi kuramını altüst eden Keynes’in katkıları ile aşılmıştır. Bilindiği gibi Keynes, gelişmiş kapitalist ekonomilerde “görünmeyen el” diye bir şey olamayacağını, toplam talebin sürekli olarak geri kalacağını ve ancak ekonomik yaşamın bütününe yönelik bilinçli müdahalelerle dengenin sağlanıp, krizin önleneceğini öne sürmüştür.”³⁶

Büyük depresyon başlar başlamaz Henry Ford, işçi çıkarmak bir yana, tam aksine işçi ücretlerini arttırmıştır. Ücret arttırmanın efektif talebi artırıp piyasayı canlandıracağını ve çok önemli olan iş dünyasına duyulan güveni yükselteceğini düşünmüştür. Çünkü bu bunalım koşulları altında Ford’un en büyük endişesi, korporasyonlara duyulan güvenin sarsılması yani Fordizm’in ideolojik ve siyasi etkinliğinin zayıflaması hatta yok olmasıdır. Bu nedenle bunalımdan çıkış yollarını korporasyonlar bulmalı ve uygulamalıdır. Ancak Ford’un düşünceleri gerçekleşmemiştir. Kapitalizmin işleyiş yasaları ve rekabetin zorlayıcı koşulları Ford’un düşüncelerine üstün gelmiş ve sonunda kendisi de ücretleri düşürmek ve işçi çıkarmak zorunda kalmıştır. Sonuçta büyük bunalım, Keynes’in söyledikleri doğrultusunda devletin ekonomiye müdahale yöntemleriyle (burada akla Roosevelt’in ABD’de uyguladığı New Deal politikaları gelebilir) ve yeniden yapılanma ile aşılabilmektedir.³⁷

“1929 Bunalımı hem kuramsal alanda (Keynes’in yeni ve ortodoks kuramdan ciddi ölçüde farklı paradigması) hem de uygulamada (refah devletinin oluşumu) değişime yol açmıştır. Bununla beraber bu dönüşüm içinde, ideolojik boyutu büyük yaralar almış olmasına karşın Fordist birikim rejiminin kapsamlı bir değişime girdiği söylenemez. Aksine, refah devleti uygulaması ile Fordist birikim rejimi belli bir uyumluluk içinde olmuştur.”³⁸ Refah devleti, bilindiği üzere iş dünyası

³⁶ Şaylan; a.g.e., s.143

³⁷ Bu konuda bkz. Harvey;a.g.e., s.149 ve Şaylan; a.g.e., s.143

³⁸ Şaylan; a.g.e., s.144

(korporasyonlar), örgütlü emek (işçi sendikaları) ve devlet arasında kapsamlı bir uzlaşmaya dayanmaktadır ve bu nedenle ekonomik bir düzenleme olmanın yanında politik bir süreçtir. Bu doğrultuda, refah devleti teorisi ve pratiği içinde Fordist birikim rejimi de yeniden üretilebilmiştir.

Kapitalizmin büyük bunalım sonrası yeniden yapılanması kuşkusuz Fordizm'in ideolojik öncüllerinde bir takım değişiklikleri gerekli kılmıştır. Örneğin Fordizm'den farklı olarak refah devleti paradigmasında en azından teorik açıdan büyük şirketlerin yani korporasyonların yönettiği ekonomik ve toplumsal düzen yerine; adil, eşitlikçi ve uyumlu bir toplum için yoğun bir devlet müdahalesi öngörülmektedir. Ancak pratikte, üretimde korporasyonların kaçınılmazlığı, montaj bandı uygulaması ve bu sistemdeki emeğin, makinenin sıradan bir dışısından farksız olan rolü, emeğin niteliksizleştirilmesi ve yoğun uzmanlaşma gibi Fordist birikim rejiminin diğer unsurları refah devleti paradigması içinde kendilerini yeniden üretmede herhangi bir zorluk çekmemişlerdir.

Refah devleti paradigması (hem kuram hem de uygulama anlamında) üzerine bina edilen yeniden yapılanma, kapitalizmi bu derin bunalımdan çıkarmış, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise iyice kurumsallaşarak 1950'li ve 1960'lı yıllarda belli bir büyüme sağlamıştır. Ekonomi alanında sağlanan büyüme ve gelişme, ideolojik savaşta kapitalizmin eline önemli kozlar ve savunma söylemleri vermiş, dolayısıyla kendine alternatif sistemlere karşı (sosyalizm ya da komünizm akla gelebilir) siyasi açıdan önemli bir savunma duvarı oluşturmuştur.

Şaylan'a göre, bu oluşumun en kritik noktalarından biri, örgütlü emeğin sistem ile uzlaşmasını sağlamak olmuştur. Bu uzlaşma, kimi ülkelerde (örneğin Batı Avrupa ülkelerinde) sosyal demokrat ya da sosyalist partilerin katkıları ile, kimi ülkelerde ise sendikalar aracılığıyla sağlanmıştır. Örneğin Amerika'da 1930'lu yılların radikal sendika üst örgütü CIO ehlileştirilmiş ve geleneksel üst örgüt AFL ile birleşerek kurulu düzenin temel kurumlarından biri haline gelmiştir. Burada Fordist ideolojiden gelen *refahı yüksek emekçi (affluent worker)* kavramı, mevcut birikim

rejiminin meşruiyet temelini oluşturmuştur. Böylelikle, kurulu düzenin ideolojik hegemonyası, kendini kolaylıkla yeniden üretebilmiştir.³⁹

Harvey'e göre; savaş sonrasında Fordizmi, yalnızca bir kitle üretimi sistemi olarak değil, daha çok bütünsel bir yaşam tarzı gibi ele alınmalıdır. Kitle üretimi, kitle tüketiminin yanı sıra ürünün standartlaşmasını sağlamıştır. Bu ise yepyeni bir estetik ve kültürde bir metalaşma anlamına gelir.⁴⁰ Nitekim üretimin ve tüketimin kitlesel hale gelmesi ve ürünlerin standartlaşması, beraberinde insanı ve kültürü de standartlaştırmış, tek boyutlu hale getirmiştir. Bu noktada yeni bir kültürün ortaya çıktığı görülür; kitle kültürü.

“Tüketici cephesine gelince, standartlaşmış bir kitle tüketimi rejiminde hayatın renksizliği konusunda az buz eleştiri yapılmıyordu. Teknik-bilimsel rasyonaliteye dayanan, hiçbir ayırım götmeyen bir devlet idaresi sistemi aracılığıyla sağlanan hizmetlerin kalitesi de sert eleştiriler alıyordu. Fordizm ve Keynesçi devlet yönetimi, rasyonelleşmiş tasarım alanında gri suratlı fonksiyonalist bir estetikle (yüksek modernizm) birlikte anılır oldular.”⁴¹

“Fordizm aynı zamanda çok belirtik biçimler altında modernizmin estetiğinden yararlandı ve ona katkıda bulundu (en çok da modernizmin işlevsellik ve etkinlik eğilimleriyle uyuyordu).”⁴² “Acaba Fordist birikim rejimini, modernitenin kurumlarından ya da ürünlerinden biri olarak değerlendirmek olanaklı mıdır? Bu soruya olumlu bir cevap vermek mümkün gözükmemektedir. Kapitalizmin tarihsel evrimi içinde, giderek büyüyen ve hem yatay hem dikey bütünleşme gösteren üretim birimlerinin ortaya çıkışı, böylece tam rekabetin eksik rekabet düzenine dönüşmesi, devletin yönlendiriciliği, bürokratik korporasyon rasyonalitesinin giderek ağırlık kazanması gibi oluşumlar ile Fordist birikim rejimi uyum içinde gözükmemektedir. Sistemin rasyonellik anlayışı, belirlenen çerçeve içinde işlevsellik ve verimlilik

³⁹ Şaylan; a.g.e., s.145

⁴⁰ Harvey; a.g.e., s.158

⁴¹ Harvey; a.g.e., s.162

⁴² Harvey; a.g.e., s.159

ölçütlerine dayanmaktadır. İşte bütün bu süreci modernitenin parçası olarak yorumlamak mümkündür.”⁴³

III. Kapitalizmin Son Büyük Krizi ve Yeniden Yapılanma Çabaları

1970’li yıllar kapitalizmin son büyük krizine sahne olmuştur. Bu derin ve kapsamlı kriz bir yeniden yapılanma ile aşılmaya çalışılmaktadır. Kapitalist sistemin 1970’li yıllara damgasını vuran bunalımı ve bu bunalımı aşmak için öngörülen yeniden yapılanma hareketi çok yönlü bir süreçtir; beraberinde hızlı, kapsamlı, karmaşık, etkileri yalnız ekonomik alanda değil siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda da görülen dünya çapında bir değişim sürecini de getirmiştir.

1980’li ve 1990’lı yıllarda ortaya çıkan ve tüm dünyayı sarsan değişimlerin temelinde yeni bir evrensel krizin olduğu ileri sürülebilir. 1970’li yıllarda iyice belirgin hale gelen kriz, daha önceki krizlerde olduğu gibi kapsamlı ve köklü bir yeniden yapılanma ile aşılmaya çalışılmaktadır. Sözü edilen yeniden yapılanma ile krizin ne ölçüde aşılabildiği oldukça tartışmalıdır. Ancak, krizi aşmak için yaşamın her alanını etkileyen radikal bir yeniden yapılanma sürecinin yaşanmakta olduğu da göz ardı edilemez. Bu kapsamlı yeniden yapılanma birçok çevre tarafından yeni bir dünya düzeni olarak tanımlanmaktadır.⁴⁴

“İster kapsamlı bir yeniden yapılanma süreci olarak kapitalizmin doğasına ve krizine bağlansın ister hiçbir makro ekonomik, politik ya da kültürel değişkenlerle ilişkilendirilmeyen bir değişimden söz edilsin, yadsınamayacak gerçek, dünyanın son 20-25 yılda yaşadığı baş döndürücü değişimdir. Bu değişim, yöresel değildir, farklı yörelerde farklı içeriklerle ortaya çıksa bile evrensel bir özellik taşımaktadır. Bu değişim, kapitalist dönüşüm ile beraber tarih sahnesine çıkan ulusal toplum ve ulusal devletin aşıldığı tartışmalarını gündeme getirmiş bulunmaktadır. Gerçekten de günün popüler sözcüklerinden biri olan küreselleşme bir oluşumdur ve bu oluşum ulusal toplum ve devletin aşılmakta olduğu tezlerine güç katmaktadır.”⁴⁵

⁴³ Şaylan; a.g.e., s.146

⁴⁴ Bkz. Şaylan; a.g.e., s.21

⁴⁵ Şaylan; a.g.e., s.21,22

Kapitalizmin her bir krizinin zaman boyutu içerisinde farklı noktalarda ortaya çıkmasına ve yine her bir krize yol açan tarihsel koşulların birbirinden farklı olmasına rağmen, kapitalizmin tüm krizleri için ortak bir tanımsal özellikten bahsedilecek olduğunda bunun; birikim sürecinin tıkanması ve sekteye uğraması olduğu daha önce de belirtilmişti. Örneğin 1929 ekonomik buhranının, esas olarak toplam talep yetersizliğinden kaynaklandığı ve krizi aşmak için gündeme gelen yeniden yapılanma sürecinin temel unsurlarının; Fordist birikim rejiminin genel kabul görmesi ve Keynezyen ekonomi politikalarıyla birleşmesi, bunlarla paralel olarak da “refah devletinin yükselişi” ile siyasal sistemde “çoğulcu demokrasinin” kabulü olduğu söylenebilir. Buna karşılık 1970’li yılların krizinin, esas olarak 1929 ekonomik krizinin çözümü olarak gündeme gelen “refah devleti” uygulamasından kaynaklandığı ve kendini bir finansman darboğazı olarak gösterdiği görülmektedir.⁴⁶

Refah devleti uygulamaları ile gelişmiş siyasal ve ekonomik demokrasi, kapitalist ekonomi içinde pazara karşı bir kumanda ekonomisi alanı oluşturmaktadır. Bu kumanda alanı doğal olarak pazar aleyhine bir durum yaratmakta, giderek gelişmekte ve uzun vadede kaçınılmaz olarak genel kar hadlerinin düşmesine yol açmaktadır. Kar hadlerinin düşmesi ise mevcut birikim rejiminin tıkanmasına ve giderek işlevsiz hale gelmesine neden olmaktadır. 1970’lerdeki bunalımı ve Fordist birikim rejiminin iflasını bu çerçevede değerlendirmek ve bunalımdan çıkış yolu olarak görülen yeniden yapılanmayı bu gelişmelerin sonucu olarak ele almak gerekmektedir.

Bunalımın nedeni olarak “kar oranlarındaki genel bir düşme eğilimi ve bu doğrultuda birikim rejiminin sekteye uğraması” veri alındığında yeniden yapılanmanın amacı, tekrardan kar oranlarının yükseltilmesidir. Kar hadlerinin düşme nedeni; refah devleti uygulaması, yani kumanda ekonomisi alanının pazar ekonomisi alanı aleyhine giderek genişlemesi olduğuna göre, yeniden yapılanma, kumanda ekonomisi alanının daraltılmasını gündeme getirmektedir. Bu doğrultuda *özelleştirme* ve *deregülasyon* gibi kavramlar da yeniden yapılanma sürecinin, kumanda ekonomisi alanını daraltmaya yönelik düzenlemeleri olarak düşünülebilir.

⁴⁶ Şaylan; a.g.e., s.134

Bununla birlikte, ulusal devletin ekonomik egemenlik alanının daraltılması hatta marjinalleştirilmesi anlamına gelen *küreselleşmenin* de yeniden yapılanma sürecinin temel özelliklerinden biri olduğu söylenebilir. Küreselleşme olarak tanımlanan bu oluşum aynı zamanda dünyanın tek ve bütünleşmiş bir pazar haline dönüşmesini amaçlamaktadır ve bu sayede de, büyüyen pazar içinde kar oranlarının genel olarak yükselmesi sağlanabilecektir.⁴⁷

Şaylan'a göre; 1980'li ve 1990'lı yıllarda ekonomi politikalarına damgasını vuran özelleştirme ve deregülasyon gibi düzenlemelerin, küreselleşme uygulamasının tarafsız, mekanik ve içeriksiz birer ekonomik politika dönüşümleri olarak nitelenmesi olanaksızdır. Çünkü salt ekonomik ilişkiler alanında ortaya çıkmış görünen bu dönüşümler, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve politik alanlara da derin bir biçimde yansıyan radikal değişimleri ifade etmektedir.⁴⁸ Yukarıda da değinildiği gibi refah devleti uygulamasından esas olarak genel kar oranlarını düşürdüğü için vazgeçilmiş, bu doğrultuda refah devletinin marjinalleşmesi ve devletin işlev değiştirmesi ise toplumsal sınıflar arasındaki güç dengesini değiştirmiştir. Bu durum kuşkusuz, küreselleşme sürecinde ulusal devletin yerine farklı kurum ve kuruluşların geçmesi örneğinde olduğu gibi, aynı zamanda siyasal bir oluşumdur ve siyasal güç dengelerini de değiştirmektedir.

Kısaca, kapitalizmin yeniden yapılanması; devletin işlev değiştirmesi, refah devletinden vazgeçilmesi doğrultusunda refah devletinin marjinalleşmesi, küreselleşme, özelleştirme, deregülasyon gibi oluşumları kapsamaktadır ve bu oluşumlar derin, hızlı, kapsamlı ve çok yönlü bir değişim sürecini ortaya çıkarmıştır. Üretim biçimi ve birikim rejimi olarak Fordizm'den Postfordizm'e geçiş bu değişim sürecinin ve kapitalizmin yeniden yapılanmasının ekonomik ayağıdır. Kapitalizmin bu yeniden yapılanma sonrası yeni bir aşamaya geçmesi aynı zamanda moderniteden postmoderniteye geçişi simgeler ve bir söylem (*discourse*) olarak postmodernizm de aşağıda inceleneceği üzere kapitalizmin bu yeni aşamasının kültürel mantığıdır. Sözü edilen değişim sürecinin bir diğer boyutu ise gündelik hayata kitle kültürü yerine popüler kültürün egemen olmasıdır. Modernist Fordizm'e ait olan kitle kültürü;

⁴⁷ Şaylan; a.g.e., s.147

⁴⁸ Şaylan; a.g.e., s.147

Fordizm'den Postfordizm'e ve moderniteden postmoderniteye geçişe bağlı olarak postmodernitenin (Gramsci'ci hegemonya anlamında içine sızarak ve ona eklenilerek kendine maalemtmeye çalıştığı ve anlamı üzerinde ideolojik bir mücadele verdiği) popüler kültürüne evrilmektedir.

IV. Postmodernizm ve Postmodernitenin Üretim Yapısı Olarak Postfordizm

A. Postmodernizm

Daha önce modern ve postmodern kavramlarının modaliteleri üzerine olan kısımda da değinildiği üzere, postmodern sözcüğünün etimolojisinde belirleyici olan "post" sözcüğüdür ve bu sözcük İngilizce, Fransızca gibi dillerde "sonrası" anlamına gelmektedir. Buna göre postmodern de, modern olarak tanımlanan bir aşamadan sonra gelen yeni bir aşamadır (bu durum, modernite/postmodernite, modernizm/postmodernizm gibi modaliteler için de geçerlidir). Buna bağlı olarak neredeyse tüm postmodern yazar ve düşünürler için eski olandan bir kopuş ve bir toplumsal değişim vardır.

Postmodernizm, ne herhangi bir kuram ne de bir ilkeler bütünüdür. Yine postmodernizme özgü bir metodoloji de söz konusu değildir. Bu nedenle postmodernizmin tanımını yapmak ya da alanı ile ilgili herhangi bir çerçeve çizmek pek kolay değildir. Ancak, postmodern çözümleme ya da yaklaşımlar için en azından ortak bir noktadan söz edilebilir. Postmodernizm, genel olarak modernizmin, modernizmin temel kavramlarından biri olan rasyonelliğin ve bilim felsefesinin (epistemolojinin) yadsınması olarak düşünülebilir. Bir başka deyişle postmodernizm, olumsuzlukla tanımlanabilmektedir. Bununla beraber, bu ortak çizginin dışında postmodern söylemin farklı, hatta karşıt çözümler içerdiği açıktır. Örneğin bazı düşünürler, postmodern kavramını bir özgürleştirme süreci, yeni toplumsal oluşumlar, yeni tür siyasi kimlikler yaklaşımı ile özdeş bir çerçevede ele almaktadır. Bunun tam tersi olarak, umutsuzluğu ve toplumsal çaresizliği yansıtan bir yorumlama yaklaşımı olarak da kullanılabilir. Bu çerçeve içinde,

postmodernizmi bir kuram ya da kuramlar bütünü olarak tanımlamak pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle postmodernizmi, içinde farklı eğilim ve yaklaşımların yer aldığı, sınırları belli olmayan bir alan olarak düşünmek gerekir.⁴⁹

1. Postmodern Sözcüğünün İlk Kullanım Biçimleri

Bir kavram olarak postmodern sözcüğü 19. yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin bu kavramı ilk kez kullanan kişilerden biri İngiliz ressam ve sanat eleştirmeni John Watkins Chapman'dır. Chapman, 1870'li yıllarda Fransa'da ortaya çıkan empresyonist (izlenimci) resim akımından daha modern, ona göre avangard konumunda gördüğü resimleri postmodern olarak nitelemiştir. Daha sonraları bir Alman aydını olan Rudolf Pannwitz, Birinci Dünya Savaşı sırasında yazdığı bir kitapta, Avrupa'nın hümanist değerlerinin çöküşü anlamında postmodern kavramını kullanmıştır.⁵⁰

İngiliz tarihçi ve düşünür Arnold Toynbee'ye göre, Batının tarihinde dört dönemden söz edilebilir. Bunlar sırasıyla; 7. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar olan karanlık çağlar, 11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar olan orta çağlar, 15. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar olan modern çağlar ve postmodern çağdır. Toynbee, postmodern çağı, bir olumsuzluk ifade edecek şekilde, aydınlanmanın, ilerlemenin ve rasyonalizmin geçerli olduğu modern çağdan, bu kazanımların kaybedildiği, savaşların, karmaşanın ve kültürel bir çöküşün yaşandığı yeni bir çağa geçiş olarak nitelemektedir.⁵¹

Amerikalı kültür tarihçisi Bernard Rosenberg ise, 1950'li yıllarda yayımladığı bir kitapta (Mass Culture, New York, 1957) postmodern sözcüğünü yeni bir kültürel oluşumu ifade edecek şekilde kullanmıştır. Rosenberg'e göre, kapitalizm bütün dünyayı bütünleştirmektedir ve bu oluşum içinde dünyanın her yerine yayılan bir kitlesele kültür ortaya çıkmaktadır. Rosenberg'in bahsettiği bu kültür, kitabının adından da anlaşılabilir gibi kitle kültürüdür. Postmodern insan, Rosenberg'e

⁴⁹ Şaylan; a.g.e., s.28,29

⁵⁰ Şaylan; a.g.e., s.30

⁵¹ Bu konuda bkz. Şaylan; a.g.e., s.31

göre bu kültürün ürünü olan insandır. Her tarafı metalar ile sarılmış, ortak tüketim ve statü normları benimsemek durumunda kalmış, amorf kitlenin parçası olan kişi, postmodern insan olarak nitelenmektedir.⁵²

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere, postmodern kavramı geçen yüzyıldan beri çeşitli yazarlar, düşünürler tarafından birbirinden farklı anlamlarda kullanılmıştır. Kavramın bugünkü kullanış biçimi farklı olsa da, kısmen bu eski kullanım biçimleri de postmodern kavramının semantiğinde kümülatif bir birikim oluşturmuş görünmektedir.

2. Postmodernizm Kavramının Bugünkü Anlam Alanı

Bugün kullanılan anlamıyla postmodern söylem; eski aşamaya özgü her şeyin bittiğini, kuram, ideoloji, insancılık ya da avangard gibi kültürel değer ya da kavramların son bulduğunu öne sürmektedir. İnsan ve topluma yönelik her türlü düzenleme önerisi de, bireyin özgürlüğünü kısıtlayacağı gerekçesi ile reddedilmektedir. Bu doğrultuda postmodern söylem, “meta anlatılar – büyük hikayeler” olarak tanımladığı, toplum yaşamına ilişkin tüm sistemleri ve fikirleri (aydınlanma düşüncesi, sosyalizm, komünizm) de yadsır.⁵³

Postmodernizm kavramı, kültür ve düşünce dünyasının tüm alanlarını kapsayan yeni bir durumu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bununla birlikte postmodern aşama ya da durum, aynı zamanda postendüstriyeli (endüstri ötesi) de kapsamaktadır. Postmodern olarak tanımlanan yeni aşama ya da durumda, eski döneme özgü bütün kültürel yapılar; yani ideolojiler, insan ve toplumu açıklama iddiasında olan kuram ve paradigmlar da geçerliliklerini yitirmiş olarak kabul edilmektedir.⁵⁴

Daha önce de belirtildiği gibi, içinde yaşanılan çağda postmodernizm, son derece yaygın, kapsamlı ve yoğun bir tartışma alanına işaret etmektedir. İçerisinde

⁵² Şaylan; a.g.e., s. 31,32

⁵³ Şaylan; a.g.e., s.41

⁵⁴ Şaylan; a.g.e., s.42

birbirinden farklı ve hatta karşıt yaklaşımları, bazı paradoksları barındıran postmodernizm tartışmalarına göz atıldığında en azından bir sistemleştirme ya da sınıflandırma yapabilmek mümkün gözükmemektedir. Örneğin İlhan Tekeli, postmodernizm tartışmalarının kaynaklandığı, belli başlı üç farklı yaklaşımdan söz eder.⁵⁵ Postmodern söylemin bu üç kaynağı, postmodernizm çözümlerine zemin oluşturmaktadır.

Tekeli'ye göre bunlardan ilki yeni durum ya da aşama saptamalarıdır. Bu saptamaların içerisinde gelecek kestirimleri (futuresology) de bulunmaktadır. Yeni bir durumdan, bu durumun farklılığından ve bu doğrultuda nasıl bir gelecekle karşılaşılacağından söz eden postmodern çalışmaların genellikle teknolojik gelişme üzerinde durdukları görülmektedir. Örneğin Jean Baudrillard ve Daniel Bell gibi yazarların çözümlerinde teknolojik gelişme belirleyici değişkendir. Bu tür yaklaşımlarda teknoloji ve teknolojinin gelişme sürecinin toplumun geleceğini belirleyen ana değişken olarak ele alındığı görülmektedir. Teknolojik gelişmeyi belirleyici ve bağımsız bir değişken olarak ele alan gelecek çalışmaları, postmodernist tartışmalara belli bir zemin oluşturmuştur.⁵⁶

Postmodernizm çözümlerinin ikinci kaynağı kültür, sanat ve sanatsal estetik sorunlarıdır. Postmodernizm bugünkü kullanım biçimine gelirken, 1960'lı yıllarda sanat çevrelerinde (özellikle New York'taki sanat çevrelerinde) geniş ve etkili bir kullanım ve tartışma alanı bulmuştur. Bir sanat akımı olarak modernizmin geçerliliğini yitirdiği ve yeni bir sanat anlayışının gerekli olduğu üzerine yapılan tartışmalarda postmodern sözcüğü işte bu yeni sanat ve estetik anlayışını ifade etmiştir.

Postmodern söylemin üçüncü kaynağı ise bilgi felsefesi (epistemoloji) alanıdır. Daha önce de değinildiği gibi modernizmin ve aydınlanmanın temel yapı taşlarından biri insan aklına, bilgiye ve bilime verilen büyük önemdir. İnsanoğlunun aklını ve bilimi kullanarak doğanın kör güçlerini denetimi altına alacağı, onu kendi isteği doğrultusunda biçimlendireceği öngörülmektedir. Buna paralel olarak insan ve

⁵⁵ Şaylan; a.g.e., s.42

⁵⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şaylan; a.g.e., s.42-44

toplum bilgisi ile toplum da akla uygun olarak, rasyonel bir biçimde düzenlenebilecektir. “Bugünün etkili postmodernist çözümlerinde temel sorun alanı insanın duyu ve düşüncelerinde tam olarak özgürleşmesini sağlamak olarak tanımlanmaktadır. Postmodern söylemde bilginin, dil çözümlerine bağlı olarak doğruyu yansıtamayacağı temel sav olarak alınmaktadır. Buna ek olarak, halen geçerli bilgi anlayış ve uygulamasının insanı özgürleştirmediği, aksine özgürleşme süreci üzerine ağır kısıtlılıklar getirdiği ileri sürülmektedir. Buna göre, postmodern söylem içinde insanı gerçekten özgürleştirebilecek yeni bir bilgi ve bilim anlayışına ulaşmak gereği dile getirilmektedir. Gerçekten de hemen hemen bütün postmodernist olarak nitelenen çözümlerinde bu noktanın altı çizilmekte, yerleşik bilgi ve bilim anlayışının yıkılıp yeniden kurulması gereği ileri sürülmektedir.”⁵⁷ Bu durum şüphesiz, epistemolojide radikal bir kopuştur. Doğruyu yansıtan bir kuramın, sistematik bilginin olanaksızlığından söz etmek, doğruyu yansıtmada iddiasında olmayan yeni bir bilgi ve bilim anlayışını savunmak; bilginin, bilimin, kuramın yapılabilişliğinin yadsınmasıdır. Bu da toplumun kendini yeniden üretip üretmeyeceği sorusunu gündeme getirmekte ve bu durum postmodern söylem için ciddi bir paradoks olarak kalmaktadır.

Görüldüğü gibi postmodern söylem, estetik-sanat-kültür tartışmalarından toplum düzenine ve pratiğine, yine toplumla ilgili kuramsal çözümlere⁵⁸ ve epistemolojiye kadar çok geniş bir alanda ortaya çıkan tartışmaları ve yeni yaklaşımları içermektedir. Bu durum da doğal olarak kavramsal bir tanım yapmayı ve ortak bir anlam üzerinde birleşmeyi neredeyse imkansız hale getirmektedir. Ancak tartışmaları daha ileri bir boyuta götürmeyi kolaylaştırması açısından genel bir tanım yapmak da mantıklı görünmektedir. Bu doğrultuda Huysens’in postmodernizmin genel kavramsal çerçevesini çizmek amacıyla verdiği temkinli önermeye değinilebilir. Huysens, “postmodernizm” teriminin, Batı toplumlarında yavaş yavaş kendini gösteren kültürel dönüşümü belirlemek için uygun olduğunu belirtir ve ekler;

⁵⁷ Şaylan; a.g.e., s.46

⁵⁸ Postmodern toplum teorileri hakkında bkz. Barry Smart; “Postmodern Toplum Teorisi”, **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen; Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, (III. Baskı) Nisan 2000, Ankara, s.317-366 ve Douglas Kellner; “Toplumsal Teori Olarak Postmodernizm: Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar”, **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen; Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, (III. Baskı) Nisan 2000, Ankara, s.367-404

“Bu dönüşümün doğası ve derinliği tartışma konusu yapılabilir, ama dönüşüm vardır. Kültürel, toplumsal ve ekonomik düzenler bazında baştanbaşa bir paradigma değişikliği olduğunu savunuyormuşum gibi bir izlenim vererek yanlış anlaşılacak istemem; bunun gibi bir iddianın abartılı olacağı aşikardır. Ama kültürümüzün önemlice bir sektöründe bir postmodern varsayımlar, tecrübeler ve önermeler dizisini bir önceki döneminkinden ayıran duyarlılıkta, pratiklerde ve söylem oluşumlarında fark edilebilir bir değişiklik var.”⁵⁹

Bu çevreyici tanıma göre postmodern terimi, son yıllarda kendini nicel ve nitel olarak ortaya koyan oluşumun içindeki kültürel değişimleri ifade etmektedir. Yaşanan değişim süreci toplumu, eskisinden önemli ölçekte farklı ve yeni bir konuma getirmiştir. Postmodern sözcüğünün semantiği ya da anlam alanı içine girenler ise toplumun ulaştığı bulunduğu bu yeni konumun kültürü ile ilgilidir. Estetik anlayış ve normları, toplumla ilgili teoriler ve çözümlenmeler, son olarak da bilimsel kuram anlayışı ya da epistemoloji, sözü edilen kültürel dönüşümün belli başlı alanları olarak ön plana çıkmaktadır.⁶⁰

3. Postmodernizm Tartışmaları

Postmodern söylem üzerine çalışan düşünürlere bakıldığında, aralarında büyük farklılıklar olduğu görülmektedir. Daha önce de değinildiği gibi postmodernizmin yeknesak bir tanımı, hatta anlamı bulunmamaktadır. Postmodern söylem, içinde barındırdığı farklılıklar ve zıtlıklar nedeniyle düşünsel bir karmaşa olarak nitelenebilir. Düşünürlerin durdukları yere göre olumlu ve olumsuz anlamlar alabildiği gibi, her iki yaklaşım içerisinde de belirgin ayrılıklar bulunabilmektedir.

Örneğin Jürgen Habermas⁶¹, postmodern kritiklerin birçoğuna katılmakla beraber, genel olarak postmodernizmi insanı özgürleştirici değer ve kuramları

⁵⁹ Andreas Huyssens; “Postmodernin Haritasını Yapmak”, **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen; Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, (III. Baskı) Nisan 2000, Ankara, s.207

⁶⁰ Şaylan; **a.g.e.**, s.53,54

⁶¹ Habermas’ın postmodernizm ve Nietzsche üzerine bir çalışması için bkz. Jürgen Habermas; “Postmoderniteye Giriş: Bir Dönüm Noktası Olarak Nietzsche”, **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen; Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, (III. Baskı) Nisan 2000, Ankara, s.236-261

geçersiz kılmaya çalışan tutucu ideolojinin yeni bir yorumu olarak değerlendirir.⁶² Richard Rorty de; Habermas'ın Foucault, Deleuze ve Lyotard gibi düşünürlerin "neo-muhafazakarlar" oldukları iddiasının altında yatan dürtünün, bu düşünürlerin bize şu değil de bu yönde hareket etmemiz için "teorik" bir neden önermemeleri olduğunu belirtir.⁶³

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı Marksistlerde görülen önemli bir farklılık, bu aydınların klasik Marksistlerin aksine çözümlerinde artık ekonomi-politik üzerinde durmamaları ve daha çok estetik ve kültür alanında yoğunlaşmalarıdır. Geleneksel Marksist düşüncenin önemli düşünürlerinden biri olan Anderson'a göre Fredric Jameson, işte tam da bu nedenlerden dolayı Batılı ve yeni ortaya çıkan Marksistlerden bir takım farklılıklar göstermektedir ve bu açıdan üzerinde durulması gerekir. Jameson da esas olarak estetik ve kültür konuları üzerine odaklanmakla birlikte, çözümlerini altyapısal olarak "geç kapitalizm" olgusu üzerine oturtmuştur. Bu doğrultuda, kapitalizmin dönemsel tarihini esas almış ve kültür ile ekonomi arasındaki etkileşimi belirleyici varsaymıştır. Kapitalizmin bu yeni aşamasında, kararlı ve belirgin bir sınıf yapısının varlığını koruduğundan söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte, ulus ötesi sermayenin denetlediği medya ve reklamcılık ile pompalanan kitlesel tüketim⁶⁴, yeni aşamanın egemen olguları olarak dikkat çekmektedir. Postmodernizm, işte bu yeni aşamanın kültürel çerçevesini oluşturmaktadır.⁶⁵ Jameson'a göre; postmodernizm, kapitalizmin bir aşaması ve geç kapitalizmin kültürel mantığıdır.⁶⁶ Bugün geç aşamasında olan kapitalizm, modern bir olgudur ve kültürel mantığın değişmesine rağmen temel ekonomik yapısı, kapitalizmin erken biçimleriyle tutarlıdır, yani hala moderndir.

Ritzer de aynı görüşü savunur ve tüm bunların yanı sıra, kapitalizmin kendini korumak amacıyla kültürel bir sistem oluşturma gibi aynı eski hilelerine de devam

⁶² Bkz. Şaylan; a.g.e., s.28

⁶³ Bkz. Richard Rorty; "Habermas, Lyotard ve Postmodernite", **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen; Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, (III. Baskı) Nisan 2000, Ankara, s.275

⁶⁴ Bu konuda ayrıca bkz. Mike Featherstone; **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, Ayrıntı Yayınları, 1996, İstanbul

⁶⁵ Şaylan; a.g.e., s.40

⁶⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fredric Jameson; **Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı**, Yapı Kredi Yayınları, 1994, İstanbul

ettiğini belirtir.⁶⁷ Ritzer'e göre; günümüzün postmodern toplumunun, modern atasından büyük ölçüde farklı olmasına rağmen aynı zamanda yine büyük bir sürekliliğin de var olduğu kuşku götürmezdir. Yine Ritzer'e göre Jameson'un "Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism" (Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı) adlı daha sonra bir kitap halini alan makalesi, modernite ile postmodernite arasında hiçbir ayrı dönem olmadığı üzerine yapılan tartışmalardan en iyi bilineni ve etkilisidir.⁶⁸

Jameson'a göre; metalaşma süreci ve kapitalist değişim, yaşamın her alanını, bilgi üretim ve akışını, bilinç ve yaşam düzeylerini daha önce örneği görülmemiş bir biçimde, derinden etkilemiş görünmektedir. Bu, ortaya yeni bir kültürel mantığın çıkması demektir ve postmodernizm de bunu simgeler.⁶⁹

Yine Jameson'a göre kapitalizmin yeni bir aşamaya girmesine yol açan belli başlı değişiklikler; sermayenin yoğun bir biçimde uluslararasılaşması, teknolojide yaşanan devrim niteliğindeki gelişmeler ve siyasal güç olarak ulusal devletin aşılmasıdır. Kapitalizmin bu yeni aşaması, yeni bir insan psikolojisinin oluşumuna yol açmış; ortalama insanın algılama, öğrenme ve bilme süreçleri büyük oranda, etkinliği olağanüstü bir biçimde artan görsel medya tarafından belirlenmeye başlamıştır. Bu medya, hızla ulus ötesi hale gelen sermaye tarafından denetlenmekte ve bununla birlikte, zaman ve uzam değişkenlerini aşan yeni bir ideolojik yorum dünya çapında egemen hale gelmektedir. Postmodernizm, tüm bu oluşumların kültürel çerçevesi olarak gündeme gelmiştir.⁷⁰

Jameson, postmodern toplumun beş temel ögesinden bahseder⁷¹: İlk olarak, daha önce de değinildiği gibi Jameson, postmodernite ile geç kapitalizm arasında bir bağlantı kurar. Bu bağlantı rastlantısal değildir; postmodernizm, geç kapitalizmin kültürel mantığını simgeler ve bu doğrultuda oluşmuştur.

⁶⁷ Ritzer; **a.g.e.**, s.226

⁶⁸ Bu konuda bkz. Ritzer; **a.g.e.**, s.223-232

⁶⁹ Şaylan; **a.g.e.**, s.52,53

⁷⁰ Şaylan; **a.g.e.**, s.39

⁷¹ Bkz. Jameson; **a.g.e.**, s.31-85

İkinci olarak postmodern toplum, yüzeysellikte karakterize edilir ve bu toplumun kültürel ürünleriyle temel anlamlar arasında derin bir bağlantı bulunmamaktadır. Örneğin resim, insanların orijinal ile kopyayı birbirinden ayıramadığı bir *simulacrum*'dur. Simulacrum sözlük anlamı olarak; hayal ve taklidi ifade eder.⁷² Bir simulacrum aynı zamanda kopyanın kopyasıdır. Örneğin Pop Art'ın ünlü temsilcilerinden Andy Warhol'un o çok bilinen Campbell çorba kutuları resmini kutuların kendilerinden değil, resimlerinden yaptığı söylenir. Jameson simulacrum'u, "orijinali hiç olmayan tıpatıp aynı kopya" olarak tanımlar. Bu bağlamda simulacrum, yüzeysel bir şeydir.⁷³

Üçüncü olarak Jameson, postmoderniteyi duygu ya da etkinin azalmasıyla karakterize etmektedir. Bu durum yine Warhol'un herhangi bir gerçek duygu ifade etmeyen ve neredeyse bir fotoğraf etkisi veren ünlü Marilyn Monroe resmiyle örneklendirilebilir.

Dördüncü öge Jameson'a göre, postmodern dünyada tarihselliğin kaybolmasıdır. Geçmiş ve bugün ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmiştir. Geçmiş, bugün ve gelecek arasında ayırım yapamama bireysel düzeyde bir tür şizofreni olarak ortaya çıkar. Postmodern birey için olaylar parça parçadır ve sürekliliğini kaybetmiştir. Geçmişini bilememek "geçmişin bütün biçimlerine yönelik rasgele bir yamyamlığa" ve postmodernistlerin *pastiş*⁷⁴ adını verdiği kavramın yaratılmasına yol açmıştır.⁷⁵

Beşinci ve son olarak ise Jameson, postmodern toplumla yeni bir teknolojinin bağlantılı olduğunu ileri sürer. "Otomobil montaj bandı gibi üretken teknolojiler yerine *yeniden* üretim yapan teknolojilerin, özellikle televizyon ve bilgisayar gibi elektronik medyanın egemenliğinden söz eder. Sanayi devriminin "heyecan verici" teknolojilerinin aksine bu yeni teknolojiler bütün imgeleri düzleştirir ve her birini

⁷² Simulacrum kavramı etimolojik olarak simülasyondan kavramından gelir. Jean Baudrillard'ın simulacrum, simülasyon ve üçüncü simülakra çağı olarak adlandırdığı postmodernlik hakkında bkz. Jean Baudrillard; *Simülarklar ve Simülasyon*, Dokuz Eylül Yayınları, 1998, İzmir

⁷³ Ritzer; *a.g.e.*, s.227

⁷⁴ Pastiş: Çeşitli yapıtları taklit edip hicvederek yapılan müzik parçası ya da resim.

⁷⁵ Ritzer; *a.g.e.*, s.228,229

diğerlerinden ayırt edilemez kılar. Postmodern dönemin bu “içe patlayan” teknolojileri, modern dönemin “dışa patlayan” teknolojilerine oranla çok farklı kültürel ürünler yaratmıştır.”⁷⁶

Özetle Jameson, insanların yaşadıkları çokuluslu kapitalist sistemi, patlayacak şekilde büyüyen kültürü, pazarı anlayamadıkları ve içinde başıboş dolaştıkları bir postmodernite imgesi sunar. Ona göre bugünkü temel problem, insanların postmodern uzam içinde kendilerini konumlandırma ve bu uzamın haritasını çıkarma yeteneklerini yitirmiş olmalarıdır.⁷⁷

Modernite ile postmodernite arasında büyük bir süreklilik olduğunu savunan bir diğer bilim adamı da David Harvey’dir. Bu alandaki başyapıtı olan “The Condition of Postmodernism” (Postmodernliğin Durumu) konuyu zaman –uzam sıkışması açısından irdeler. Bu çalışmasında konuyu şu şekilde açıklar; “Vardığım bir başka sonuç da şu: modernizmin uzun tarihi ile postmodernizm adını taşıyan akım arasında, farklılıktan çok daha fazla süreklilik mevcuttur. Postmodernizmi modernizmin bağrında özgül bir kriz gibi görmek bana daha anlamlı görünüyor...”⁷⁸

“Ama postmodernizm, *jouissance*’ın* anlık niteliği konusundaki vurgusuyla, ötekinin anlaşılamayacağı yolundaki ısrarıyla, çalışma üzerinde değil metin üzerinde yoğunlaşmasıyla, yapıbozumu yönünde nihilizm derecesine varan eğilimiyle, estetiği etiğe tercih etmesiyle çok fazla ileri gider. Her tür tutarlı politikanın olanaksız hale geldiği noktaya ulaşır. Piyasayla utanmazca uyuşma arayan kanadı ise postmodernizmi gerici yeni muhafazakarlığın işareti olan bir girişimci kültürünün kanalına kararlı biçimde akıtır..... Postmodernizm şeyeştirmeleri ve bölünmeleri kabul etmemizi, maskeleye ve üstünü örtme işlemlerini, yerellik, mahal ve toplumsal gruplaşmada ortaya çıkan her tür fetişizmi yüceltmemizi ister; bir yandan da bütün derinlikleriyle, yoğunluklarıyla, kapsamlılıklarıyla ve günlük hayatımız üzerinde hakimiyetleriyle her geçen gün daha evrensel hale gelen politik-ekonomik

⁷⁶ Ritzer; a.g.e., s.230

⁷⁷ Ritzer; a.g.e., s.230,231

⁷⁸ Harvey; a.g.e., s.137

* Fransızca kökenli olan bu terim, “yüce bir fiziksel ve zihinsel mutluluk” olarak tanımlanabilir.

süreçleri (para akımları, uluslararası işbölümleri, mali piyasalar ve benzeri) kavrayabilecek türden üst-teoriye de yadsır.”⁷⁹

Modernizm, belli bir zaman-uzam sıkışmasına yol açmıştır, fakat bu süreç postmodern dönemde daha da hızlanmış üstelik bu yoğun sıkışmanın yıkıcı ve yönsüzleştirici etkileri ve bunların sonuçları çok daha hissedilir olmuştur. Bu doğrultuda Harvey’e göre de postmodernite, moderniteden ayrı bir süreç değildir ve son kertede ikisinin de temelinde aynı dinamikler yatmaktadır. Sonuç olarak 1970’lerden bu yana kapitalizmin yüzeysel görünümü ve kültürel mantığında belli bir değişim olmasına karşın temel ekonomik yapı, birikim ve kriz eğilimlerinin temel mantığı değişmemiştir.

B. Postfordizm

Daha önce de değinildiği gibi 1970’li yıllar kapitalizmin son büyük krizine sahne olmuştur ve bu durum, daha önceki krizlerde olduğu gibi köklü ve kapsamlı bir yeniden yapılanma ile aşılmaya çalışılmaktadır. Kapitalizmin bu son büyük krizi aynı zamanda Fordist birikim rejiminin krizidir ve yeniden yapılanma altyapısal olarak temelde birikim rejiminde ve üretim yönteminde bir dönüşüme işaret etmektedir. İşte Postfordizm, bu yeni üretim yöntemi ve birikim rejimini ifade eder, aynı zamanda kapitalizmin kendini yeniden üretebilmesinin önkoşullarını oluşturur. Bir sistem olarak kapitalizm yeniden üretilmektedir ve bu değişim, kapitalizm için yeni bir aşamayı gündeme getirmektedir. Bu yeni aşamanın özelliklerinden biri de, Fordist birikim rejiminin Postfordist birikim rejimine evrilmesidir.

1. Fordizm’in Krizi ve Postfordist Dönüşüm

1970’li yılların krizi, özünde karlılık krizidir. “Witthford ve Gruneu’ya göre kriz kısmen endüstriyel emekgücünün sendikalı militanlığından, kısmen Keynezyen

⁷⁹ Harvey; a.g.e., s.137,138

devletin finansal güçlüklerinden, kısmen de yeni endüstrileşen ulusların rekabetinden kaynaklanmıştır.”⁸⁰

Krize üretilen yanıt, postfordist dönüşümler olmuştur. Teknolojinin, emeğin, işbölümünün, organizasyon yapılarının “esnekleşmesi” ile karakterize bir süreçtir ve özelleştirme gibi devletin küçültülmesi politikaları ile birlikte gelişmektedir. Bütün bu gelişmeler, sermaye mobilizasyonunda hızlanmaya yol açmaktadır.⁸¹

Roobek, Fordizm’in kendi iç yapısından kaynaklanan ve onu krize götüren sorunları şu şekilde sıralamaktadır⁸²:

- 1) Üretkenlik artışındaki düşme, hammadde fiyatlarının yükselmesi ve sosyal harcamaların artışı.
- 2) Üretkenliğin düşmesine rağmen ücret artışlarının sürmesi.
- 3) Piyasanın genişlemesindeki sınırlılık.
- 4) Üretimin uluslararasılaşması ve bu noktada Keynezyen politikaların uluslararası düzenlemelerdeki başarısızlığı.
- 5) Fordizm’in yapısal ortamından kaynaklanan aşırı kapasite ve stok birikimi.
- 6) Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak emek yoğun üretimin gerilemesi.
- 7) Kalite kontrolünün yetersizliği.
- 8) Üretimin dünyaya yayılmasına bağlı olarak nakliye, koordinasyon ve yönetim maliyetlerinin artması.
- 9) Bürokratizasyona bağlı olarak karar alma süreçlerinin yavaşlaması.
- 10) Kamu hizmetlerinin ve sosyal politika uygulamalarının getirdiği yüksek maliyet.

⁸⁰ Belek; a.g.e., s.169

⁸¹ N. Witheford, R. Gruneu (1993); Between the Politics of Production and the Politics of the Sign: Post Marxism, Post Modernism, and “New Times”, Current Perspectives in Social Theory, Vol:13, 69-91, Aktaran, Belek; a.g.e., s.169

⁸² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Belek; a.g.e., s.169-170

Ritzer'e göre Fordizm'den Postfordizm'e geçiş şu şekilde karakterize edilebilir⁸³:

İlk olarak; seri ürünlere olan ilgi azalırken, sipariş niteliği taşıyan ve kişiye özel ürünlere yönelik ilgi artmaktadır. İnsanlar artık birbirinin aynı olan sıkıcı ürünler yerine, farklı ve ayırt edici niteliği olan ürünlere yönelmektedirler.

İkinci olarak; talep edilen bu kişiye özel ürünler, daha kısa bir üretim süresi gerektirir, bu da yine daha kk ve daha az üretici sistemler yaratır. Dolayısıyla tek tip, birbirinin aynı ürünler üreten büyük fabrikalardan, ürün çeşitliliğine dayalı üretim yapan kk fabrikalara geçiş söz konusudur.

nc olarak; yeni teknolojiler esnek üretimi karlı hale getirmiştir. Örneğin eski ve tek işlevli teknolojilerin yerini, farklı ürünler üretmek için yeniden programlanabilen bilgisayarlı ekipmanlar almaktadır. Bu esnek üretimin denetimi de yine daha esnek yönetim biçimleriyle yapılmakta ve ortaya daha esnek bir sistem çıkmaktadır.

Dördüncü olarak; işçiler yeni ve karmaşık teknolojilerle çalışmak için daha fazla beceriye ve daha iyi bir eğitime gerek duymaktadırlar. Postfordist sistem, işçilerden eskiye oranla daha çok şey ister, çünkü becerikli ve eğitimi işcne olan ihtiyaç artmaktadır. Sonuç olarak Postfordizm, yeni bir işçi tipine gerek duyar.

Son olarak; farklılaşan işçiler, daha farklı mallar, yaşam biçimleri ve kültür araçları istemeye başlarlar. İşyerindeki bu büyük farklılaşma ise genel olarak toplumda daha büyük bir farklılaşmaya neden olur.

Ritzer'e göre; Postfordizm'in bu öğelerinin ortaya çıkmasına karşın, Fordist öğeler de varlıklarını sürdürmekte ve hiçbir yok olma belirtisi göstermemektedirler. Sonuç olarak Fordizm'le belirgin bir tarihsel kopuş yaşanmamıştır. Yaşanan değişim sadece görünüştedir çünkü ürünler ve işçiler hala türdeştir. Yapılan işlerde beceri rol

⁸³ Ritzer; a.g.e., s.220-221

soynamamaktadır ve iş rutinleri standarttır. Öyle ki tüketim, hatta müşteriler bile türdeşleşmiştir.

Ritzer, bu ve diğer yollarla Fordizm'in, McDonalddlaştırmaya dönüştürülmüş olmasına karşın, modern dünyada hala canlılığını koruduğunu ve sağlam durumda olduğunu söyler. Üstelik klasik Fordizm (örneğin montaj bandındaki biçimiyle), Amerikan ekonomisinde varlığını önemli ölçüde sürdürmektedir.⁸⁴

Düzenleme Okulu'ndan Aglietta, Fordizm'in krizinde yatan temel nedenleri; imalat endüstrisinin sınırlarına dayanması, artan işçi sınıfı direnci, üretkenlikte düşüş ve bütün bunlara bağlı olarak ortalama kar oranlarındaki düşme eğilimi olarak belirtmiştir. Aglietta'ya göre bu krizden çıkışın iki yolu bulunmaktadır. Bu yollardan ilki, (başarılı oldukları takdirde) şu anda denenen Postfordist düzenlemelerdir. İkinci yol ise sosyalizmdir.⁸⁵

Fordizm'in krizi denilen olgu, aslında bir dönem kapitalizminin krizi olarak algılanmalıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında tesis edilmiş ve kapitalizmin yaklaşık 20 yıllık uzun erimli genişlemesine olanak tanımış olan teknik, sosyal, ekonomik ve politik yapılar kendi yarattıkları olanakları tüketerek 1970'lerden itibaren çökmüşlerdir. Bu çöküşün sermaye ve kapitalist sistem açısından anlamı, ortalama kar oranlarındaki düşme eğilimidir. Tükenen yapılar da, bir zamanlar sermayeye ortalama kar oranlarını arttırma olanağı veren yapılardır. Bu nedenle artık, ortalama kar oranlarını artıracak yeni yapıların ve ilişkilerin tesis edilmesi gerekmektedir.⁸⁶

İşte postkapitalist yönelimler, tam da bu noktada ortaya çıkar. Bu doğrultuda yeni yapı ve ilişkilerin şu oluşumları sağlaması gerekmektedir:

⁸⁴ Ritzer; **a.g.e.**, s.221-222

⁸⁵ S. Clarke; What in the F... 's Name is Fordism, (Fordism and Flexibility, Divisions and Change, Ed. By Gilbert, N. et. all, Mac Millan, Hong Kong içinde), 13-30, 1992, Aktaran, Belek; **a.g.e.**, s.253

⁸⁶ Belek; **a.g.e.**, s.254

1) Emeğin üretkenliği artırılmalıdır. Emeğin yeni bir tarzda organize edilmesi ve kullanılacak olan yeni teknolojiler bu artışın sağlanmasında yardımcı olacaktır.

2) Emeğe olan sayısal gereksinimin azaltılması gerekmektedir. Yeni teknolojiler bu noktada da yardımcıdır, ayrıca emeğin eğitilmesi ve becerilileştirilmesi gerekir. İşçi sayısının azalması, ücret maliyetlerinin azalmasını sağlayacağı gibi, işçi sınıfının organize gücünü de kırar.

3) Emeği işyerine ve genel olarak da sisteme entegre edecek şekilde, emek organizasyonu yeniden düzenlenmelidir.

4) İşçi sınıfının sınıfsal gücü kırılmalıdır. Bunu sağlamak için, yukarıda sayılan uygulamaların yanı sıra, düzensiz istihdam biçimleri, sendikaların devreden çıkarılması ve sendikasızlaştırma, toplu pazarlık sisteminden işyeri ya da işçi düzeyli pazarlık sistemlerine geçiş gibi yöntemler de kullanılabilir.

5) Değişmeyen sermaye maliyeti de azaltılmalıdır.

6) Bu düzenlemelerin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkacak (işsizlik gibi) risklerin olumsuz etkilerini en aza indirgeyecek çözüm yolları hazırlanmalıdır.

7) Global düzeyli ve derin sosyal, ekonomik eşitsizliklere de çözüm bulunmalıdır. Üçüncü Dünya'nın giderek büyüyen ekonomik sefaleti, global piyasadaki talebi düşürmektedir. Bu durum, global arzı önemli oranda üreten merkez açısından hayati bir sorun oluşturmaktadır.

8) Son olarak, hiçbir düzenlemenin durduramadığı tekeller arasındaki rekabet sorunu da çözümlenmelidir.⁸⁷

Bilişim ve iletişim alanlarında odaklaşan mikroelektronikteki teknolojik devrim, yukarıda bahsedilen oluşumları ve yeniden yapılanmayı önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır. Bu devrim, üretim yapısını ciddi bir biçimde değiştirmiş, bilgi üretimi en önemli üretim alanlarından biri haline gelmiştir. CAD (computer aided design) ve CAM (computer aided management) uygulamaları, ayrıca otomasyon ve robotik gibi yenilikler üretim sistemindeki ağırlıklarını gittikçe arttırmaktadırlar. Bu durum, emeğin üretim sürecindeki rolünü, işlevini ve ağırlığını köklü bir biçimde değiştirmiştir. Ayrıca kitlesel tüketim alanında ortaya çıkan yeni süreçler ve

⁸⁷ Belek; a.g.e., s.254,255

yönlendirme mekanizmaları da tüm ekonomik düzeni derinden etkilemektedir. Söz konusu değişimler ve etkileri, yalnız üretim alanı ile sınırlı kalmamakta, siyasal ve toplumsal düzende de teknolojik gelişmeye ve dönüşüme bağlı kapsamlı değişimler yaşanmaktadır.⁸⁸

Bilginin, bilgi işlemenin ve hızlı iletişimin ön plana çıkması ile üretim düzeni değişmiş, Fordist birikim rejimi işlevselliğini yitirmeye başlamıştır. Fordist birikim rejimi, üretimin yoğunlaşmasını, yatay ve dikey bütünleşmeyi kaçınılmaz hale getirirken, teknolojik devrim ile birlikte üretim birimlerinin esnekliği de önemli bir özellik haline gelmiş bulunmaktadır. Bu nedenle, yeni birikim düzeni olan postfordist rejim, *esnek üretim ve birikim rejimi* olarak da tanımlanabilmektedir.⁸⁹

Teknolojik devrim sadece üretim sürecini değil, emek ve sermayeyi de değişime sokmuş bulunmaktadır. Bilgi ve bilgi işleme, en önemli üretim haline gelirken, firma ölçeği ve mekan içindeki yaygınlığı artık eskisinden çok farklıdır. Küçük ve esnek, ama bilgi üreten üretim örgütlenmelerinin ön plana çıkması bir taraftan emeğin ileri ölçüde uzmanlaşmasına yol açarken, diğer taraftan ciddi bir işsizlik sorununu da gündeme getirmiş bulunmaktadır. Teknolojik gelişmenin çıktısı sayılabilecek işsizlik sorununa karşı, emeğin sürekli olarak, yüksek düzeyde eğitilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Yani hem emek, hem sermaye hem de üretim ileri ölçüde esnekleşmiştir. Bu durum aynı zamanda, üretim sürecine bağlı olarak oluşan toplumsal işbölümünün de belli oranda değişimi anlamına gelmektedir.⁹⁰

2. Esneklik Kavramı ve Esnek Üretim

Esneklik kavramı, yalnızca üretimle sınırlı olmayan bir alandaki değişiklikleri ifade etmek için kullanılan, oldukça geniş kapsamlı bir kavramdır. “Esneklik (Flexibility) kavramı istihdam hacim ve biçimlerinde, ürün niteliğinde, emek piyasalarında, iş pratiklerinde, teknolojide, organizasyon formunda Fordist rijit

⁸⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şaylan; a.g.e., s.137-156

⁸⁹ Şaylan; a.g.e., s.149

⁹⁰ Şaylan; a.g.e., s.149

düzenlemelerin ve standardizasyonun esnetilmesi, yumuşatılması anlamına gelmektedir.”⁹¹ Diğer bir deyişle esneklik; emek sürecinde ve onun birinci dereceden bağlantılı olduğu tüm mevcut yapılarda bir değişimi, Fordist kalıplardan uzaklaşmayı ve bilgisayarlı teknolojinin sağladığı olanaklarla Fordizm öncesi iş kalıplarının birleştirilmesini ifade etmektedir.⁹²

Esnek üretim organizasyonu ilk olarak Fordizm’in yapısal olarak içinde barındırdığı zaman kaybına, kalite düşüklüğüne neden olan sınırlılıkları aşmayı ve Fordist emek örgütlenmesinin ciddi bir sorunu olan işe yabancılaşma problemlerini azaltmayı hedefler.

Esnek üretim düzenlemelerinin getirdiği somut değişiklikler şu şekilde özetlenebilir:

- 1) Esnek üretim sistemleri, üretimde bilgisayarların geniş kullanımına ve üretimin bilgisayarlarla kontrolüne dayanmaktadır.
- 2) Esnek üretimde, üretim sistemi (Fordist lineer düzenlemenin tersine) hücrenel tarzda düzenlenmiştir. Bu düzenleme tarzında, makinelerin birbirlerine biçimsel ve işlevsel yakınlığı söz konusudur.
- 3) Hücrenel düzenleme, bekleme ve nakil sürelerindeki kayıp zamanı azaltmakta, bu da üretimin sürekliliğini sağlamaktadır.
- 4) Aynı zamanda Fordizm’in de bir ilkesi olan süreklilik ilkesi, hücrenel düzenleme ve dizilişle daha ileri bir düzeye çekilmiştir.
- 5) Hücrenel olarak düzenlenmiş bir çok makineden oluşan bir sistem, tek bir işçi tarafından bile kullanılabilir hale gelmiştir.
- 6) Bu gelişme iki tür sonuca yol açar: İlk olarak emek gücünden tasarruf edildiği için emek maliyetlerinin düşmesi; ikinci olarak da, işçi farklı makinelerle ilgilendiği ve Fordist çizgisel düzenlemedeki gibi mekana sıkı bir biçimde bağımlı olarak sürekli aynı işi yapmadığı için, işteki monotonluğun ve işe yabancılaşmanın azalması hedeflenir.⁹³

⁹¹ A. Sayer; Postfordism in Question, IJURR, Vol:13, 1989, Aktaran, Belek; a.g.e., s.66

⁹² Belek; a.g.e., s.66

⁹³ Belek; a.g.e., s.76

Harvey'e göre; esnek istihdam düzenlemeleri kendi başına işçilerde güçlü bir hoşnutsuzluğa yol açmaz, çünkü esneklik bazen her iki taraf için de avantajlı olabilir. Ama sigorta sahibi olma, emeklilik hakları, ücret düzeyleri ve iş güvencesi açısından bakıldığında, çalışan kesimler üzerindeki bütünsel etkinin hiç de olumlu görünmediğini belirtir. Yine Harvey'e göre bugünkü işgücü piyasalarındaki eğilim; "çekirdek" işçilerin sayısını azaltmak ve artan ölçüde, süratle işe alınabilen, işler bozulduğunda da yine aynı süratle ve masrafsız bir biçimde işten çıkarılabilecek bir işgücüne yaslanmaktır.⁹⁴

Rustin'e göre Postfordist düzenlemelerin temel amaçlarından birisi; sermayenin organik bileşimindeki artışın doğurduğu ortalama kar oranlarındaki düşüş eğiliminin tamponlanabilmesi için emek maliyetlerinin düşürülmesidir. Her türlü düzensiz istihdam biçiminin, sendikasılaştırma çabalarının, sosyal güvenlik sistemlerinin dağıtılmasının; kısaca her türlü emek yanlısı politikaya Fordist formlarında bile tahammülsüzlüğün nedeni budur. Bu doğrultuda Postfordizm, Fordist sistemin yarattığı sosyal güçlere, sermayenin verdiği politik bir yanıt olarak da görülebilir.⁹⁵ Konuya bu açıdan bakıldığında yaşanan değişim, emeği denetim altına alma politikalarındaki bir değişimdir. Fordist birikim rejimi, emek gücünü, örgütlü bir toplumsal güç olarak denetim altına alma çabasıdayken, Postfordist birikim rejimi (esnek emek örgütlenmesiyle), emeği parçalayarak, atomize ederek ve bireyselleştirerek denetim altına alma amacındadır.

3. Postfordizm'in Kültürel-Toplumsal Etkileri

Esnek üretim sistemi, sürekli yeni ürünlerin piyasaya sürülmesine, aynı zamanda da ileri düzeyde uzmanlaşmış, küçük ölçekli piyasalar üzerinde çalışılmasına olanak tanımıştır ki, bir ölçüde bir gerekliliktir bu. Yaşanan durgunluk ve yoğunlaşmış rekabet koşulları, bu tür olanakların araştırılmasını ve hayata geçirilmesini, ayakta kalmak için yaşamsal bir mesele haline getirmiştir. "Kapitalist karlılığın her zaman kilit bir değişkeni olmuş olan devir hızı, üretimdeki yeni

⁹⁴ Harvey; a.g.e., s.174

⁹⁵ M. Rustin; The Politics of Post-Fordism: Or, The Trouble With "New Times", New Left Review, 175 (1989), Aktaran, Belek; a.g.e., s.257

teknolojilerin (otomasyon, robotlar) ve yeni örgütlenme biçimlerinin (örneğin üretim akışının sürmesi için gerekli stokların radikal biçimde azaltılmasını sağlayan “just-in-time” envanter-akım teslimat sistemi) kullanımıyla çarpıcı biçimde yükseliyordu. Ancak, tüketimdeki devir hızı da yükseltilmedikçe üretimdeki devir hızını yükseltmenin bir yararı olmazdı. Sözgelisi, tipik bir Fordist ürünün yarı-hayatı beş ile yedi yıl arasındaydı; oysa esnek birikim bunu bazı sektörlerde (örneğin tekstil ve konfeksiyonda) yarı yarıya azaltmıştır, bazı başka sektörlerde ise (örneğin “düşünüm” (thoughtware) adı takılmış olan sanayilerde, yani video oyunlarında, bilgisayar yazılım programlarında vb.) yarı-hayat on sekiz ayın altına inmiştir. Yani esnek birikim, tüketim cephesinde, çabucak değişen moda çok daha büyük bir dikkat ve ihtiyaç uyarma yolunda her türlü göz boyamanın seferber edilmesi ve bunun gerekli kıldığı kültürel dönüşüm ile el ele gitmiştir. Fordist modernizmin görece olarak istikrarlı estetiği, yerini, farklılığı, gelip geçiciliği, gösteriyi, moda ve kültürel biçimlerin metalaşmasını yücelten postmodernist estetiğin bütün mayalanmasına, istikrarsızlığına ve bir yanıp bir sönen özelliklerine bırakır.”⁹⁶ Bu durum aynı zamanda, (ileride inceleneceği üzere) Fordist modernizmin yarattığı olan “kitle kültürü”nden, Postfordist üretim yöntemlerinin ve birikim rejiminin hakim olduğu postmodernizmin, içine sızıp, eklenerek kendine maletmeye çalıştığı ve yeni bir anlam yüklediği “popüler kültür”e geçişi ifade eder.

Fordist üretim sisteminin seri olarak üretilen, standart, tekdüze, sıkıcı, birbirinin aynı olan tek tip ürünlerinden, Postfordizm’in birbirinden farklı, gösterişli, ömrü kısa, bireye özel ve ayırt edici niteliği olan ürünlerine geçiş, Postfordist toplumun bireylerinde yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu, aynı zamanda yaratılmış bir gereksinimdir. Buna bağlı olarak insanlar kullandıkları ürünlerde kendi kişiliklerini bulmaktadırlar. Durumun farkına varan üreticiler de reklam aracılığıyla ürünlerinin bu yönüne vurgu yapmaktadırlar.

İnsanlara, kendi kişiliklerine uygun olan ürünü seçmeleri yönünde bir telkin yapılmaktadır. Örneğin bir otomobil alırken, maceracı bir mizacınız varsa bir cip, sportif bir kişiliğe sahipseniz üstü açık ve hızlı bir spor otomobil, gücünüzü ve

⁹⁶ Harvey; a.g.e., s.180

zenginliğinizi ifade etmek için büyük ve pahalı bir araba ya da çalışan bir bayansanız kullanımı kolay, küçük, sevimli ve feminen hatları olan bir şehir içi aracı seçebilirsiniz. Artık Fordist mantık tarafından üretilen ve herkesin kullandığı tek tip otomobili kullanmak zorunda değilsinizdir. Aynı şekilde cep telefonu alırken de kendi karakterinize en çok uyan ve sizinle bütünleşen modeli seçebilir, hatta telefonun kapaklarını her gün değiştirerek o günkü ruh halinize uygun hale gelmesini bile sağlayabilirsiniz. Bu noktada artık tüketim malları insanlaşmıştır, kendi kişilikleri, karakterleri, statüleri ve aynı insanlar gibi hisleri, duyguları vardır.

Elektronik devrimin, toplumsal açıdan yeni kültürel etkileşimin altyapısını hazırladığı söylenebilir. Artık ev, yaşam süreci içinde merkezi konuma gelmiş durumdadır ve buna paralel olarak kültürel yaşam da ev içinde belirlenmeye başlamıştır. İnsanın dünyayı algılaması, tutum ve tavır geliştirmesi, eğlenmesi gibi kültürel oluşumlar artık evde, televizyon karşısında biçimlenmektedir. Bunun doğal sonuçlarından biri yoğun bireyselleşmedir. Patriyarkal ailenin hızla çözülmeye başlaması da, bireyselleşme ile birlikte düşünülmelidir. Elektronik medya yaşamın her alanına girmiş durumdadır (tele alışveriş, tele bankacılık, tele check-up gibi). Bu süreç bir taraftan bireyselleşmeyi arttırırken, diğer taraftan da bireyin denetimini kolaylaştırmaktadır.⁹⁷

Teknolojik devrim yalnız üretim sistemini ve buna bağlı olarak toplumsal ilişki kalıplarını etkilemekle kalmamış, başta iletişim devrimi toplumsal hayatın bir çok alanında ve siyasal düzende büyük sarsıntılara yol açmıştır. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde, iletişim devrimi büyük bir toplumsal etkinlik kazanmış ve tam bir denetim kurmuştur. “Artık insan için gerçek, dokunduğu, gördüğü bir şey değildir; gerçeklik insana medya tarafından bir dil süreci içinde yansıtılmaktadır. İletişim araçları ya da bir başka deyişle medya, kendine özgü sembol ya da metaforlarla insanın kültürel çerçevesini yeniden üretmektedir.”⁹⁸ Sonuç olarak bu süreçte, bir taraftan toplumsal kalıplar değişikliğe uğramakta ve yoğun bir bireyselleşme öne çıkmakta, öte yandan gerçek ile kurgu arasındaki fark ortadan

⁹⁷ Şaylan; a.g.e., s.153

⁹⁸ Neil Postman; Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Showbusiness, New York, 1985, Aktaran, Şaylan; a.g.e., s.153

kalkmakta ve iç içe geçmektedir. Bu durum ise, medyaya bugüne dek görülmemiş ölçekte bir denetleme ve yönlendirme gücü sağlamaktadır.⁹⁹

⁹⁹ İletişim alanında yaşanan teknolojik devrim, uluslararası iletişim düzeni, bu süreçteki pazar ilişkileri ve medya emperyalizmi gibi konular hakkında bkz. İrfan Erdoğan; **Dünyanın Çarpık Düzeni – Uluslararası İletişim**, Kaynak Yayınları, Ocak 1995, İstanbul

İKİNCİ BÖLÜM

KİTLE KÜLTÜRÜ VE POPÜLER KÜLTÜR

I. Kültür Kavramı ve Popüler Kültür Açısından Anlamı

Kültür konusu, sosyal bilimlerde yer alan bir dehlizdir. Bugün gelinen noktada, antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, tarih, dil bilimi, edebiyat, sosyal-psikoloji, iletişim ve akla gelebilecek daha bir çok farklı disiplinin ilgi alanına girmiş bulunmaktadır. Her bir disiplinin kavrama bakışı kendi cephesinden olsa da son kertede kültür konusu disiplinlerarası bir alandır. Bu da kültür çalışmalarında büyük bir çeşitlilik ve zenginlik unsuru oluşturur.

Kültür üzerinde uzlaşmış bir tanım yoktur. O derece ki, kültürle ilgili yüzlerce tanımdan söz edilebilir. Kültür üzerine çalışan hemen her yazar ve düşünür kendince bir tanım getirmiştir. Her defasında da farklı biçimlerde ve farklı öğelere ağırlık vererek tanımlanmıştır. Bir tanımı ele alarak, tam bir tanım olduğunu söylemek pek mümkün değildir ama nelerin eksik olduğunu belirtmek olanaklıdır. Literatürde, ne denli uçsuz bucaksız olduğu yukarıda değinilen kültür konusunda sadece kavramın tanımı üzerinde bile sayfalar süren ciddi tartışmalar bulunmaktadır. Her bir disiplin için kültürü tanımlarken belli gereklilikler vardır. Yine aynı şekilde herhangi bir disiplin ekseninde yapılacak her bir özgül çalışmanın da yine kendi gereklilikleri söz konusudur. Bu nedenle burada çeşitli disiplinlerin, farklı akımlarının-okullarının ve bunların yazarlarının geliştirdiği tanımları sıralamanın ve tartışmanın fazla bir anlamı olmayacaktır. Burada önemli olan, konuya popüler kültür ve siyaset bilimi ekseninde gerçekçi bir biçimde nasıl bakılması gerektiğini ortaya koymaktır.

İlk olarak söylenmesi gereken şudur ki; kültürü, sanat, bilim, örf-adetler, gelenekler, inançlar bağlamında ve bunların karşılıklı ilişkilerinin toplamı, bütünü olarak gören yaklaşımlar bu çalışmanın içeriğini oluşturmakta eksik ve yetersiz

kalırlar. Bir örnek vermek gerekirse, pek bilinen bir tanım olan, bir çok disiplinde önemli bir kaynak olarak başvuru alan İngiliz antropolog E. B. Taylor'ın kültür tanımına değinilebilir. Taylor'a göre; "kültür (ya da uygarlık), insanın, bir toplum üyesi olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, töre ve tüm diğer yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür".¹⁰⁰ Görüldüğü üzere bu tanımda kültür ve uygarlık bir tutulmaktadır. Yine tanım uyarınca kültür, bir öğeler toplamından başka bir şey değildir. Taylor'ın tanımında, iktisadi (üretim ilişkileri bağlamında) ve siyasi (ideoloji ve hegemonya bağlamında) kategoriler saf dışı edilmiştir. Kültürü öğeler toplamı ya da yaşam biçimleri olarak üstyapısal nitelikleriyle veren ve altyapı ile ilişkisini kurmadan dışsal bir anlayışla apolitik olarak tanımlayan yaklaşımlar popüler kültür incelemelerinde, önemli yanlışlar doğurabilir.

"Dolayısıyla, kültür belli bir zamanda, belli bir teknolojik yapıda, insanların "yaşam biçimlerinin tümü" olarak (R. Williams) genelleştirilerek ele alınabilir; fakat kültürü anlamada, sosyal üretimin yapılış tarzının getirdiği egemenlik ve mücadeledeki ilişkiler ve farklılaşmalar çok daha önemlidir. Bütünleştirici tanımda, kültür, herkese mal edilir, herkes için tutulur; herkes için, düşmanlara karşı, düşmanları gerektiğinde yok ederek, insanları düşmanlara karşı harekete geçirerek, korunur. Kültür, ne herkes için aynıdır, ne herkes için üretilir, ne de herkes tarafından ortak ve hakkaniyet ölçülerine göre kullanılır. Kültür mülkiyet ilişkilerinin bir parçasıdır; mülkiyet ilişkilerine bağlı olarak, bazı insanlar kültürel üretimde, maddiliğin (yapılanın, üretilenin) sahipleridir, diğerleri ise sadece üretilenin ücretli üreticisi, bazılarının satın alıcısı, kullanıcısı, tüketicisi ve taşıyıcısıdır. Materyalin ve kültürün üretiminde, kapitalist düzenlerde, mülkiyet ilişkileri egemendir."¹⁰¹

Kültür üzerine İrfan Erdoğan'ın yukarıda değindiği noktalar, popüler kültürün maddi temelini kavranmasında açıklayıcı niteliktedir. Kültür son kertede tarihsel bir sürecin ifadesidir. Ancak sadece geçmişi tanımlamaz, bugünle de ilintilidir, gündelik yaşamın içinde ve gündelik ilişkilerin ayrılmaz bir parçasıdır. Kültür tanımlarının bir

¹⁰⁰ Bozkurt Güvenç; **Kültür Konusu ve Sorunlarımız**, Remzi Kitabevi, (II. Baskı) 1985, İstanbul, s.2

¹⁰¹ İrfan Erdoğan; "Popüler Kültür: Kültür Alanında Egemenlik ve Mücadele", **Popüler Kültür ve İktidar**, Derleyen; Nazife Güngör, Vadi Yayınları, 1999, Ankara, s.20

çoğunda ise kültür kavramının bu son özelliği (bugünü de kapsamı) göz ardı edilmektedir. Oysa bu çalışmanın ana iki kavramı olan popüler kültür ve siyaset kavramları bugünle, gündelik yaşam ve ilişkilerle bağıntılıdır. Popüler kültür gündelik yaşamın kültürüdür. Dar anlamıyla işgücünün/emeğin yeniden üretimi sürecine ilişkindir. Bugün gelinen noktada ise bu süreç içerisinde insanlara kapitalizmin sunduğu tüketim olanaklarını anlatır. Geniş anlamıyla ise kapitalist yaşam tarzının ideolojik olarak yeniden üretilmesinin önkoşullarını hazırlar ve statükonun yayılma ve onaylanma ortamını yaratır. Bu açıdan bakıldığında yine Erdoğan'ın deyişiyle "kültürle üretilen, belli biçimdeki maddi yaşam ve bu yaşamın ideoloji ve bilincidir."¹⁰²

İşte tüm bu nedenlerden dolayı bu çalışmanın kültür kavramına bakışı; popüler kültür temelinde (popüler kültürün bugün gelinen noktada kapitalizmin kitle kültürü tarafından kuşatılmış ve iyiden iyiye kitle kültürüne dönüşmüş olması bağlamında) *iktisadi*, popüler kültürün kapitalizmin ideolojisini yayma işlevi görmesi açısından *siyasi*, ve hem popüler kültürün hem de siyasetin gündelik yaşama ilişkin olması nedeniyle *güncel* kategorileri içerir.

II. Yüksek Kültür – Alçak Kültür

Yüksek ve alçak kültür konusu, 20. yüzyıl boyunca en çok tartışılan ve üzerine sayısız incelemeler yapılan alanlardan birisi olagelmiştir. Genel olarak kültürle ilgili incelemeler de, yine bu son yüzyılda hiçbir zaman tek bir akademik disiplin içinde yapılmamış, aksine kültür incelemeleri disiplinlerarası bir konuma gelmiştir. Sosyoloji, sosyal psikoloji, kültürel antropoloji, siyaset bilimi, iletişim bilimi, tarih, ekonomi gibi sosyal bilimlerin bir çok dalı kültürle ilgilenmişlerdir ve kültür incelemelerinde de bu bilim dallarından yararlanılmıştır. Yüksek ve alçak kültür ikiliği, kitle kültürü ve popüler kültür tartışmalarında da öne çıkan konulardan biridir.

¹⁰² Erdoğan; "Popüler Kültür: Kültür.....", s.20

Tutucu okullar, kültüre yüksek ve alçak gruplaştırması içinde yaklaşmışlardır. Yüksek kültür denince akla ilk gelen isim Matthew Arnold'dur (1822-1888). Şair, eğitimci, okul müfettişi ve edebiyat eleştirmeni Matthew Arnold, kültürü sağlıklı demokratik devletin önemli ögesi ve "dünyada düşünülen ve söylenen en iyiyle kontak" olarak görmüştür. Arnold'a göre kültür, güzellik, zeka ve mükemmellik gibi karakterlere sahiptir. Bu karakterleri bütün insan toplumları için aynı olarak varsayar. Daha iyi bir dünya ancak daha çok insanın bu kültürü paylaşmasıyla mümkündür. Bu "kültürel elitizm"e göre, alçak kültürün büyük kısmı köşede bucakta yer alan, ciddiye almaya bile gerek olmayan değersiz bir sosyal olgudur. Alçak kültürü temsil eden popüler kültür veya kitle kültürü bayağı, değersiz ve zararlı olarak değerlendirilir. Bu bağlamda, "alçak kültürlerin" medeni toplumun mahvı yönünde çalıştığı ve modern toplum için büyük bir tehlike olduğu sürekli vurgulanmıştır:

Örneğin, Oswald Spengler (1980), *Batı'nın Gerilemesi* (The Decline of the West) adlı kitabında, 1900'lerin başında, batının "sonbaharı" yaşadığı ve beyaz olmayan ırkların, özellikle "sarı tehlikenin" Avrupa'yı yıkacağını savunmuştur. Buna benzer görüşü Pareto, Nazi Alman aydınları, daha sonra Ortega Y. Gasset ve T.S. Eliot gibiler de paylaşırlar. Başta liberal olan, ancak sonradan tutuculuğa saplanan Ortega Y. Gasset (1957), *"Kitlelerin Başkaldırısı"* kitabında egemen sınıfların korkularını dile getirir: Gasset'e göre seçkinsiz bir toplum asla düşünülemez ve kitle gücü çeteciliktir. T.S. Eliot bu kaygılarla, *"Kültürün Tanımlanması Üzerine Notlar"* adlı kitabında, "kültür standartlarının" gitgide gerilediğini belirtir ve gelecek zamanda hiçbir kültürün kalmayacağını savunur: Eliot'a göre tek kurtarıcı; Hıristiyanlık ve seçkinliktir. Çünkü "yeni eğitilmiş kitleler kültürü iletme işine girince" kültürü yozlaştırmışlardır. Eliot bu düşüncelerinde o denli ileri gider ki, burjuva demokrasisinde belli bir toplumsal düzeyin altındaki kişilere eğitimin yasak edilmesini savunur. Benzer şekilde, Dwight MacDonald da 1960'lara gelindiğini ve bunda suçlunun kitle/popüler kültür olduğunu söyler. Dolayısıyla, tutucu okulun her yeni kuşağı, uygarlığın tehlikede olduğunu, bu nedenle medeniyeti korumak gerektiğini, yoksa sonun "ufukta" olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰³

¹⁰³ İrfan Erdoğan ve Korkmaz Alemdar; *Öteki Kuram – Kitle İletişimine Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*, Erk Yayınları, 2002, Ankara, s.263,264

Bu yaklaşımda yüksek kültürün kavramsal zıddı olarak kitle kültürü alınır. Bu anlamda kitle kültürü; düzeyi düşük olan, sayısal bakımdan çoğunluğa hitap eden, herhangi bir değeri olmayan, değersiz ve zararlı bir kültürdür. Tutucu yaklaşımlara göre, popüler kültürde de yüksek kültürün öğelerine rastlanmaz. Çünkü yüksek kültür geniş bir tabana ait değildir, yalnızca seçkinlerin kültürüdür ve geçmişin yüksek kültür ürünlerini (klasikleri) içerir. Halkın kültürü / halka ait olan kültür olarak ele alındığında popüler kültür, yüksek kültürün bu özelliklerini karşılamaz. Bugünkü kullanım biçimiyle ele alındığında ise kitle kültürüyle bir tutulur ve daha da olumsuz bir anlam yüklenir. Sonuç olarak yüksek kültür – alçak kültür ikileminde ele alındıklarında hem kitle kültürü, hem de popüler kültür, pejoratif bir anlam yüklenerek “alçak kültür” olarak değerlendirilirler.

III. Kitle Kültürü

Kitle kültürü, kapitalist ekonomi düzeni ile ilgili bir kavramdır. Ortaya çıkışı da yine feodal toplum yapısından ve onun üretim biçiminden, kapitalist toplum yapısına ve yine kapitalist üretim biçimine geçişle ilintilidir. Kitle kültürü kapitalizme ait bir kültürdür ve kapitalist ekonomi tarafından yaratılmış, üretilmiş bir kültür biçimidir. “Kitle kültürü tekelci kapitalizmin hem mal hem de imajlar satışı yapan, uluslararası pazarın değişmelerine ve ihtiyaçlarına göre biçimlenip değişen, önceden yapılmış, önceden kesilip biçilmiş, paketlenip sunulmuş bir kültürdür. Kapitalizmin kendi için üretirken ve gasp ederken, bu amaçla, kitleleri ücretli köle olarak kullanarak ‘kitleler için’ yaptığı üretim ve bu üretimle gelen ‘yaşamı yapma yoludur.’”¹⁰⁴

Kitle kültürü endüstrileşme ile birlikte gelir. Kitle kültürü, kitle iletişiminin olduğu modern kitle toplumunun tipik kültürü olarak nitelenir. Ticari firmalar ve devlet tarafından üretilen endüstrileşmiş kültürdür. Kitle kültürü yukarıdan aşağı doğru üretilip dağıtılır. Yaratılan kültürel ürün, kullanılan ve yaşanan günlük gerçeklerin bütünselik bir parçasıdır. Değeri ise kullanım değeri ile değil pazardaki değişim (exchange) değeri ile ölçülür, be nedenle meta fetişizmi biçimini almıştır.

¹⁰⁴ Erdoğan; a.g.m., s.22

Kitle kültürü halk/folk karakterini koruyan kültür biçimleriyle sürekli gerginlik içinde varlığını sürdürür.¹⁰⁵

Kitle kültürü özünde pazarlanabilir bir karakterle biçimlendirilmiştir. Kapitalist toplumun kitle kültürü ticarilikle birlikte varolur. Kitlelere kültür satılmalıdır ve bu durumda kültür; mümkün olan en geniş izleyici kitlesine satılan maldır. İzleyiciler de bu durumda potansiyel alıcılardır. Bu tür kültürel üretimde estetik ölçü ortadan kalkar ve başarı ürünün muhtemel-alıcılarının sayısının hesabı tarafından ölçülür. Bu hesaplama artist, yazar, yönetici veya izleyici-tüketici tarafından değil, kitle kültürü tacirleri ve pazarlamayla ilgili profesyoneller tarafından yapılır. Bu profesyoneller tüketim toplumundaki ekonomik kurallara uyarak karar verirler.¹⁰⁶

Kitle kültürü; kitle üretimini – kitle üretim araçlarını, kitle tüketimini – tüketicisini – toplumunu, ve bu ikisi arasındaki bağı kuracak kitle iletişimini – kitle iletişim araçlarını gerektirir. Bugünkü haliyle yabancılaşmanın dayandığı son noktadır. Her türlü farklılaşmayı ortadan kaldırır, tek-tipleştirir (aynılaştırır), homojenleştirir. Bireyselleşmeye önem verdiği iddiasındadır ancak bireysel farklılığı kitlesel bir biçimde yok eder, bireylerin yanı sıra tüm toplumu aynılaştırır. Bireysel farklılık iddiası, tüketim aracılığıyla kendini yaratma bağlamında bireysel özgürlükler ve tercih bolluğuna dayanır fakat bu tercih McDonald's ile Burger King veya Coca-Cola ile Pepsi-Cola arasındaki tercih özgürlüğünden öteye gitmez. Bunların arasında özgürce seçim yaptığını sanan tüketiciyi köleleştirir.

Ünsal Oskay'a göre; "*Kitle kültürü, yöneten ile yönetileni, varlıklı ile yoksulu, özgür olan ile özgür olmayı, mutsuz insan ile onu mutsuz kılan toplumsal realiteyi özdeş kılacak bir yanılısama oluşturma işleviyle üretilir. Kitle kültürünün tüketicisi olduğumuz anlarsa, yaşadığımız bu realite ile başa çıkamayacağımızı düşündüğümüz anlardır. Realitenin gerçek yüzünü görmekten 'kaçmak' istediğimiz anlardır. Bize acı*

¹⁰⁵ İrfan Erdoğan; "Popüler Kültürde Gasp ve Popülerin Gayri Meşruluğu", *Doğu Batı Dergisi - Popüler Kültür Özel Sayısı*, Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları, Sayı:15, 2001, Ankara, s.80, 81

¹⁰⁶ Erdoğan; "Popüler Kültürde Gasp.....", s.81

veren toplumsal realite karşısında, deyiş doğruysa, unutmaya, amneziye sığındığımız anlardır.”¹⁰⁷

Hall ve Whannel, C. Wright Mills'den Q.D. Leavise'e, Ortega y Gasset'e, Orwell'e kadar, bir çok kitle kültürü eleştirmeninin görüşlerinden hareketle derledikleri ve kitle kültürünün işlevlerine yönelik olan eleştirileri şöyle sıralamaktadır: Bir avuç insanın elinde toplanmış bulunan iktidar, kitle kültürünün inceltmiş manipülasyon teknikleriyle sürdürülmektedir; kitle kültürü, kitlesel olarak bir formüle göre üretilen ve yaratıcılığa yer vermeyen bir süreçtir; insanlar bu kültür nedeniyle toplumun katılımcıları yerine, başkalarının ürettiklerinin edilgin tüketicileri haline gelmişlerdir; kitle kültüründe medya bize yapay bir dünya görünümü sunar ve gerçeklik duygumuzu tanımlar, yaşantımızı basmakalıp yargılar şeklinde düzenler; kitle kültürü bizi birbirimize benzer hale getirir; kitle kültürü halk sanatını yok eder, popüler sanatın kökünü kurutur ve yüksek sanatı tehdit eder; medya, kitle kültüründe gereksinimlerimizi ve arzularımızı tatmin ettiğini iddia eder, ancak gerçekte sömürür; kitle kültürü vasatlığı över ve sıradanlığı yüceltir; kitle kültürünün tanımlayıcı bir unsuru da kişilik kültürüdür ve kitle, kamusal toplulukları yerinden ettikçe, hakiki insanın yerini de kişilik kültürü (yani insanın ne olduğunun, ne yapmış olduğunun değil, imajının, görünen yüzünün vurgulanması) alır; kitle kültürü ürünleri insanların gerçeklikten kaçmalarına imkan verir.¹⁰⁸

Hall ve Whannel, kitle kültürünün tüm bu özelliklerinin, C. Wright Mills'in “İktidar Seçkinleri” adlı çalışmasındaki şu tespitleriyle genel olarak özetlendiğini belirtirler:

Medya kitle insanına kim olduğunu anlatır – ona kimlik kazandırır.

Medya kitle insanına ne olmak istediğini anlatır – ona hırs, beklenti ve tutkular kazandırır.

Medya kitle insanına buna nasıl ulaşacağını anlatır – ona tekniği kazandırır.

¹⁰⁷ Ünsal Oskay; “Kitle Kültürü Popüler Kültürü Kuşatırken...”, “Yıkanmak İstemeyen Çocuklar” **Olalım**, Yapı Kredi Yayınları, Nisan 2001, İstanbul, s.152

¹⁰⁸ S. Hall ve P. Whannel; *The Popular Arts*, London, Hutchinson, 1964, Aktaran, Erol Mutlu; “Popüler Kültürü Eleştirmek”, **Doğu Batı Dergisi - Popüler Kültür Özel Sayısı**, Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları, Sayı:15, 2001, Ankara, s.21

*Medya kitle insanına öyle olmadığı halde öyle olduğunu nasıl düşüneceğini anlatır – ona kaçış imkanı verir.*¹⁰⁹

Kitle kültüründe (örneğin Amerikan kültüründe), hem çoklu parçalanmalar hem de homojenlik egemendir. Kültürel farklılıklar ve parçalanmalar oldukça anlamsız yaşam stili seçimlerinde olmaktadır. Bu seçimler çoğu kez gerçek yaratıcılıktan, enerjiden ve öznellikten yoksundurlar. Bireyin hangi yiyeceği-içeceği, hangi giyeceği ya da eşyayı seçeceği konusu ve bu seçim süreci, sanki yaratıcılık ve kişinin kendisine özgü seçimi olarak benimsetilmeye çalışılmaktadır. “Reklamlardan, indirimlerden, modadan, markadan, yaratılmış statüden vb geçerek yapılan tercihlerin özneliği kendinin yarattığını sandığı fakat oligopolist homojenliğin öznel sanılan öznel olmayan sahte-özneliğidir. Kapitalist endüstriyel yapılardan geçerek var olan farklılık ve çokluk, McDonalds’daki gibidir: Belli seçenekler içinde verilen standartlaştırılmış çoğulculuk, farklılık.”¹¹⁰

Kitle kültüründe tüketici etken bir konumda gösterilmek istenmesine rağmen, tüketicinin konumu aslında edilgindir. Çünkü kitle kültürü ve kitle kültürünün ürünleri, bu ürünlerin tüketicisi olanların uzağında ve denetimi dışındaki kuruluşlarda, karar odaklarında, işletmelerde tasarlanır, dizayn edilir ve üretilir. Bu aşamalarda bulunmayan tüketicinin etkin olduğu tek (sahte) an, kitle kültürü ürünleri arasında tercihte bulunduğu andır.

Oskay da bireyin kitle kültüründeki edilgin konumuna işaret eder ve bu konumun, “potansiyel müşteriler” (clientile) olarak görülen bireylere tanınmış olan “temsili” bir yer olduğunu belirtir. Oskay’a göre, kitle kültürü ürünü kitapları, plakları, müzikleri, filmleri, konfeksiyon işi giysileri, TV parodilerindeki esprileri ve deyiş biçimlerini üretenlerin “kafalarındaki” insanlar olarak yer alırsınız bu kültürün üretim sürecinde. Bizim neleri sevip sevmeyeceğimizi, nelerden korkacağımızı, kimleri kıskanıp kimlere hayranlık duyacağımızı, kimleri küçük görerek kendimizden hoşnutluk duyacağımızı, kalitatif ve kantitatif araştırmalar da yaptırarak

¹⁰⁹ S. Hall ve P. Whannel; The Popular Arts, London, Hutchinson, 1964, Aktaran, Mutlu; a.g.m., s.21,22

¹¹⁰ Erdoğan - Alemdar; **Öteki Kuram**, s.261

ortaya koymaya ve bizim fiili “kimliğimizi” mümkün olduğu kadar tasvir edilmiş bir biçimde görmeye çalışırlar. Bundaki amaç, bizlere, gerçekten estetik değeri olan, bize uygun bir bilgilenim sağlayabilecek, bugünkü toplumsal realitemizi değiştirebilmek için arada şöyle bir durup dinlenmemizi sağlayacak eğlence olanakları sunmak değildir. Tersine, bizi, bugünkü toplumsal realitemizin içinde kalmaya ikna edici, bunu değiştirmenin gereksizliğini ve umutsuzluğunu kanıtlamaya yönelik bir amaç taşır kitle kültürü.¹¹¹

A. Serbest Zaman / İşlik-Dışı Zaman (Leisure) Kavramı

Kitle kültürü kavramının tarihsel arka planına, ortaya çıkışına bakıldığında “serbest zaman (Leisure)” olgusu belirleyici bir konumdadır. İkel toplum dönemi ayrı tutulursa köleci, feodal ve kapitalist toplum dönemlerinde serbest zaman sadece belli kesimler için varolmuştur. Bu üç dönemde emek-dışı bir yaşam olanağına ve boş zamana sahip olabilmenin koşulu sırasıyla köle sahibi, toprak sahibi ve üretim araçlarının sahibi olabilmektir. Ünsal Oskay’ın belirttiği gibi düşünsel, sanatsal ve kültürel faaliyette bulunanlar da bu özgür insanlar ya da daha sonraları bu özgür insanlar için seçilmiş ve yetiştirilmiş başka köleler olmuştur.¹¹²

Yine bu üç dönemin ortak belirleyici özelliği, bu dönemlerde özel mülkiyetin bulunmasıdır. İkel toplumlarda özel mülkiyet kavramı henüz oluşmadığı için çalışan – çalıştıran, özgür – köle, varlıklı – yoksul, yöneten – yönetilen ayrımı yoktur. İnsanlar doğanın nimetlerinden eşit bir biçimde yararlanırlar ve üretimlerini sadece kendileri ve toplulukları için yaparlar. Kitlesele çapta bir üretime geçilmemiştir ve insanların birbirleri üzerinde tahakkümü yoktur. İş zamanı da, işlik dışı zaman da insanların kendi iradeleriyle özgürce belirlenmektedir.

Köleci ve feodal toplum dönemlerinde katıksız olarak var olan bu serbest zamana sahip olma ve olamama ayrımı kapitalist sanayi toplumunda da belli bir süre geçerli olmuştur. Özgürlüğün ve köleliğin belirleyici koşullarından biri emeğin

¹¹¹ Oskay; “Kitle Kültürü Popüler.....”, , s.152

¹¹² Ünsal Oskay; “Modern Toplumda ‘Serbest Zaman’ın İşe Koşulması”, “Yıkanmak İstemeyen Çocuklar” Olalım, Yapı Kredi Yayınları, Nisan 2001, İstanbul, s.187

verimliliğidir. Emeğin verimliliği yükseldikçe üretimin süresi kısalmış ve işlik dışı zaman artar. Bir birim üretim için gerekli olan zamanı emeğin verimliliği belirler. Sanayi devrimiyle birlikte bu konuda çok önemli gelişmeler olmuş ve teknoloji faktörü üretimin girdileri arasına dahil olmuştur. Makineleşme ve otomasyon arttıkça emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçilmiştir. Bu durum sonucunda çalışma saatleri azalmış ve ilk kez çalışan kesimler için kendi insanal (insani) gelişimlerini sağlayabilecekleri bir işlik dışı zaman oluşmuştur.

Bu gelişmelerin yanı sıra tüm bu köleci, feodal ve sanayi toplumlarında o ana kadar var olan tüketim anlayışı da değişmeye başlar. Bu üç dönem boyunca çalışan kitlelere aşılana etik; çok çalışıp çok üretmek, fakat kanaatkarlık içinde az tüketmek olmuştur. Tüketimden sakınmak ve kanaatkar olmaya devam etmek işçiler için, çalışan kesimler için 19. yüzyıl boyunca zorunlu bir şey iken, bunun 19. yüzyıl sonlarında hafiften başlayıp, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tüm ağırlığı ile değişmiş bulunması ilginçtir. Mutlak yoksullaştırmadan görece yoksullaştırmaya geçiş bunu gerektirmiştir. Ama, yine de çarpıcı bir değişimin yaşandığı da unutulmamalıdır. İşin asıl ilginç olanı, hedonistik etiğin tüketim boyutunun çalışan kesimlere aşılmasından varlıklı kesimlerin ve yönetici elitin de korkmamasıdır. Daha doğrusu, yarım yüzyıllık bir süre içinde, tüketimin bu kesimlere açılmasının işçileri ve çalışan kesimleri sisteme entegre etmekte işe yarayabilecek önemli bir yöntem olabileceğini keşfetmiş oluşlarıdır. Üzerinden atamadığı korkusu, işçilerin ve çalışan kesimlerin çalışma saatlerinin kısaltılması ile artabilecek serbest zamanlarının bu insanlarca sisteme karşı eleştirel bir bakış tarzı geliştirmekte kullanılıp kullanılmayacağı konusunda olmuştur.¹¹³

Kolaylıkla anlaşılabilir gibi kitle kültürünün ortaya çıkışının nedeni tam da bunu önlemektir. Kitle kültürü sayesinde insanların yeni yeni kazanmaya başladıkları serbest zamanları ellerinden alınarak, kendi insanal gelişimlerini sağlayıp kendilerini yaratmaları, bilinçlenmeleri ve bu sayede yaşamakta olduklarından daha farklı bir hayatın olabileceğini düşünmeleri engellenir. Bu, kitle iletişim araçları sayesinde yapılır. Bu şekilde yaratılan sahte bilinçle tüketim

¹¹³ Oskay; "Modern Toplumda.....", s.189-190

pompalanır ve insanlara daha fazla tüketerek özgürleşebilecekleri düşündürülür. Yine bu yolla sahte mutluluklar elde eden kitlelerin sisteme entegre olmaları kolaylaşır. Tüketimin kitlesel bir biçimde artması ve giderek bir çılgınlığa dönüşmesi yine egemen sınıfın ekonomik açıdan güçlenmesine yol açar. Ekonomik güç ise siyasal gücü getirir.

B. Frankfurt Okulu ve Kitle Kültürü

Frankfurt Okulu, Rus devriminin etkisiyle Marksizme yönelen genç Alman aydınlardan biri olan Felix Weil adlı doktora öğrencisiyle başlayan bir projedir. 1922’de yapılan bir seminer ile başlayan bu süreç, 1923’te Frankfurt Üniversitesi bünyesinde kurulan yarı özerk bir araştırma bölümü ile kurumlaşır. Toplumsal Araştırma Enstitüsü’nün ilk müdürü Viyana Üniversitesi’nden gelen Grünberg’dir. Enstitünün kurulduğu ilk yıl, henüz felsefe doçenti olmuş olan Max Horkheimer, 1929’da Grünberg’in emekli olmasıyla en kıdemli üye olarak onun yerine atanır. Horkheimer, enstitünün çalışmalarına farklı bir yön verir ve “toplumun ekonomik yaşamı ile bireyin psikolojik gelişimi ve kültürel değişimler arasındaki karşılıklı ilişkiler” konularına eğilir.¹¹⁴

Horkheimer ile birlikte enstitüde yeni bir kadro oluşur. Bunlar arasında en önemlileri, Heidegger’in eski asistanı felsefeci Herbert Marcuse, gruptan 1930’larda ayrılacak olan psikanalist Erich Fromm, edebiyat sosyolojisi alanında çalışan Leo Lowenthal, iktisatçı Pollock ve Adorno’dur. Frankfurt Okulu ya da “eleştirel teori” olarak bilinen düşünceler toplumu Horkheimer, Adorno ve Marcuse’ün ürünüdür.

Almanya’da Nazilerin iktidara gelmesi ile Okul için zor bir dönem başlamıştır. 30 Ocak 1933’te iktidara gelen Hitler, Mart ayında enstitüyü devlete karşı eğilimler taşıdığı gerekçesi ile kapatmıştır. 1934’ten itibaren Frankfurt Okulu üyeleri ABD’ye yerleşmeye başlamışlar ve 1935 yılında Kolombiya Üniversitesi’nden gelen davetle Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü New York’ta yeniden kurulmuştur. 1950’lere kadar ABD’de çalışmalarını sürdüren Okul,

¹¹⁴ Ayhan Erol; **Popüler Müziği Anlamak – Kültürel Kimlik Bağlamında Popüler Müzikte Anlam**, Bağlam Yayınları, Kasım 2002, İstanbul, s. 32, 33

Horkheimer ve Adorno'nun Batı Alman Hükümeti'nden aldığı davetle Almanya'ya dönmesiyle Frankfurt'ta yeniden kurulmuştur. Marcuse ve Lowenthal ise ABD'de kalmışlar ve bir daha Almanya'ya dönmemişlerdir.¹¹⁵

Tom Bottomore, Enstitü'nün tarihinde dört farklı dönemin olduğundan söz eder. Bunlardan ilki 1923 ile 1933 arasındaki dönemdir. İkinci dönem, Enstitü'nün etkinliklerini yöneten bir ilke olarak yeni-Hegelci eleştirel teorinin ayırt edici fikirlerinin açıkça ortaya konulduğu 1933 ve 1950 arasındaki sürgün dönemidir. 1950'de Enstitü'nün Frankfurt'a dönmesiyle birlikte eleştirel teorinin esas fikirleri bir çok temel metinde ortaya konulmuştur ve Alman toplumsal düşüncesi üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Özellikle 1956'dan sonra da Avrupa'nın büyük bir kısmında ve Amerika'da Okul'un etkisi iyice yayılmıştır. Bu dönem Frankfurt Okulu'nun düşünsel ve siyasal en büyük etkiye sahip olduğu dönemdir ve 1960'ların sonlarında radikal öğrenci hareketinin hızla büyümesi ile zirveye ulaşmıştır. Bottomore'a göre, 1970'lerden itibaren Okul'un etkisinin çökmeye yüz tuttuğu dördüncü dönem başlamıştır. Bu dönemde, Marksist kuramdan ciddi ölçüde uzaklaşmıştır. Bununla birlikte Marx'ın tarih ve modern kapitalizm teorilerinin yeniden ortaya konulan biçimlerinde ve toplumsal bilginin olabirliğinin şartlarının yeniden eleştirisinde özgün bir biçimde Jürgen Habermas¹¹⁶ tarafından da geliştirilmiştir.¹¹⁷

1. Frankfurt Okulu'nda Kitle Toplumu

Frankfurt Okulu'nun kitle toplumu kuramında iki tema hakimdir: Bunlardan ilki, yoğun ekonomik ve teknolojik gelişme karşısında geleneksel toplumsallaşma kurumlarının zayıflamasıdır. İkincisi ise, insanın emek ve etkinliği sonucu ortaya çıkan nesnelere insan kontrolünün dışında görünen bağımsız özerk güçlere

¹¹⁵ Besim F. Dellaloğlu; **Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum**, Bağlam Yayınları, Ekim 2001, İstanbul, s. 19, 20

¹¹⁶ Habermas'ın Horkheimer ve Adorno üzerine bir incelemesi için bkz. Jürgen Habermas; "Mitle Aydınlanmanın Kördüğümü: Max Horkheimer ve Theodor Adorno", Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe (Özel Sayı), **Cogito**, Yapı Kredi Yayınları - Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı: 36 - Yaz 2003, İstanbul, s.85-108

¹¹⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tom Bottomore; **Frankfurt Okulu**, Vadi Yayınları, Eylül 1997, Ankara, s. 7-12

dönüştüğü kültürün artan somutlaşmasıdır. Böylece, kitle toplumunun parçalanmış insanı, anlaşılmaz bir zorunluluk tarafından yönetilmektedir.¹¹⁸

Kitle toplumunda geleneksel bağlar yok denecek kadar azdır. Belli çıkarlar ve fikirlere dayanan tutarlı halk, giderek ortadan kalkmış, yerine birbirinden bağımsız, atomize olmuş bireyler kalmıştır. Frankfurt Okulu geleneği kitle kültürü eleştirisi popüler ve halk kavramlarını suçlayıcı bir çerçeve içinde ele alır. Fakat halk, kendi bozulmaları, çözümleri için sorumlu tutulmaz, çünkü kitle kültürünün başta gelen ajanları olarak kitle iletişim araçları ve kapitalist ideoloji gösterilir ve yaşanan çözümlenin temel nedeni bunlardır.¹¹⁹

Kitle toplumunun üyeleri, eskinin yeni biçimde üretilmesine direniş göstermezler ve boyun eğler, çünkü onlar için artık öncelikli olan, kültürde yaratıcılık değil, eğlencedir. Eğlencenin için ilkesi ise kendisinden (eskiden) daha iyi olanla (yenilikle) bağdaşmaz. Birey, kendine yabancılaşmış olup, özel yaşamında yalnızca tüketici rolünü oynamakta, her bir kitle kültürü ürününü, duygu ve düşünceden yoksun biçimde hızla tüketmektedir.¹²⁰

Herbert Marcuse'nin "Tek Boyutlu İnsan"daki toplum eleştirisi şu şekildedir: Modern kapitalist toplum, rasyonel gibi görünmekle birlikte aslında irrasyoneldir; çünkü üretim, insanca yaşamın gerçekleştirilmesi için araç olacağı yerde kendi başına amaç haline gelmiştir. Dolayısı ile işlevselci ussallık, birinci derecede önem kazanır.¹²¹

Refahın çok tüketebilmekle özdeşleştiği ileri kapitalist ülkelerde amaç, mümkün olan en fazla hem maddi, hem de maddi olmayan metayı pazara sürebilmek ve tüketilmesini sağlamaktır. Artan tüketim, insanların insani özünü geliştirmeye yönelik olmaktan çok, onları düşünmekten, yaratmaktan alıkoyan ve yabancılaştıran bir kısır döngü haline gelir. Prodüktivist ve rasyonalist mantık, pazar koşulları

¹¹⁸ Erol; **a.g.e.**, s. 34

¹¹⁹ Erol; **a.g.e.**, s. 34

¹²⁰ Max Horkheimer – Theodor W. Adorno; *Dialektik der Aufklärung*, 1969, Frankfurt/M, Aktaran; Atiker, **a.g.e.**, s. 54

¹²¹ Atiker; **a.g.e.**, s.59, 60

içerisinde en fazlayı üretmeyi amaçlayan bir toplumsal örgütlenme biçimi geliştirirken, bu örgütlenme içerisinde insanlar, yalnızca makinelerin bir parçası, ya da doğrudan bir üretim, ama çoğunlukla tüketim aracı niteliğine dönüşürler.¹²²

Bir insanın en fazla tüketebilmek için her şeyi yapmasının olağan olduğu bir toplumsal yapıda sınır, yalnızca diğer insanların tüketme özgürlüğünü kısıtlamamaktadır. Böyle bir toplumda her şey tüketim boyutunda anlam kazanır. Zaman, mekan, eğlence ve hatta cinsellik bile metalaşmış tüketilirken, bunların insani içeriklerinden soyutlanarak pazarda satılan nesnelere ve anlamını yitirmiş etkinliklere dönüştüğü görülür. Bu anlamda ileri kapitalist toplumun bireyi, her türlü yaratıcılıktan uzak, tüm toplumsal değerlere yabancılaşmış ve tek kuralın daha fazla tüketmek olduğu bu ortamda, temel hedef olarak tekdüzeliği içselleştirmek ve benimsemek durumunda kalmaktadır.¹²³

“Tekdüzeliliğin dışındaki eylemler, yine özünden soyutlanmış arayışlardan ibarettir. Örneğin spor, artık insanın fiziksel gelişmesini ve sağlıklı yaşamasını hızlandıran bir eylem değil, onu oyalamak ve vakit geçirtmek için dev örgütlerin tekeline aldığı bir meta alanı olmuştur. Sanatsal yaratı, ancak pazardaki değişim değerine bağlı olarak bir anlam taşımaktadır. Müzik, dev plak şirketlerinin tek merkezde oluşturduğu beğeni standartlarını aşamazken, dinleyicinin duygulanmasının derecesi çoğu kez aldığı uyuşturucu maddenin dozuna bağlıdır. Kadınlığın ya da erkekliğin ölçütleri ve nitelikleri, tekelleşmiş modaevlerinin ve kozmetik sanayiinin pazar savaşımında belirlenirken, değişimin hızı daha yüksek bir tüketim sağlamayı amaçlamaktadır. Toplumsal başarı, her alanda yüksek tüketim ile özdeşleşirken, tüm insani ilişkiler, sevgi, aşk, dostluk, ticareti yapılabilen birer nesne olmuşlardır. Kapitalist toplum tinsel hazları vurgulayarak, sonuçta aşkı, estetiği ve diğer duyguları da metalaştırmıştır.”¹²⁴

Marcuse, ileri kapitalist toplumlarda artan refahla ve etkinlikle birlikte gelişen yabancılaşmayı şu şekilde anlatır: “Baskıcı toplumun yönetimi, ussal, üretken, teknik

¹²² Barlas Tolun; **Toplum Bilimlerine Giriş**; Murat & Adım Yayıncılık, 1996, Ankara, s.297

¹²³ Tolun; **a.g.e.**, s.297

¹²⁴ Tolun; **a.g.e.**, s.297, 298

ve bütüncü biçimlere girdikçe, bu toplumun bireyleri kurtuluşlarını ve özgür olmalarını sağlayacak araçları bulabilmekte güçlük çekerler... İleri sanayi toplumunun en sınırlandırıcı yanlarından birinin karşısında bulunuyoruz: akıldışılığın akılsal özelliği... Bu uygarlık üretiyor, bu uygarlık konforu arttırmaya ve yaymaya yeteneklidir; gereğinden fazla olanı gereksinme haline getirmeye, yıkımı yapıcı kılmaya yeteneklidir... İnsanlar birbirlerini mallarıyla tanıyorlar; ruhlarını otomobillerinde, ses aygıtlarında, iki katlı evlerinde, mutfak eşyalarında buluyorlar.”¹²⁵

Marcuse'ye göre, birey ve toplum arasındaki ilişkileri düzenleyen mekanizma; toplumsal denetim, hatta bir anlamda teknolojik bir denetimdir. “Yabancılaşan kişi, yabancılaşmış olan yaşamında özümlemişdir. Tek bir boyut vardır artık; bu tek boyut, her yerde her biçimdedir.” Kısacası Marcuse'ye göre, gelişen teknoloji, bireysel özgürlüğün kısıtlanmasına yol açmakta, totaliter bir toplumun ilk görüntülerini sergilemektedir. Tolan'a göre, bu aşamada, Orwell tipinde bir topluma (bu noktada Orwell'ın “Hayvan Çiftliği” ve “1984” gibi eserleri akla gelebilir) yöneliş gittikçe kendini göstermektedir.¹²⁶

2. Frankfurt Okulu'nun Kitle Kültürü Eleştirisi

Frankfurt Okulu'nda kitle kültürü eleştirisinden söz edildiğinde akla öncelikle Horkheimer, Adorno ve Marcuse gelmektedir. Çünkü, en kapsamlı çalışma ve eleştiriler onlara aittir. Horkheimer ve Adorno'nun birlikte yazdıkları “Aydınlanmanın Diyalektiği” ve Marcuse'un “Tek Boyutlu İnsan”ı, düşüncelerini temellendirdikleri başlıca eserleridir. Oysa, Frankfurt Okulu aslında Horkheimer ve Adorno'nun kitle kültürü kuramına katılmayan düşünürleri de içermektedir. Örneğin Siefried Kracauer ve Bertold Brecht ile birlikte Walter Benjamin, kapitalist üretim tarzının kollektif doğasının yaratacağı yeni kollektif proleter sanatın olanakları üzerine kurulu daha iyimser bir bakış açısı benimsemektedir. Hem Benjamin hem de Brecht, insanların kenetlenmek için entelektüelin rolünün genişletilmesi gerektiğini öne sürer. Bunun ise mevcut kitle iletişim araçlarını dönüştürmekten ve onların

¹²⁵ Bkz. Tolan; a.g.e., s.298, 299

¹²⁶ Tolan; a.g.e., s.299

sağladığı teknolojik ilerlemeden faydalanmaktan geçtiğini savunurlar. Benjamin teknoloji ile birlikte kitle iletişim araçlarının demokratikleştirici yanına değinir. Dolayısıyla Frankfurt Okulu'nun kitle toplumu kuramlarından ve kitle kültürü eleştirisinden söz edildiğinde Horkheimer, Adorno ve Marcuse'un düşünülmesi daha doğrudur. Çünkü, Benjamin'in bir dinlenme ve eğlenme olarak hoşgörü ile baktığı popüler sanata kuşku ile yaklaşanlar Horkheimer ve Adorno olmuşlardır ki, bu teoriyi biçimlendiren de onlardır.¹²⁷

Adorno ve Horkheimer'in kitle kültürü eleştirilerini yaparken kullandıkları ve birlikte yazdıkları "Aydınlanmanın Diyalektiği" adlı eserde "kitlelerin aldatılması olarak aydınlanma" şeklinde gördükleri kavram; "kültür endüstrisi" kavramıdır.¹²⁸

3. Kültür Endüstrisi Kavramı

Adorno ve Horkheimer birlikte yayınladıkları "Aydınlanmanın Diyalektiği" adlı kitapta, "kitle kültürü" yerine "kültür endüstrileri" terimini kullanmışlardır. Bu bilinçli bir tercihtir. Bundaki amaçları; kitle kültürünün, halkın yarattığı olan, kendiliğinden oluşan, sahici ve otantik bir kültür biçimi olarak anlaşılabilmesi ihtimalini ortadan kaldırmak ve halk kültürü olarak düşünülebilecek böyle bir kültürle, kapitalizm tarafından imal edilen yapay ve aldatıcı (her ne kadar kullanılmaktan kaçınmış olsalar da) kitle kültürü arasına bir set çekmektir.

Adorno, 1975 yılında yazdığı "Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken" (Culture Industry Reconsidered) adlı makalesinde bu tercihin nedenini şöyle açıklıyor: "Kültür endüstrisi terimi yanılmıyorsam ilk defa 1947'de, Amsterdam'da Horkheimer'la birlikte yayımladığımız *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde kullanıldı. Müsveddelerde "kitle kültürü" terimini kullanmıştık. Fakat daha sonra, yandaşlarının işine gelecek yorumları dışarıda bırakmak amacıyla kitle kültürü yerine "kültür endüstrisi" terimini kullanmayı uygun bulduk; ne de olsa onun, kitlelerden kendiliğinden çıkan bir kültür sorunu olduğunu ortaya atabilirler, onu popüler sanatın

¹²⁷ Erol; a.g.e., s. 34

¹²⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Max Horkheimer – Theodor W. Adorno; *Aydınlanmanın Diyalektiği – Felsefi Fragmanlar II*, Kabalcı Yayınevi, Felsefe Dizisi 5, 1996, İstanbul

çağdaş formu sayabilirlerdi ki bu ikincisinin kültür endüstrisinden kesin olarak ayırt edilmesi gerekir.”¹²⁹

Fredric Jameson’a göre; Adorno ve Horkheimer ‘Aydınlanmanın Diyalektiği’nde kültür endüstrisi kavramı, bir kültür kuramı değil bir endüstri kuramı geliştirmek için kullanılır. Geç kapitalizm döneminde kültürün şeyleşmesi ve paranın klasik tanımıyla bir kültür haline gelmesinden yola çıkılarak bir “günlük yaşam” kuramı oluşturmaya çalışılır.¹³⁰

Kültür endüstrisi kavramıyla kültür, özerkliği tümel tarafından işgal edilmiş olarak yeniden kurgulanır. Kavram bu özelliği ile, bir “kültür eleştirisi” olmaktan çıkar ve tümeli sorgulayan bir “ideoloji eleştirisi” haline gelir. Adorno, kültür endüstrisinin en çok aldatıcı olan yanını ve bu sayede yarattığı yanılsamayı eleştirmektedir. Bu eleştirinin temelinde ise, Marx’ın “Kapital”de geliştirdiği “meta fetişizmi” analizi yatar. Bu açıdan kültür endüstrisi kavramıyla getirilen geç-kapitalizm eleştirisi, Marx’ın “Kapital”deki eleştirisi ile karşılaştırılabilir niteliktedir. Adorno’ya göre, kültür endüstrisinin ürünleri metalaşmış sanat yapıtları değildir, çünkü bu ürünler daha en başından pazar için üretilmiş olan metalardır.¹³¹

Yine Adorno’ya göre; “Kültür endüstrisi eski olanla tanıdık olanı yeni bir nitelikte birleştirir. Kitlelerin tüketimine göre düzenlenen ve büyük ölçüde o tüketimin yapısını belirleyen ürünler, tüm sektörlerde az çok bir plana göre üretilir. Tüm sektörler yapısal olarak benzerdir ya da en azından birbirinin açıklarını kapatarak, neredeyse tamamen gediksiz bir sistem oluştururlar. Bunu olanaklı kılan sadece çağdaş teknik olanaklar değil, aynı zamanda ekonomik ve yönetsel bir yoğunlaşmadır. Kültür endüstrisi kasıtlı olarak tüketicileri kendisine uydurur. Binyıllardır ayrı duran yüksek ve düşük sanat düzeylerini, her ikisinin de zararına bir araya gelmeye zorlar. Yüksek sanatın önemi, yararı konusundaki spekülasyonlarla

¹²⁹ Theodor W. Adorno; “Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken”, Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe (Özel Sayı), *Cogito*, Yapı Kredi Yayınları - Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı: 36 – Yaz 2003, İstanbul, s. 76

¹³⁰ Fredric Jameson; Late Marxism, Verso, New York, 1990, Aktaran, Dellaloğlu; **Frankfurt Okulu’nda.....**, s.96

¹³¹ Dellaloğlu; **Frankfurt Okulu’nda.....**, s.97

yok edilirken, düşük sanatın önemi de, (toplumsal denetim kusursuz olmadığı sürece) içinde barındırdığı isyancı direniş özelliğine dayatılan medeni sınırlamalarla yok edilmektedir. Böylece, kültür endüstrisi yöneltilmiş olduğu milyonların bilincini ve bilinçaltını yönlendiriyor olmasına rağmen, kitleler birincil değil, ikincil role düşerler ve hesaplanabilir nesnelere, makinenin tali parçaları olurlar. Tüketici, kültür endüstrisinin bizi ikna etmeye çalıştığı gibi hükmedici ya da özne değil, aksine nesnedir.”¹³²

Frankfurt Okulu mensuplarının kuramlarında üst yapısal biçimleri (siyaset, kültür,vb.) bu kadar ön plana almalarının temelinde kapitalist sistemin dönüşümü yatmaktadır. Çünkü, onlara göre geç kapitalizm yalnız ekonomi-politik ile açıklanamayacak kadar karmaşık (grift) bir düzeye gelmiştir. Bu yeni toplumun en önemli özelliklerinden biri, klasik marksist kuramın toplum çözümlemelerinde geçerli olan “egemenlik” kavramının yerini, hegemonya ve ikna süreçlerine bırakmasıdır. Artık doğrudan egemenlik, baskı altına alma, zor kullanma gibi yöntemler yerini, rıza ve ikna etmeye bırakmıştır. Teknolojinin gelişmesi ve yeni kitle iletişim araçları yoluyla iletilen kitle kültürü, bu süreçte belirleyici bir konuma sahiptir. Bu nedenle artık, ekonomi-politik çözümlemeler ve katı altyapı-üstyapı belirleyiciliği bu yeni paradigmayı açıklamakta yetersiz kalırlar.

Marcuse’ye göre, geç kapitalist toplumun temel özelliği bütüncül bir toplum olmasıdır. Bu düzen, üretmek zorunda olduğu şeyi de, bu şeyi temin etme ve kendi gücünü yayma araçlarını da kendisinde öncel olarak bulundurur. Böyle bir yapı içinde teknolojiyi, siyaseti ya da kültürü birbirlerinden kopuk bir biçimde ifade etmek mümkün değildir. Bir başka deyişle, kültür teknolojidir, teknoloji siyasettir, siyaset de kültür. Her biri hem kendisidir, hem de bir diğeridir.¹³³

Yine Marcuse’ye göre; “Çağdaş sanayi toplumu, teknolojik temelini düzenleyiş biçimiyle bütüncüllüğe yönelir. Bütüncüllük, sadece yıldırmaya dayanan bir siyasi tek biçimleştirme değil, aynı zamanda sözde genelin çıkarı adına ihtiyaçları

¹³² Adorno; a.g.m., s. 76, 77

¹³³ Dellaloğlu; Frankfurt Okulu’nda....., s.98, 99

düzenleyerek işleyen, yıldırmaya dayanmayan bir iktisadi-teknik tek biçimleştirmedir.”¹³⁴

Kültür endüstrisi, tüketicilerin gereksemelerine uygun ürünler ürettiğini savunur ama asıl amacı, yapılan üretimin tüketilmesini sağlamak için tüketicide “yanlış” gereksemeler uyandırmaktır. Böylece ekonomi, bireylerde tüketime yönelik yaşam biçimleri ve bu doğrultuda yanlış gereksemeler yaratmak amacıyla kültürü araçsallaştırır. Tüm kitle kültürü üretimi, ekonominin çıkarları doğrultusunda programlandığından, kültür endüstrisi ürünleri birbirlerine benzerler ve özgünlükten yoksundurlar.¹³⁵

“Kültür endüstrisi, tüketiciyi düşünceye yöneltmez, tersine ona dünyanın hazır yorumlarını sunar. Bu ise olgusal gerçeğe uygun düşme bile kültür tüketicisi tarafından kabul edilir, çünkü artık kendisi de kitle kültürünün aracı olmuş ve yorum yapma yeteneğini yitirmiştir. Diğer yandan kitle kültürü ürünleri, bazen geneli özele indirger, bazen de özeli genelle özdeşleştirerek özelle genel arasındaki farklılıktan kaynaklanan gerilimi ve bu yüzden de olması gerekenin gerçeğini yakalayamaz.”¹³⁶

IV. Popüler Kültür

A. “Popüler” ve “Popüler Kültür” Kavramları Üzerindeki İdeolojik Mücadele

Kavramlar ve terimler zaman içerisinde çeşitli anlam değişiklikleri, kaymaları yaşayabilir. Örneğin bir kavramın iki yüz yıl önceki anlamı ile bugünkü anlamı birbirinden farklı olabilir. Bu anlam değişikliği bazen kendiliğinden olabilirken (dışarıdan bir etki olmadan spontane bir biçimde), bazen de bu anlam kayması bilinçli olarak ve belli amaçlar doğrultusunda yapılır. Siyaset bilimi literatürünün “sol” ve “sağ” kavramları burada basit ve konuya yakın bir örnek olarak verilebilir.

¹³⁴ Herbert Marcuse; **Tek Boyutlu İnsan**, May Yayınları, 1975, İstanbul, s. 17

¹³⁵ Atiker; **a.g.e.**, s. 52

¹³⁶ Max Horkheimer – Theodor W. Adorno; **Dialektik der Aufklärung**, 1969, Frankfurt/M, Aktaran; Atiker, **a.g.e.**, s. 52, 53

Bilindiği gibi bu kavramlar ilk olarak Fransız Devrimi sırasında oluşmuştur. O dönemde parlamentonun sol kanadına yenilikçi burjuvazinin, sağ kanadına ise muhafazakar aristokrasinin oturmuş olması, bu iki sınıfın bu tarihi iki sıfatı yüklenmesine neden olmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte fabrikalarda kitlesel üretime geçilip de yepyeni bir sınıf (işçi sınıfı) doğana kadar da sol kavramı bir önceki yeni sınıf olan burjuvaziye anlatagelmiştir. 18. yüzyılın son çeyreğinde oluşan bu iki kavram, işçi sınıfının oluşup, 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren iyice güçlenmesiyle önemli bir kayma geçirmiş ve bugünkü anlayışa ulaşılmıştır. Bugün gelinen noktada o dönemin ilericisi konumundaki burjuvazi, yelpazenin solunda değil sağında yer alır ve üstelik artık ilerici değil, tutucu ve muhafazakardır. Yelpazenin solunda ise artık işçi sınıfı vardır ve bugün yenilik isteyenler onlardır.

Tarihin her döneminde, mevcut durumun (statükonun) değişmesini isteyen yenilikçi bir kesim ve karşısında statükonun varlığından hoşnut, yeniliğe kapalı ve doğal olarak elindeki gücü yitirmek istemeyen diğer bir kesim olagelmiştir. Bu tarihi gerçek, popüler kültür için de geçerlidir. Kültür alanında verilen savaşım da bu anlamda bir egemenlik mücadelesidir. Kapitalist ekonomi düzeni bugün elindekileri muhafaza etmek, sahip olduğu gücü yitirmemek için yenilikçi yapısını terk etmiştir ve doğal olarak varolan düzenin devamı ve sürekliliği için bir mücadele vermektedir. Popüler kültür de bugünkü koşullarda kapitalizmin elinde önemli bir silahtır; daha doğrusu önemli bir silah haline getirilmiştir.

B. “Popüler” ve “Popüler Kültür” Üzerindeki Anlam Kayması

Buradan hareketle tekrar kavramlar üzerindeki anlam kayması ve değişikliklerine dönülecek olursa bu “silah haline getirilme” durumu da açıklık kazanmış olur. Ancak popüler kültürdeki anlam kaymasından önce, işe salt popüler kavramı üzerindeki anlam kay(dırıl)masından başlamak gerekir. Popüler kavramı bugün kullanılan şekliyle “halk tarafından beğenilen, tutulan, sevilen; halkın tercih ettiği” anlamındadır. Oysa popüler kavramının tarihsel kökenine inildiğinde bunun böyle olmadığını görülür. Popülerin bugün yaygın bir şekilde kullanılan anlamı kapitalizmin yön vermesiyle oluşturulmuş, o’nun tercih ettiği anlamıdır. Kitle

üretimine dayanan, kitle araçlarıyla kitlesel bir biçimde yapılan kapitalist üretimin ürettiği kitle kültürünün yetersiz kaldığı alanlarda, onun boşluğunu doldurmak için popüler kavramının ve sonrasında popüler kültürün anlamı çarpıtılmıştır.

1. Popüler Kavramı

“Popüler”, Latince “popularis” kelimesinden türemiş ve ilk başlarda “halka ait” anlamına gelen hukuki ve siyasal bir terimdir. Örneğin 16. yüzyılda “popüler hükümet” tamlaması, halk tarafından kurulan ve yönetilen bir siyasal sistemi ifade etmektedir.¹³⁷

“İngilizce’de tanımı ve dilbilimsel kaynağı geç ortaçağdaki “halka ait” anlamından evrilen “popüler” kavramı, sivil toplumun (ortaya çıkmasıyla) yakından ilişkili olarak bugün hakim kullanımı olan “insanların çoğu tarafından sevilen ve tercih edilen” anlamına doğru bir evrim geçirmiştir. Burjuva demokrasilerinin yükselişiyle ve bugün siyasal olarak seçim süreçlerinde ifadesini bulan “popüler egemenliğe” dayalı bir meşruluk talebiyle birlikte belirli bir “popüler” fikri, TV dahil olmak üzere, hakim program ve eylemlerin onaylanmasının bir damgası olarak, gerçek bir mitoloji haline gelmiştir... Bu belirli popüler fikri aynı zamanda “kamuoyu” kavramının ardında gizlenen mazerettir.”¹³⁸

Dönüştürülmüş anlamıyla “popüler” sıfatı, siyasal alanda egemen politikaların ve uygulamaların kabulünü sağlar ve bu bağlamda meşrulaştırıcı bir işlev görür. “Kamuoyu” kavramı, egemen politikaların meşrulaştırma aracıdır. Ne var ki, halkoyunun tarihine bakıldığında, halkoyunun kendisi de burjuva egemenliğinin desteklenmesindeki aktif süreçten, zaman içinde, pasifize olarak bir sessiz çoğunluğa ve özellikle 20. yüzyılda tüketim yönelimli desteğe dönüşmüştür.

¹³⁷ R. Williams; Keywords, (Lon: Fontana, 1984), s.236-238, Aktaran, Meral Özbek; **Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski**, İletişim Yayınları, Aralık 1994, İstanbul, s.82

¹³⁸ S. Siegelau; Working Notes on Social Relations in Communication and Culture, A. Mattelard (ed)., Communication and Class Struggle (NY: International General, 1983), s.11, Aktaran, Özbek; a.g.e., s. 81

2. Popüler Kültür Kavramı

Yukarıda da değinildiği gibi, popüler kavramı bu değişime uğramadan önce, “halkın, halka ait, halkın olan” anlamında kullanılmaktaydı. Popüler kültür de halkın kültürü, halka ait olan kültürdü.¹³⁹ Eski haliyle halk/folk kültürüne yakın duran popüler kültür, uğra(tıl)dığı değişim sonucu bugün kitle kültürüne özdeş hale gelmiştir.

İrfan Erdoğan, popüler kültürün bu eski tanımının 1970’lerin sonlarına kadar önemli ölçüde geçerli olduğunu, ancak bugün gelinen noktada popüler kültürün, “halkın yarattığı olan bir kültür, halkın kültürü” anlamından çok, “kitle üretim endüstrileri tarafından üretilen ürünlerin yaygın kullanımı” anlamına geldiğini belirtmektedir. Kavramın anlamı üzerindeki mücadele kapitalizm lehine dönüşüme uğramıştır. Kavramdaki aitlik, kapitalist pazar mekanizmasına geçmiştir. Böylece popüler kültür, bir zamanlar ait olduğu yerinden edilerek, pazarda üretilen ve satılan diğer tüm mallar gibi, ticari bakımdan üretilen, pazarlanan ve satılan bir kültür biçimine sokulmuştur.¹⁴⁰

“Bu dönüşüm kendiliğinden ve tesadüfi olarak oluşmamıştır. Burjuva demokrasilerinin yükselmesi ve bu demokrasilerin popüler seçim özgürlüğüne dayanan meşruluk iddiası ve bunun siyasal alandaki ifadesi olan seçim süreciyle yan yana oluşmuştur. Böylece popüler ve popülerlik, yönetim politikaları, etkinlik ve uygulamalarının meşrulaştırıcı kabul damgası vurulmuştur. Popülerin bu egemen kullanılışı farklı alanlara taşındı ve yeni anlamlar yüklenerek egemen sistem için yaygın bir dayanak ve bilinç yönetimi rolleri üstlendi:... Popüler TV programı, popüler film yıldızı, popüler sporcu, popüler popçu, popüler politikacı, popüler müzik, popüler restoran, pop kültürü ve popüler olma gibi anlamlandırmalarla tercih edilen meşruluklar yaratıldı.”¹⁴¹ Bu meşrulaştırma işlevi yanında bilinçli ve sistemli

¹³⁹ Bu konuda bkz. James Lull; *Medya İletişim Kültür*, Vadi Yayınları, 2001, Ankara, sf.103; Erdoğan; “Popüler Kültür: Kültür.....”, s.23; Erdoğan; “Popüler Kültürde Gasp.....”, s.66-67, 71

¹⁴⁰ Erdoğan; “Popüler Kültürde Gasp.....”, s.72

¹⁴¹ Erdoğan; “Popüler Kültürde Gasp.....”, s.66

bir şekilde kitle kültürü kavramı terkedilmiş, bu kavramın özellikleri doğrudan popüler kültür kavramına yüklenmiştir.

Özellikle 1970'lerin sonu ve 1980'lerle birlikte, egemen ideoloji tarafından kitle kültürü yerine popüler kültür kavramının tercih edildiği ve kullanıldığı görülür. Bu kavramsal tercihin belli nedenleri vardır. Zaman içerisinde, kapitalist pazar ekonomisinin ürettiği kitle kültürü kavramı, yapılan kapsamlı ve nitelikli eleştirilerle birlikte negatif bir anlam yüklenmiştir. Kitle kültürü kavramının bu olumsuzlanmasında Frankfurt Okulu başta olmak üzere bir çok akımın ve yazarın büyük etkileri olmuştur. Popüler kavramının bugünkü popüler anlamıyla söylenecek olursa, kitle kültürü popülerliğini yitirmiştir. Ayrıca kitle kültürünün dar olan içeriği de genişletilmek istenmiştir. Böylece yeni bir kavrama ihtiyaç duyuldu. Bu yeni kavram dil, sanat, edebiyat, müzik, eğlence, dinlenme etkinliklerini kapsayacak bir biçimde toplumsal ve bireysel yaşamın tümünü içine almalı, insan hayatının tamamını kontrol etmeliydi. Böylece zaten daha önceden anlamsal kaymaya uğratılmış olan popüler kavramına yönelme oldu. Popüler kavramı yeni anlamıyla "halkın beğendiği, tercih ettiği" manasında olduğu için yukarıda belirtilen meşrulaştırıcı işlevi de bünyesinde barındırmaktaydı. Dolayısıyla popüler kültür kavramı ortaya atıldı. Bu yeni kavram kitle kültürü kavramından daha geniş ve kapsayıcı, ideolojik işlev bakımından daha rafine, meşrulaştırıcı yönü çok daha kuvvetli ve daha "popüler"di.

Micheal Real, popüler medya ve kültür üzerine spesifik kültürel çalışmaların, özellikle İngiltere'de Stuart Hall'la birlikte 1980'lerde, Amerika'da ise James Carey'le 1970'lerde başladığını belirtir.¹⁴²

İrfan Erdoğan ve Korkmaz Alemdar ise, 1994 yılında birlikte kaleme aldıkları "Popüler Kültür ve İletişim" adlı eserlerinde, kitle kültürü yerine popüler kültür kavramının kullanımının yaygın hale gelmesinin bilinçli bir tercih olduğundan söz ederler ve bundaki amacın, terimi dar ve negatif anlamından çıkartıp; daha geniş bir çerçevede sanat, dil, müzik, yani kısaca toplumdaki ve evdeki tüm "dinlenme"

¹⁴² Micheal Real; "Marksizm ve Popüler Kültür: Kültürel Eleştirinin Keskin Ucu", **Popüler Kültür ve İktidar**, Derleyen; Nazife Güngör, Vadi Yayınları, 1999, Ankara, s.326-346

etkinliklerinin eklenmesi olduğunu ileri sürerler.¹⁴³ Onlara göre bu durum özellikle son on, yirmi yıldan beri yaşanmaktadır.

Asıl önemli olan nokta da burasıdır. Çünkü söz konusu zaman dilimi aynı zamanda postmodernizmin bir söylem olarak yükselişe geçtiği, etki alanını genişlettiği ve yoğunlukla tartışıldığı bir dönemdir, yani modernite ve postmodernite arasındaki kırılma anıdır. İlk bölümde etraflıca tartışıldığı gibi, 1970'li yıllar kapitalizmin son büyük krizine sahne olmuştur ve bu kriz kapsamlı bir yeniden yapılanma ile atlatılmaya çalışılmaktadır. Bu yeniden yapılanmanın üretim biçimi ve genel olarak birikim rejimindeki yansıması ise Fordizm'den Postfordizm'e geçiştir. Moderniteden postmoderniteye ve Fordist birikim rejiminden Postfordist birikim rejimine geçişle, kültür alanındaki çalışmalarda kitle kültürü kavramının terkedilip yerine popüler kültür kavramının kullanılmaya başlaması hemen hemen aynı tarihlerde yaşanan değişimlerdir. Ayrıca Fordist üretim yöntemleriyle kitle kültürü ürünleri, buna benzer bir şekilde Postfordist üretim yöntemleri ve mantığıyla egemen popüler kültür ürünleri arasında dolaysız bağlantılar ve benzerlikler de bulunmaktadır.

Kuşkusuz popüler kültür, yeni bir kavram değildir. Yukarıda da belirtildiği üzere kavramın eski kullanım alanı, halk/folk kültürüne yakın bir konumdadır ve halkın kendi yarattığı olan bir kültüre işaret eder. Popüler kültür kavramı, bugünkü egemen kullanım biçimiyle ve bugün işaret ettiği şeylere benzer olguları ifade etmek için, daha önceleri de (postmodernist dönüşümden önce) kullanılmıştır. Ancak bu kullanım biçimlerinin tekil olarak ele alındığı unutulmamalıdır. Kavramın bugünkü egemen kullanım biçimine kavuşması, büyük bir yaygınlık kazanması ve akademik çevrelerde de tümel olarak kullanılmaya başlanması 1970'lerden, yani postmodernist dönüşümden sonra olmuştur.

Popüler kültür üzerine spesifik araştırmaların asıl olarak 1970'lerden sonra başlaması ve yine akademik çevrelerde bugünkü anlamıyla kullanımının postmodernizm tartışmalarıyla aynı döneme denk gelmesi, kuşkusuz bilim

¹⁴³ Bu konuda bkz. İrfan Erdoğan - Korkmaz Alemdar; **Popüler Kültür ve İletişim**, Ümit Yayıncılık, Kasım 1994, Ankara, s.128

adamlarının, yazarların, düşünürlerin bilinçli bir manipülasyonu olarak düşünülemez. Bununla birlikte, bazı çevreler ve yazarlar tarafından bu yönde bir manipülasyon yapıldığı da yadsınamaz. Ancak asıl olan, popüler kültür üzerindeki anlam kaymasının, sermaye ve egemen güçler tarafından bilinçli bir biçimde gerçekleştirildiği ve kavramın bugünkü anlamının, kapitalizmin (kitle kültürü yerine) tercih ettiği anlamı olduğudur.

Bu noktada çok belirgin bir biçimde popüler kültür üzerinde ideolojik bir mücadele göze çarpar. Popüler kültür bu yeni görünümüyle kendi başına, kapitalist sistemin elinde ideolojik bir aygıt dönüşüp, egemen kesimin halk üzerinde hegemonya kurmasına yardım ederken, salt “popüler” kavramı üzerinde de kendine mal etme anlamında hegemonik bir mücadele vardır.

C. Popüler Kültür Tartışmaları

Popüler kültür çalışmalarında¹⁴⁴ 1970’li yıllara hakim olan ve birbiriyle çatışan iki farklı görüş; “yapısalcılık” ve “kültürelcilik”tir.¹⁴⁵ 1970’lerin sonunda ve 1980’lerde ise bu ayrılan ve çatışan uçları bir araya getirerek, parçalanmaya son verme ve kümülatif bir şekilde ilerleyen bu geniş araştırma ve tartışmalardan ortak bir teori çıkarma çabası hakim olmuştur. Bu iki farklı yaklaşım arasındaki sentez denemeleri Gramsci’nin “Hegemonya” kavramı temel alınarak yapılmıştır.

1. Yapısalcı Yaklaşım

Yapısalcı görüş, popüler kültürü, egemen ideolojinin güçlü ileticisi olarak niteler.¹⁴⁶ Yapısalcılıkta merkezi kavram ideolojidir. Louis Althusser, bu çalışmalarda bir kilometre taşı olarak kabul gören “İdeoloji ve Devletin İdeolojik

¹⁴⁴ Popüler kültür üzerine yapılan çalışmaları ve bu çalışmaların dayandığı kuram ve metodları tartışarak kültürel çalışmaların gelişim haritasını sunan bir araştırma için bkz. John Storey; **Popüler Kültür Çalışmaları – Kuramlar ve Metodlar**, Babil Yayınları, Temmuz 2000, İstanbul

¹⁴⁵ Yapısalcı ve kültürelci yaklaşımlar hakkında ayrıca bkz. David J. Sholle; “Eleştirel Çalışmalar: İdeoloji Teorisinden İktidar/Bilgiye”, **Medya İktidar İdeoloji**, Derleyen ve Çeviren; Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları / ARK, 1999, Ankara, s.275-279

¹⁴⁶ Yapısalcılık ve popüler kültür hakkında bkz. G. R. Ress; “Yapısalcılık ve Popüler Kültür”, **Popüler Kültür ve İktidar**, Derleyen; Nazife Güngör, Vadi Yayınları, 1999, Ankara, s.347-367

Aygıtları” adlı eserinde, devletin baskı aygıtları ile devletin ideolojik aygıtları arasında bir ayrıma gider.¹⁴⁷ O’na göre, devletin baskı aygıtları; hükümet, yönetim, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler, vb.’dir. Bu kurumlar, bilindiği üzere, Marksist teorideki devlet aygıtlarıdır. Ancak Althusser, sözü edilen kurumları devletin (baskı) aygıtları olarak niteler. Çünkü baskı kelimesi, hiç olmazsa en son durumda söz konusu devlet aygıtının “zor kullandığını” belirtmektedir.

Devletin ideolojik aygıtları (DİA’lar) ise, gözlemcinin karşısına, birbirinden ayrı ve özelleşmiş kurumlar biçiminde dolaysız olarak çıkan belirli sayıdaki gerçekliklerdir, baskıyla değil, ideolojiyle işlerler. Devletin ideolojik aygıtlarına örnek olarak; dini DİA, öğretimsel DİA, aile DİA’sı, hukuki DİA, siyasal DİA, sendikal DİA, haberleşme DİA’sı ve kültürel DİA verilebilir.

Devletin ideolojik aygıtlarını devletin baskı aygıtından ayıran temel fark; devletin baskı aygıtının zor kullanarak işlemesine karşın, DİA’ların ideoloji kullanarak işlemesidir. Althusser’e göre gerçekte ister baskı ister ideolojik olsun, devletin her aygıtı hem baskı, hem de ideoloji ile işler. Bu ikisi arasındaki farkı yaratan ise şudur; devletin baskı aygıtı, baskıya tümüyle (fiziki baskı dahil) öncelik verirken, ideolojinin bu noktada ikincil bir işlevi vardır. Devletin ideolojik aygıtlarında ise ideoloji tümüyle öncelik kazanırken, baskıya da en son durumda olsa bile hafifletilmiş, gizlenmiş, hatta sembolik bir baskı biçiminde ikincil bir işlev verilir.

Yapısalcı görüş, kültürü, Althusser’in belirttiği üzere, devletin ideolojik aygıtları arasında görür ve popüler kültürü de bu perspektiften değerlendirir.¹⁴⁸ Yapısalcılıkta, popüler kültür, kitle kültürü ve egemen ideoloji, genellikle kaygan tanımlamalarla eşleştirilirler. Yapısalcı popüler kültür incelemelerinde, metinsel biçimlerin yapısal analizi yapılarak, egemen ideolojinin nasıl ve ne biçimlerde iletildiği kanıtlanmaya çalışılır. Yapısalcı görüşte popüler kültür incelemelerine

¹⁴⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Louis Althusser; **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, İletişim Yayınları, 2000, İstanbul, s.32-37

¹⁴⁸ Popüler kültür ve devlet arasındaki ilişki için ayrıca bkz. Stuart Hall; “Popüler Kültür ve Devlet”, **Popüler Kültür ve İktidar**, Der: Nazife Güngör, Vadi Yayınları, Ekim 1999, Ankara, s.97-132

verilen en önemli siyasal görev; popüler kültürel biçimler ve pratikleri okuma, bunlarda işleyen egemen ideolojinin gizleyici, saklayıcı ve yer yer şaşırtıcı mekanizmalarını göz önüne sererek, okuyucu ya da izleyiciyi ilgili pratiklerdeki benzer mekanizmalara karşı bilinçlendirme, silahlandırmadır. Bu bağlamda popüler kültür incelemelerinin bir uyarma nosyonu bulunmaktadır.¹⁴⁹

2. Kültürelci Yaklaşım

Yapısalcı görüşe göre, deneyimi üreten ve belirleyen, kültürel biçimlerin kendisiyken, kültürelci yaklaşımda kültürel biçimler, toplumsal yaşamın ve tecrübenin nesnelleşmeleridir. Yapısalcılıkta vurgu, pratiklerin görece özerkliğindedir, oysa kültürelciliğin vurgusu kültürün bütünlüğündedir. Yine yapısalcılığın merkeze “ideoloji”yi almasına karşın, kültürelcilik merkezi kavram olarak “kültür”ü alır.

Kültürelci yaklaşım, yapısalcı yaklaşımdan farklı olarak popüler kültür içinde muhalif unsurlara yönelerek, egemen burjuva kültürüne karşı işçi sınıfı kültürünü, o kültüre karşıt ve o kültürün unsurlarını taşımayan bir kültür olarak arar. Kültürelcilikte popüler kültür, alt sınıfların kültürüyle eşleştirilir, halkın kendi sesine ve yorumuna önem verilir ve kitle kültürü biçimindeki egemen ideolojiye karşıt ve farklı olarak nitelenir.¹⁵⁰

3. Yapısalcılık ve Kültürelciliğin Sentezi: Hegemonya Yaklaşımı

Popüler kültür çalışmalarında Gramsci'nin hegemonya kuramını temel alan yaklaşımlar, popüler kültürü hegemonik ilişkiler çerçevesinde değerlendirirler. Bu yaklaşım sayesinde yapısalcı ve kültürelci görüşlerin bir sentezine ulaşılmıştır.

Bu tür yaklaşımda popüler kültür, ne yapısalcılıktaki gibi halkın kültürel deformasyonu olarak, ne de kültürelcilikteki gibi kendini yapma ve doğrulama olarak

¹⁴⁹ Bkz. Erdoğan - Alemdar; **Popüler Kültür ve.....**, s.103, 104

¹⁵⁰ Bkz. Erol; **a.g.e.**, s.62, 63 ; Erdoğan - Alemdar; **Popüler Kültür ve.....**, s.104, 105 ; Özbek; **a.g.e.**, s.77, 78

görülür. Yapısalcıların popüler kültürün burjuva ideolojisi taşıdığı görüşü de, kültürelcilerin popüler kültürün halkın gerçek kültürü olduğu görüşü de kendi başlarına geçerli değildir. Bunun yerine popüler kültür, karşıt baskılar ve eğilimler tarafından biçimlenen “güç alanı” ilişkileri olarak ele alınır. Bu anlayışa göre popüler kültür, yönetici sınıf ve alt sınıflar arasındaki hegemonik mücadele alanıdır. Popüler kültür ne halkın kendi için ürettiği kültürdür, ne de halk için başkaları tarafından üretilen kültürdür. Bu ikisinden çok, bir tarihsel dönemden diğerine içerik bakımından değişen kültürel biçimler ve pratiklerdir.¹⁵¹

a. Antonio Gramsci ve Hegemonya Kuramı

İtalyan düşünür Antonio Gramsci (d. 22 Ocak 1891, Ales, Sardinya; ö. 27 Nisan 1937, Roma)¹⁵², siyaset bilimi alanındaki önemli katkılarından birini, geliştirdiği hegemonya kuramı ile yapmıştır. Gramsci, klasik marksist anlayıştaki “egemenlik” anlayışı yerine, gelişmiş kapitalizmde geçerli olan sürecin “hegemonya” olduğunu ileri sürer.

Gramsci’ye göre yönetici sınıfların tahakkümü, zor kullanmanın veya dolaysız denetimin yanı sıra, daha etkili bir şekilde, bağımlı kümelerin rızası ile sağlanır. Diğer bir deyişle, bağımlı sınıflar üzerinde kurulmaya çalışılan otoritenin kaynağı “rıza”dır. “Rıza”yı sağlayan süreçleri çözümleyen Gramsci, hegemonik aygıtların işleyişi ile baskın ideolojinin “geçerli” ve “doğal” olarak kabul edildiğini, dolayısıyla da ideoloji olarak görülmediğini söyler ve bunun kültürün “ortak duyusu”nun bir parçası olduğu sonucuna varır.¹⁵³

Marks ve Engels, maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfın, zihinsel üretim araçlarını da kontrol etmesinden ötürü, her dönemdeki temel fikirlerin, o dönemin yönetici sınıflarına ait olduğuna işaret ederler. Egemen sınıfın düşünceleri,

¹⁵¹ Bkz. Erol; a.g.e., s.62, 63 ; Erdoğan - Alemdar; **Popüler Kültür ve.....**, s.104, 105

¹⁵² **Marksist Düşünce Sözlüğü (Yayın Yönetmeni: Tom Bottomore)**, İletişim Yayınları, 2001, İstanbul, s.258

¹⁵³ Erol Mutlu; **İletişim Sözlüğü**, Ark Yayınları, 1994, Ankara, s. 154, Aktaran; Erol; a.g.e., s. 61

tüm çağlarda, egemen düşüncelerdir, diğer bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür.¹⁵⁴

Gramsci ise, tarihteki baskın sınıfların tümü arasında, diğerlerinden farklı olarak burjuvazinin, sivil toplumu güçlendiren ve iktidarını zor değil, rıza ve hegemonya yoluyla sağlamlaştırmaya çalışan tek sınıf olduğunu ve bu nedenle tarihte devrimci bir rol oynadığını belirtmiştir. Bu sayede Gramsci, Marksist gelenekte uzun yıllar süren “sınıflar arasındaki kültürel ve ideolojik ilişkilerin, egemenlik ilişkisi” içinde incelenmesinin gözden geçirilmesi yolunda önemli bir adım atmıştır.¹⁵⁵

Gramsci, kapitalizmde mücadelenin, egemenlikten çok hegemonya için olduğunu öne sürmüştür. Ona göre burjuvazi, kendi burjuva ideolojisini, karşıt sınıfının kültürel değerleri içine sokabildiği ölçüde hegemonya kurabilir. Buna göre, burjuvazinin hakim konumu, işçi sınıfının kültürünü değiştirerek ya da yok ederek değil, bundan çok işçi sınıfı kültürünün, burjuva kültürü ve ideolojisine eklenmesi ve burjuva kültürü ile birlik olmasıyla güvence altına alınabilir. Gramsci'ye göre, yönetici sınıfa karşı savaşımın özsel alanı sivil toplumda yer alır. Sivil toplumun politik toplum üzerindeki önceliği olan hegemonya; Yunanca kullanımında “önderlik” anlamına gelir ve bir toplumda egemen olan grupların erkini doğal ve meşru gösteren, aynı zamanda toplumsal grupların geçici bağlaşıklıklarına dayanan bir oydaşma durumudur.¹⁵⁶

Gramsci'ye göre hegemonya, yönetici sınıf ittifakı (tarihsel blok) sadece alt bir sınıfı kendi çıkarlarına uymaya zorlamada başarılı olduğu zaman değil, aynı zamanda bu sınıflar ve toplum üzerinde tam bir toplumsal otorite kullandığı zaman vardır. Hegemonya, bu egemen sınıf bölümleri sadece egemen oldukları zaman değil, yönettikleri zaman işler demektir. Dolayısıyla, hegemonya, güç ve halkın rızası bileşimine dayanır. Gramsci'ye göre, liberal-kapitalist devlette “halkın rızası” önde

¹⁵⁴ Bkz. Karl Marx – Friedrich Engels; **Alman İdeolojisi [Feuerbach]**, Sol Yayınları, 1999, Ankara, s.75

¹⁵⁵ Erol; **a.g.e.**, s. 60

¹⁵⁶ Erol; **a.g.e.**, s. 60, 61

gelir; baskı silahı sonra işler. Hegemonya sadece üretim alanında ve ekonomik alanda kazanılmaz, hegemonya kurmak için devlet, siyaset ve üst yapılar düzeyinde örgütlenmelidir. Hegemonya bu alanda elde edilir. Egemenlik tek bir birleşmiş yönetici sınıf tarafından değil, sınıf bölümlerinin özel olarak bir araya gelişi, ittifakı ile korunabilir; dolayısıyla, egemen ideolojinin içeriği yönetici sınıfların karmaşık içsel düzenini yansıtır. Hegemonya üst yapı kurumları yoluyla (aile, öğretim sistemi, kilise, kitle iletişim araçları ve kültürel örgütler) ve devletin baskıcı yanı (yasalar, polis, silahlı kuvvetler) ile çalışır; hazır verilmiş ve kalıcı bir durum değildir, aktif bir şekilde kazanılmak ve korunmak zorundadır.¹⁵⁷ Bu durum, hegemonyanın statik bir “durum” değil, dinamik bir “süreç” olduğuna işaret eder.

b. Popüler Kültür Çalışmalarında Hegemonya Kavramı

Gramsci'nin yaklaşımı ile yapısalcılık ve kültürelcilik uçları birleştirilmiştir. Stuart Hall'a göre, bu iki temel yaklaşım arasında çeşitli sentez denemeleri olmuştur ve bu denemelerin en başarılı örneği Gramsci'nin hegemonya kavramı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁸ Raymond Williams bunu en iyi uygulayanlardandır ve yine Hall'a göre Williams'ın geliştirdiği hakim kültür tanımı, Gramsci'nin hegemonya kavramına çok şey borçludur.¹⁵⁹ Stuart Hall, Marx ve Engels'in Alman İdeolojisi'nde, ideoloji sorunu hakkındaki en kapsamlı tespitleri yaptıklarını belirtir ancak bu görüşün bugün için geçerliliği kalmadığını söyleyerek, Gramsci'nin hegemonya kavramına yönelir.¹⁶⁰ Bu iki kuram arasında bir karşılaştırma yaptığında ise, Marx ve Engels'in durduğu yeri çok daha basit ve çok daha mekanik bulurken, bunların karşısında Gramsci'nin kuramını “derin teorik devrim” olarak niteler ve büyük bir önem verir.¹⁶¹

¹⁵⁷ Erdoğan – Alemdar; **Öteki Kuram**, s. 400, 401

¹⁵⁸ Bkz. S. Hall; *Cultural Studies: Two Paradigms*, T. Bennett, et al (eds), s.26-36 ve T. Bennett, et al (eds); *Culture, Ideology and Social Process*, Open UP, 1981, London, s.10-12, Aktaran, Özbek; **a.g.e.**, s.77,78

¹⁵⁹ Bkz. Stuart Hall; “Kültür, Medya ve “İdeolojik Etki” ”, **Medya İktidar İdeoloji**, Derleyen ve Çeviren; Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları / ARK, 1999, Ankara, s.222

¹⁶⁰ Bkz. Stuart Hall; “İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü”, **Medya İktidar İdeoloji**, Derleyen ve Çeviren; Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları / ARK, 1999, Ankara, s.117-119

¹⁶¹ Bkz. Stuart Hall; “**Kültür, Medya ve**”, s.224

Bu yaklaşıma göre popüler kültürü tümüyle bir egemenlik aracı olarak ya da egemen kesimin karşısında yer alan bağımlı kesimin, yani halkın ürünü olarak görmek önemli bir yanılgıya neden olabilir. Bu nedenden ötürü, bu tür keskin ayrımlara gitmektense, durumu tarafsız bir bakış açısıyla ele almak daha doğrudur. Popüler kültürün aracılık ettiği, katıksız bir egemen kesimden ya da aynı ölçüde katıksız bir bağımlı kesimden söz etmek doğru olmaz. Buna bağlı olarak, egemen kesimin tümüyle kendine özgü katıksız bir kültürü ya da bağımlı kesimin tümüyle otantik ve aynı ölçüde katıksız bir kültürü olduğundan da söz edilemez. Gerçekte, her iki kesimin kültürü, birbirleri içinde yer buldukları oranda işlevseldirler. Yani egemen kesim, egemenliğini pekiştirmek için karşı tarafın, yani bağımlı kesimin kültürünü tümüyle yok etmek gibi bir çaba içinde değildir; kaldı ki böyle bir çaba, beklenen sonucu da doğurmaz. Bunun yerine egemen kesim, işçi sınıfının kültürü ya da başka bir deyişle halkın kültürü içinde, kendi kültürüne yer bulmaya, yani ona eklemlenmeye çalışır. Böylece, mücadele bu eklemlenme alanı içerisinde ve hegemonik bir ilişki ortamında sürdürülür.¹⁶² Sonuç olarak bir kültürel kesim, karşıt kültürel kesim içerisinde ne kadar sızarsa ve o kültürel kesime ne ölçüde eklemlenip kendine dönüştürebilirse, ona egemen olmakta da o ölçüde başarılı olur.

Bu eklemlenme süreci sonunda ortaya çıkan kültürel durum ne işçi sınıfının ne de egemen sınıfın kültürü ile tam bir özdeşlik göstermez, çünkü ikisi de birbirinin içine girip farklılaşırlar. Sonunda eklemlenme sürecinde ve diğerinin içine sızma konusunda daha başarılı olan kesim, diğer sınıf üzerinde hegemonik üstünlük elde eder.

Hall'a göre popüler kültür; iktidarda olanların kültürüne karşı ya da onun adına mücadelenin alanlarından biridir. O mücadele içinde kaybedilecek ya da kazanılacak olan şeydir, boyun eğme ve direnme alanıdır. Aynı zamanda kısmen,

¹⁶² Tony Bennett; "Introduction: popular culture and "the turn to Gramsci", (der), Bennett, T. Mercer, C. and Wollacott, J., *Popular Culture and Social Relations*, Open University, 1986, s. 8-11, Aktaran; Nazife Güngör; "Giriş – Popüler Kültür Çıkmazı", **Popüler Kültür ve İktidar**, Der: Nazife Güngör, Vadi Yayınları, Ekim 1999, Ankara, s.13

hegemonyanın yükseldiği ve güvenlik altına alındığı yerdir. Popüler kültürün önemi buradan gelir.¹⁶³

Yine Hall'a göre, hegemonyanın olayların "verili" ve sürekli bir durumu olmayıp, aktif bir şekilde kazanılması ve sağlamlaştırılması gerektiği olgusu, hegemonya kavramının anlaşılabilirliği açısından hayati bir önem taşır; çünkü hegemonya yitirilebilir de. Üretim ilişkileri sistemi içerisinde kendi nesnel temellerine, kendi ayrıksı toplumsal hayat biçimlerine ve sınıf pratiklerine sahip olan tahakküm altındaki sınıflar, hegemonya altında olsalar da, yine de "içerilen bir anonim sınıf kültürü" olarak kalır. Çünkü hegemonik koşullar altında bile, tabi sınıfların total bir içerilmesi ya da massedilmesi mümkün değildir. Ayrıca bu tabi kılınmış sınıflar, güçlü olmadıkları zaman ya da var olan düzene, karşı-hegemonik bir gücü yeniden sunmaya yetecek kadar örgütlenmemiş oldukları zaman, bu sınıfların kendi anonim yapıları ve kurumları, "başat yapı" tarafından onların sürüp giden tabilik durumlarını pekiştirmenin bir aracı olarak da kullanılabilir.¹⁶⁴

D. Bugünkü Anlamıyla Popüler Kültür ve İdeolojik İşlevleri

Bugün için popüler kültür; sermayenin halktan alıp, kendi çıkarına göre biçimlendirip, tekrar halka yeni biçimlerle sunduğu, mülkiyet ilişkilerinde gasp edilen bir değerdir.¹⁶⁵

İrfan Erdoğan bugünün popüler kültürünün genel karakterini şu şekilde sıralar;¹⁶⁶

- 1) Egemen popüler kültür, formüller ve tekrarlarla standartlaşmıştır.
- 2) Daha çok dileklerin gerçekleşmesini ön plana çıkartır, umutlar, hayaller ve verilen vaatler üzerine kuruludur.

¹⁶³ Bkz. Stuart Hall; Notes on the Deconstructing the Popular, Jones, G. S. et al (eds), 1982, s.239, Akataran, Özbek; a.g.e., s.87

¹⁶⁴ Bkz. Stuart Hall; "Kültür, Medya ve", s.223, 224

¹⁶⁵ Erdoğan; "Popüler Kültür: Kültür.....", s.38

¹⁶⁶ Erdoğan; "Popüler Kültürde Gasp.....", s.73

- 3) Sistemin ve pazarın çıkarları ön plandadır. Sistemin ve pazarın çıkarına ise (moda, yiyecek, eğlence, vb.) kolektifliği destekler, çıkarına karşıysa (işsizlik, ücret sorunu, grevler) bireyselliği vurgular.
- 4) Ahlak ve resmi sansür karşısında risk almaz, bunlarla uyumludur.
- 5) Halk/folk kültüründen farklı olarak, popüler kültür onu kullanan toplum tarafından üretilmez; popüler kültürün üreticisi kapitalist sermayedir.
- 6) Sadece ürün değildir tüketilen; aynı zamanda insanın kendisiyle ve başkalarıyla olan ilişkisel anlamlar tüketilir ve üretilir (Örneğin, “Marlboro” ile “Samsun” sigaralarının tüketiminin ürettiği ve tükettiği ilişkisel anlamlar farklıdır; bu noktada, sosyal statüler ve sınıfsal farklılıklar üretilir).
- 7) Yaratılan duyarlılık ve bilinçaltı biçimleriyle, burjuva yaşam tarzı yüceltilir ve idealize edilir.
- 8) Gösteriş ve imajlar (görüntüler), özün üstüne çökertilir ve özün önüne geçirilir.

Erdoğan ayrıca, egemen popüler kültürü, Amerika'nın kültürel yayılcılığıyla ilişkilendirir. Amerika'nın kendi (popüler) kültürünü, tüm dünyaya dayatma ve empoze etme eğiliminde olduğunu belirtir. Bu nedenle popüler kültür sorunsalı aynı zamanda kültürel emperyalizm sorunsalı içerisinde yer alır.¹⁶⁷

Ünsal Oskay, bugün gelineen noktada, kitle kültürü ile popüler kültürün aynı toplumsal ve kültürel olgular olarak görülmesi gerektiğini öne sürer ve kültür hayatımızın giderek endüstrinin denetimi altına girdiği bugünlerde, bu iki kavramı, eşanlamlı kavramlarmış gibi kullanmayı önerir.¹⁶⁸

Kitle kültürü ile ilgili bütün eleştiriler ve yorumlar bugünün egemen popüler kültürü için de geçerlidir. Çünkü klasik popüler kültür, kapitalizmin kitle kültürü

¹⁶⁷ Bkz. Erdoğan; “Popüler Kültürde Gasp.....”, s.75, Bu konuda ayrıca bkz. Mel Van Elteren; “Amerikan Popüler Kültürünün Etkisinin Global Bir Yaklaşım İçinde Değerlendirilmesi”, **Popüler Kültür ve İktidar**, Der: Nazife Güngör, Vadi Yayınları, Ekim 1999, Ankara, s.275-325. Amerikan popüler kültürünün Türkiye üzerindeki yansımaları üzerine bkz. Gülriz Büken; “Amerikan Popüler Kültürünün Türkiye’de Yayılışına Karşı Tepkisel Düşünceler”, **Doğu Batı Dergisi - Popüler Kültür Özel Sayısı**, Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları, Sayı:15, 2001, Ankara, s.41-52

¹⁶⁸ Bkz. Oskay; “Kitle Kültürü Popüler.....”, , s.151

tarafından kuşatılmış durumdadır ve bu doğrultuda egemen popüler kültür, kitle kültürüyle bütünleşmiştir. Bu süreçte kitle kültürü kavramı bilinçli bir biçimde terkedilmiş ve onun yerini popüler kültür kavramı almıştır. Özellikle 1980'lerin başından beri, egemen kuramcılar kitle kültürü terimi yerine popüler kültür terimini tercih etmeye başlamışlardır. Bu bağlamda terimi dar ve negatif anlamından çıkarıp, terime sanatı, dili, müziği, toplumdaki ve evdeki tüm “dinlenme” etkinliklerini eklemişlerdir. Bu yenilenen görüşe göre, teknolojinin hızla ilerlemesi, okur yazarlığın ve iletişimin yaygınlaşması kitleleri demokratlaştırmıştır. Demokratlaştırmanın arkasındaki anlam ise, aslında tüketimde niceliğin yaygınlığıdır.¹⁶⁹ Bugünün egemen popüler kültürü, üretimin ilk aşamasından, son kullanım aşamasına kadar her anıyla kullanım ve tüketim kültürüdür.¹⁷⁰

Daha önce değinildiği gibi, kitle kültürünün bireye sahte mutluluklar yaşatarak, gerçek hayatta varolan yabancılaşmayı ve toplumsal hayatın gerçek yüzünü hissettirmemeye, hissedilse bile ona katlanmayı ve boyun eğmeyi sağlamaya, bireyin yaşadığı acıları hafifletmeye yönelik bir yanılsama yaratma işlevi vardır. Popüler kültür de böyle bir yanılsama yaratır, ancak popüler kültürün yarattığı yanılsama kitle kültürünün yarattığı yanılsamadan çok daha rafinedir.¹⁷¹ Çünkü son kertede aynı amaca hizmet ediyor olsalar da, popüler kültürün renkli, canlı, farklılığa vurgu yapan ve çoklu tercihe dayanan karakteri, kitle kültürünün tekdüze, standart ve renksiz karakterine oranla daha derin, farkına varılması daha güç bir yanılsama yaratır. Bireye, özgürlüğe, farklılığa, ötekiliğe ve özgünlüğe vurgu yapan popüler kültür, bir tarafıyla bizi sınımsız sisteme bağlarken, diğer tarafıyla da sisteme başkaldırışımızı dile getirmek ister gibidir. Ne var ki bu başkaldırı, gerçek bir başkaldırı değildir ve yaşanan yanılsamayla sınırlıdır. Ayrıca sistemi kesinlikle tehdit etmeyecek bir dozda ayarlanmıştır.¹⁷²

¹⁶⁹ Erdoğan; “Popüler Kültürde Gasp.....”, s.83

¹⁷⁰ Tüketim olgusunun tarihsel gelişimi, endüstrileşme ile birlikte ne yönde değiştiği, kültürel değerleri ne ölçüde etkilediği gibi konular üzerine kapsamlı bir çalışma için bkz. Robert Bocock; **Tüketim**, Dost Kitabevi, Ekim 1997, Ankara

¹⁷¹ Popüler kültürün yarattığı yanılsamalar ve ideolojik işlevleri üzerine ayrıca bkz. Ünsal Oskay; “Popüler Kültürün Toplumsal Ortamı ve İdeolojik İşlevleri Üzerine”, **“Yıkanmak İstemeyen Çocuklar” Olalım**, Yapı Kredi Yayınları, Nisan 2001, İstanbul, s. 237-272

¹⁷² Oskay; “Kitle Kültürü Popüler.....”, s.155-157

Popüler kültür ve kitle kültürünün yukarıda değinilen bu farklı karakterleri, esas olarak üretim yöntemlerindeki ve kullanılan teknolojideki farklılıktan kaynaklanır. Fordist üretim sisteminin standart, homojen ve kitlesel üretim biçimi, (Ford firmasının montaj bandıyla kitlesel üretime geçtiği ilk yıllarda tek tip, hatta tek renk araba üretmektedir. Tüketici, bugünkü gibi farklı modeller arasında tercih yapabilmek şöyle dursun, satın alacağı otomobilin rengi hakkında bile siyah, siyah ya da siyahı tercih edebilmektedir) üretilen ürünlerin ve sonuçta tüketimin de tekdüze, renksiz, birbirinin aynı ve sıkıcı olmasına neden olmuştur. Doğal olarak, bu tür kitle ürünlerinin tüketim kültürü olan, kitle kültürünün karakteri de aynı şekilde standart, renksiz ve sıkıcıdır.

Ancak teknolojinin gelişmesi ve Postfordist üretim biçimlerinin egemen olmaya başlaması ile, üretilen ürünlerin karakteri de değişmiştir. Postfordist üretim yönteminin esnek üretim sistemi ve kullanılan ileri teknoloji, ürünlerin de daha renkli, canlı, birbirinden farklı ve kişiye özel olmasına imkan vermiştir. Kitle kültürü ürünleri, egemen popüler kültürün ürünlerinden bu noktada ayrılır ve genel hatlarıyla popüler kültürün karakterini, kitle kültürününkinden farklılaştırır.

David Shumway, egemen konumlandırmada, popüler kültürün meşrulaştırıcı işlevlerinin ön plana çıkarıldığına dikkat çeker ve bu egemen konumlandırmada popüler kültürün kitle kültürüne üstün tutulduğunu belirtir. Popüler kültür, kitle kültürüyle hemen hemen aynı yapıtları ve etkinlikleri adlandırır, ancak onları tamamen farklı bir biçimde niteler. Shumway'e göre "popüler", materyallerine olumlu bir değer veren bir terim iken, kitle kültürü, hemen hemen her zaman olumsuz bir yargıyı ima eder. Popüler kültür savunucularının popüler kültüre olumlu ve demokratik bir anlam yükleyerek, onu meşrulaştırma çabaları; yüksek kültüre atfedilen mitsel, tinsel, aşkın değerleri popüler kültüre yansıtarak, popüler kültürü göklere çıkarmaktadır. Böylece bu strateji, popüler kültürün yüksek kültür gibi aynı soylu amaçlara hizmet ettiğini göstermeye çalışır ve bu sayede popüler kültürdeki olumsuz, zararlı ve yıkıcı taraf gizlenir.¹⁷³

¹⁷³ Bkz. David R. Shumway; "Post Yapısalcılık ve Popüler Kültür", **Popüler Kültür ve İktidar**, Der: Nazife Güngör, Vadi Yayınları, Ekim 1999, Ankara, s.375-381

Popüler kültür, özgürlükçü olduğu iddiasındadır ve bireyin özgürlüğüne vurgu yapılır, ancak bahsedilen özgürlük aslında sadece özel mülkiyet ilişkileri altındaki satın alma ve kullanma özgürlüğüdür. Bu nedenle, gerçekte popüler kültürün özgürlüğü, özel teşebbüsün madde ve ideoloji satış özgürlüğüdür.¹⁷⁴

Popüler kültür, umutsuzlukları, hayal kırıklıklarını ve tatminsizlikleri manipüle etmek için sürekli olarak yeni umutlar, yeni hayaller vaat eder. Bu umutları ve hayalleri canlı tutmak için de, başarı örnekleri verilmesi gerekir. Önceki ve sonraki resimler, önceki ve sonraki yaşamlar, istisnaları kural haline getirmekte ve bu istisnaları umut yemi yapmakta kullanılır. Erdoğan bu durumu, son derece yaratıcı ve düzenin işleyişini tüm gerçekliği ile ortaya koyan bir örnekle betimler: “Red Kit’in direnen Düldül’ü kandırışı: Bir dal, dalın ucuna bağlı ip ve ipin ucunda sallanan havuç; Red Kit atın üzerinde; dal elinde ve havuç Düldül’ün gözünün önünden on santim ötede asılı; “gel beni ye” diye sallanıp duruyor. Düldül, televizyonun önünde, kulaklarında Walkman, havuca yetişmek için koşuyor. Red Kit özgür; Düldül özgür; havuç popüler; Red Kit umutlu; Düldül umutlu; Red Kit mutlu; Düldül mutlu; havuç hala Red Kit’in mülkiyetinde. Ya Düldül yerse? Yesin; arada bir diş atanlar olmalı ki umutlar erişilir gibi görünsün. Havuç zaten kaybedilme olasılığı olan bir yem ve yemin maliyetinin birçok katı zaten çıkarılmış.”¹⁷⁵

¹⁷⁴ Erdoğan; “Popüler Kültür: Kültür.....”, s.28

¹⁷⁵ Erdoğan; “Popüler Kültür: Kültür.....”, s.28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OLGULAR ARASI BAĞLANTILARIN KURULMASI (DÖNÜŞÜMÜ TEORİLEŞTİRMEK)

I. Fordist Birikim Rejimi ve Kitle Kültürü

A. Fordist Birikim Rejimi'nde "İşlik-Dışı Zaman"ın İşe Koşulması

Fordizm'in salt bir üretim sistemi olarak dar bir anlamı olduğuna, bununla birlikte daha geniş bir anlam yüklenerek, genel hatlarıyla bir birikim rejimini ifade ettiğine daha önce de değinilmişti. Bu terim 1930'lu yıllarda Gramsci tarafından ortaya atılmış olmakla birlikte, bugün daha geniş bir anlamda kullanılmaktadır. Gramsci, o yıllarda yalnızca montaj bandı tarafından simgelenen kitlesel üretim sistemine işaret etmiştir. Ama Fordizm'de tayin edici olan öge, kitlesel üretim ve kitlesel tüketimin tek bir sistem içerisinde bir araya getirilmesidir. Modern ekonomi teorisindeki Fransa kökenli düzenleme okulunun sözcüsü Michel Aglietta'ya göre, Fordizmi anlamak için "tüketimi toplumsal olarak koşullanan bir faaliyet, ücretli-emeğin genelleştirilmesine elverecek biçimde kendisini değişikliğe uğratan, birbirinin tersi yönde işleyen homojenleştirme ve farklılaştırma güçlerine maruz bir faaliyet haline getiren pratiklere" ilişkin bir teoriye ihtiyacımız vardır.¹⁷⁶

Bu genişletilmiş anlamıyla Fordizmin temel karakteristiğini göstermek üzere Aglietta şu olguya gönderme yapmaktadır: Fordizm, tarihte ilk kez, işçi sınıfı için bir tüketim normu oluşturmuştur. Bu norma göre, somut tüketim pratiklerini metalara, bireysel sahiplik yönlendirmektedir. Bu tüketim tarzının yeniden üretilmesini olanaklı kılan toplumsal koşullar bir kez yerleşince, bu tüketim tarzı yarı-otomatik denetimi içeren mekanik emek süreçlerinin genelleşmesinde doğrudan doğruya kayıtlı bulunduğu için, tüketim normları da dinamik biçimde evrilmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Bkz. M. Aglietta; "A Theory of Capitalist Regulation", 1979, London, s.156, Aktaran, Thomas Krogh; "Frankfurt Okulu'nun Kültür Analizi", **Medya İktidar İdeoloji**, Derleyen ve Çeviren; Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları / ARK, 1999, Ankara, s.259

¹⁷⁷ Bkz. Krogh; **a.g.m.**, s.259, 260

Thomas Krogh, Aglietta'nın yaptığı betimlemeyi, Adorno ve Horkheimer'in teorisi ile bazı önemli açılardan uyumlu bulur; Aglietta, üretim ile tüketimin birliğine ve bu üretim sisteminin ancak kitlelerin, üretim araçlarının değilse de tüketim araçlarının (otomobiller, bulaşık makineleri,vb) özel mülkiyetinin faillerine (agent) dönüştürülmeleri koşuluyla ayakta tutulabileceği olgusuna dikkati çekmektedir. Fordist sistemde, işçi sınıfı şeyleşmeye bağlanmaktan çok, üretim sistemine sıkı sıkıya bağlanır.¹⁷⁸

Kitle kültürü kısmında değinilen, çalışan kesimlerin serbest zamana sahip olmaları ve ücret artışı ile birlikte tüketimin bu kesimlere de açılmış olması durumu, Fordist birikim rejimiyle somut ifadesini bulmuştur. Daha önce de değinildiği gibi Henry Ford ilk kez kendi işyerinde "sekiz saat işgünü ve beş dolar ücret ilkesini" uygulamaya koymuştur. 1929 Ekonomik Krizi sonrası Keynezyen ekonomi politikaları ve refah devleti uygulamaları ile bütünleşip, bir takım değişikliklere uğrayarak kendini yeniden üreten Fordist birikim rejimi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise en geniş uygulama alanına kavuşmuş ve kapitalizmin hakim birikim rejimi olarak bu konumunu 1970'lerdeki yeni krize kadar sürdürmüştür.

Sekiz saat işgünü ve beş dolar ücret ilkesi, kitle kültürü açısından hayati bir konumdadır. Çalışma süresinin sekiz saate düşürülmesi, çalışan kesimlerin işlik dışı zamanlarının artmasına yol açar. Sekiz saatlik işgünü sonunda elde edilen beş dolarlık ücret ise o günkü koşullarda elde edilen en yüksek miktardır. Bu iki yenilik ilk bakışta doğal olarak işgücünün sisteme uyumlulaştırılmasına ve entegre edilmesine, bir başka deyişle çalışan kesimlerin başkaldırısını önlemeye yöneliktir. Çünkü çalışanlar, daha kısa sürelerde çalışmalarına karşın, aldıkları ücretlerde bir azalma olmamakta, aksine gelirleri artmaktadır.

Ford'un ilkesinin ilk ayağı olan sekiz saatlik işgünü, ilk aşamada işgücü açısından olumlu bir gelişmedir ve herhangi bir itirazla karşılanması düşünülemez. Üstelik çalışma süresinin sekiz saate düşmesine karşın alınan ücret de artmaktadır. Ancak daha önce de değinildiği gibi, bu noktada sistemin karşısına önemli bir sorun

¹⁷⁸ Bkz. Krogh; a.g.m., s.260

çıkılmaktadır; elde edilen bu işlik-dışı zamanın çalışan kesimler tarafından sisteme karşı muhalif, eleştirel bir düşünce ve bakış tarzı geliştirmede kullanılması ve bu düşünsel eylemin, uygulamaya geçip, hakim sistemi ortadan kaldırmaya yönelmesi olasıdır.

Bu nedenle kitle üretiminin yarattığı “yeni insan”ın, sermayenin ihtiyaçlarına ve beklentilerine uygun olması gerekmektedir. Örneğin Henry Ford 1916’da işçilerinin evlerine bu yeni insanı şekillendirebilmek için bir sosyal hizmet uzmanları ordusu göndermiştir. Bu konuda verilebilecek bir diğer örnek ise 1950’lerin Amerika’sında Harry Svados’un yaptığı çalışmadır. Svados’un araştırması, ücret artışı ile beraber çalışma saatleri de kısaltılacak olduğunda, işçilerin bu serbest zamanı, kendileri açısından daha insanca bir kültür oluşturmakta kullanmalarından endişe duyan ve bunun olabirliğini merak eden iş çevrelerinin neler yaptığını konu edinen bir çalışmadır.¹⁷⁹ “İş çevreleri tüketimi çalışan kesime açmaktan korkmamaktadır; çalışma saatlerinin kısaltılması sonucu artacak olan serbest zamanın işçiler tarafından kendi toplumsal konumlarına denk düşecek bir kültür üretmekte kullanılabileceğinden korkmaktadır.”¹⁸⁰ Gelecekteki yeni toplumun büyük korporasyonlar tarafından yönetileceğine inanan Henry Ford, mutlu ve ileri bir toplumsal düzenin de, işçilerin belli bir yaşam tarzını benimsemeleri ile gerçekleşeceğini düşünmektedir. Bu doğrultuda büyük korporasyonların tek işi sadece üretimde bulunmak olmayacak, aynı zamanda insanlara nasıl yaşamaları gerektiğini de öğreteceklerdir. Bunun sonucunda, refah seviyesi yükselecek ve uyumlu bir hale gelecek olan işçi sınıfı, kapitalizme karşı sosyalizm tarafından yöneltilecek tehdidin de ortadan kalkmasına neden olacaktır.

Kitle kültürü, işte bu serbest zamanı düzenlemeye yönelik olarak, sermaye tarafından yaratılmış bir kültürdür. Kapitalist sistem için bir tehlike oluşturma olasıdır bulunan çalışan kesimlerin artan serbest zamanları, kitle kültürü tarafından doldurulmaktadır. Bu anlamda serbest zaman artık işlik-dışı olmaktan çıkar, doğrudan işe koşulur.

¹⁷⁹ Harry Svados’un çalışması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Oskay; “**Modern Toplumda.....**”, s.190-192

¹⁸⁰ Oskay; “**Modern Toplumda.....**”, s.190

Vincent Mosco ve Andrew Herman, “Radikal Toplum Kuramı ve İletişim Devrimi” başlıklı ortak çalışmalarında, çağdaş kapitalizmin, sermaye birikiminin gereksinmesi olarak çalışanların boyun eğimi için bir ‘rüşvet’ verdiğini ve bu rüşvetin, boş zaman özel kullanımı, çalışanlar için kapitalizm altında çalışmanın ağır yük ve sıkıcılığını yasallaştıracak bir *tüketici kültürü* biçimini aldığını belirtirler. Çağdaş kapitalizmin bölünmüş yaşamının, beraberinde bölünmüş kişiliği de getirdiğini ve bunu, çağdaş toplumun karmaşık doğasına *tarihsel olmayan* ve evrensel göndermeler yaparak, yasallaştırdığını ileri sürerler.¹⁸¹ Mosco ve Herman’a göre; “kişiyeye özgü zamanın temel özelliği, kişiyeye özel olmama olarak belirmektedir.”¹⁸²

Dallas Smythe ise, doğrudan kapitalist toplumu göz önünde bulundurarak, sistemin malların sahipliğinin kuram ve pratiğini öğrenerek çalışan izleyici kitleleri üretmeyi öngördüğünü belirtir.¹⁸³ Smythe’e göre kitle toplumu; sermaye birikimi, yasallaştırma ve bastırma gereksinimini karşılamak için, izleyicilerin emeğinden artık değeri çıkaran kapitalist sistemin gerekli koşuludur. Bu bağlamda boş zaman; ne özel uğraşlar ne de bazı Marksistlerin öne sürdüğü gibi ‘nekahet’ zamanıdır, daha çok izleyici malını oluşturma süreci, *iş zamanıdır*.¹⁸⁴

Dellaloğlu, Adorno ve Horkheimer’den hareketle işlik dışı zamanın işe koşulmasını şu şekilde açıklar: “Kültür endüstrisi, sistemin genel bütünselliği içinde, bireyin varlığını idame ettirebilmek için, onun emeğini, aklını ve varlığını sisteme kiraladığı işlik dışında, onun sisteme yabancılaşmasını engelleyen, genel-tikel uyumunu sürekli kılan bir işlev görür. İşlik ile işlik sonrası arasında aslında çok belirgin bir süreklilik söz konusudur. İşlik dışı edimler, işliktekinden farklı yöntem ve araçlarla düzenlenmiş de olsa işlikteki yaşamın bir uzantısıdır. Eğlence, geç kapitalizm döneminde işin bir uzantısıdır. İşin daha sonra, daha iyi bir şekilde gerçekleşebilmesi için verilen bir aradan ibarettir. İşçinin boş zamanı ve o süreçte

¹⁸¹ Bkz. Vincent Mosco – Andrew Herman; Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar, Aktaran, Ahmet Oktay; **Türkiye’de Popüler Kültür**, Everest Yayınları, Aralık 2002, İstanbul, s.27

¹⁸² Vincent Mosco – Andrew Herman; Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar, Aktaran, Oktay; **a.g.e.**, s.27

¹⁸³ Bkz. Oktay; **a.g.e.**, s.43

¹⁸⁴ Bkz. Oktay; **a.g.e.**, s.28

kullanılacak eğlence metaları o kadar ön-belirlenmiştir ki, eğlence, iş sürecinin sonrasına hiç geçemeyen bir görünüm kazanmıştır. Modern özne, sadece çalışırken değil ama daha çok eğlenirken teslim olmaktadır. Tekelci dönemde tüm kitle kültürü özdeştir. Artık tekelin gizlenmesine de gerek yoktur; çünkü şiddeti açığa çıktıkça gücü artmaktadır. Sinema ve radyo artık sanat olma iddiasında değildir. Onların iş dünyasının bir parçası oldukları gerçeği, ürettikleri saçmalıkları onaylayan bir ideolojiye dönüşmüştür.”¹⁸⁵

Henry Ford’un ortaya attığı ilkenin ikinci ayağına karşılık gelen “beş dolarlık ücret” ise, sistemin devamlılığı için bir önkoşul oluşturmaktadır. Çünkü üretim sonuçta pazar için yapılmaktadır ve üretilip pazara sunulan malların bir şekilde tüketilmesi gerekmektedir. Çalışanların daha yüksek ücretler sayesinde giderek daha yüksek gelirlere sahip olmaları ise tüketimi, sınırlı ve zengin bir müşteri grubundan kitlelere yayacak, pazarın genişlemesinin koşullarını oluşturacak, böylelikle pazar darboğazı sorunu da ortadan kalkacaktır.

Kitle kültürünün oluşumunda Ford’un ilkesinin bu ikinci ayağı da belirleyicidir, çünkü insanların kitle kültürü ürünlerini tüketmeleri için belli bir gelire ihtiyaçları vardır. Üstelik bu gelirin, kişilerin hayatlarını idame ettirmeleri için gerekli olan asgari ücretin, yani açlık sınırının daha üzerinde olması gereklidir. İnsanlar sadece hayati önemdeki ihtiyaçlarını (örneğin yiyecek, giyecek, barınma, ısınma, vb.) karşılayacak bir gelire sahip olurlarsa, bu defa kitle kültürü ürünlerinin tüketimi mümkün olmaz. Bu nedenle birincil ihtiyaçları karşılayacak bir ücretten daha fazlası gereklidir kitle tüketiminde bulunmak için. Bilindiği gibi Fordist birikim rejiminde çalışanların, ürettikleri ürünleri tüketmeleri de öngörülmektedir, yoksa verimlilik artışı ile büyüyen üretimin pazarda satılması olanaksızdır. Henry Ford, fabrikalarında çalışan işçilerin ürettiği otomobilleri satın almalarını öngörmektedir. Böylelikle bir yandan pazarın üretime paralel büyüme sorunu aşılacak, diğer taraftan da işçilerin sisteme uyumlulaştırılması ve entegrasyonu sağlanacaktır. Sonuç olarak kitle kültürü, aynı zamanda bir tüketim kültürüdür ve beş dolar ücret ilkesi de bu anlamda bir çıkış noktası oluşturur.

¹⁸⁵ Dellaloğlu; a.g.e., s. 102

B. Fordist Üretim Biçimi ve Kitle Kültürü Ürünleri

Daha önce değinildiği gibi, kitle kültürü Fordist birikim rejiminin bir ürünüdür ve üretilme amacı da; Fordist rejimin sağladığı artan serbest zaman olanaklarının yarattığı tedirginlik üzerine, bu serbest zamanı kontrol altına almaktır. Bununla birlikte, Fordist üretim biçimi ve kitle kültürü ürünleri arasında dolaysız bağlantılar da bulunmaktadır.

Kitle üretimi, ürünleri standartlaştırırken aynı zamanda tüketimi de standartlaşmış ve beraberinde kitle tüketimini getirmiştir. Kitle kültürü ve kitle kültürü ürünleri, tüketicilerin herhangi bir katkısı olmadan, onların dışındaki kuruluşlarda; işletmelerde, fabrikalarda, atölyelerde, stüdyolarda tasarlanır ve Fordist üretim teknikleriyle kitlesel bir biçimde üretilir.

Fordist üretim yönteminin mantığını ve karakterini, kitle kültürü ürünlerinde de görmek mümkündür. Fordist üretim, standart, homojen ve kitlesel bir üretim biçimidir. Fordist üretim biçimi, akan montaj bandı sayesinde ve yeniden düzenlediği Taylorist uygulamalarla, pazara çok yüksek miktarlarda, düşük maliyetli ürünler sunabilmektedir. Emegın standardizasyonu ve standart mal üretimiyle hedeflenen, aynı maldan çok sayıda ve ucuza üretmektir; rekabetin mantığı buna dayalıdır. Aynı maldan çok sayıda ve ucuza üretim, pazardaki rekabetin mantığını oluşturmanın yanı sıra, kitle kültürü ürünlerinin üretim mantığını da oluşturur. Kitle kültürü ürünleri, ucuza temin edilebilir. Fiyatlarının düşük olması sayesinde ulaşımı kolaydır ve kitle toplumunun tüm bireyleri kolaylıkla kitle kültürü tüketicileri haline getirilebilir. Kitle kültürü ürünleri, kitlesel bir biçimde yüksek miktarlarda tüketilir ancak Fordist üretim sistemi de yine kitlesel bir biçimde yüksek miktarlarda üretimde bulunur. Bu nedenle herhangi bir arz-talep dengesizliği söz konusu olmaz.

Kitle kültürü ürünleri, kitlesel olarak üretilen ve tüketilen ürünlerdir. Kültürün bu tür üretim ve tüketim boyutu, yeni bir estetik yaratmış ve kültürün de metalaşmasını sağlamıştır. Bu anlamda kültür, diğer tüm tüketim malları gibi pazarda

alınıp satılan bir meta haline gelmiştir. Bu noktadan sonra, onun değerini de kullanım değeri değil, değişim değeri belirler.

Kitle kültürü ürünleri; standart, tekdüze, birbirine benzer hatta çoğu zaman birbirinin aynı ve renksizdir. Bu durum Fordist üretim mantığından gelir. Fordist üretim, türdeş malların kitlesel üretimine yaslanır. Daha önce de değinildiği gibi, Ford fabrikasından çıkan otomobiller ilk yıllarda tek model ve tek renktir (siyah), bunun dışında herhangi bir model ya da renk seçme olanağı bulunmamaktadır. Ürün çeşitliliği ve fiyat farklılaştırması yoktur. Kişiyeye özel ve sipariş niteliği taşıyan ürünlerden de söz edilemez. Büyük stoklarla çalışılır, tüketim normları ve tüketici tercihleri uzun vadelerde bile pek değişmediği için, bu durum herhangi bir sorun yaratmaz. Aynı zamanda büyük mal stokları, tampon görevi görür ve düşük kaliteli ya da defolu mallar, bu tampon stoklar içine gizlenir.

Kültür endüstrisi ürünü olan müzikler, filmler, konfeksiyon işi giysiler, dergi, çizgi roman ve kitaplar, hatta yiyecekler bile bu mantıkla üretilir. Örneğin McDonald's restoranlarındaki işleyiş, Fordist sistemin montaj bandının gıda endüstrisindeki biçimidir. Seri bir biçimde hamburger üretilir. Sırayla köftenin pişirilmesi, ekmeğin arasına konması, mayonez, ketçap ve diğer malzemelerin eklenmesinden sonra, paketlenerek bize ulaşır. Bütün bu işlemler, lineer (doğrusal) bir süreçte gerçekleşir. Tüketicie sunulan hamburgerin tadı ve içindekiler hep aynıdır, standart bir hale getirilmiştir. Bu üretim sürecinde çalışanların yaptıkları hareketler (örneğin ketçabın sıkılması ya da patates kızartma işlemi), Ford fabrikasındaki işçinin yaptığı hareketlere benzer (örneğin bir vidanın sıkılması ya da tekerleğin takılması işlemi) ve aynı şekilde herhangi bir beceri gerektirmez. Yine aynı şekilde bir hamburgeri baştan sona tek bir kişi yapmaz, herkesin görevi bellidir (köfteyi pişirmek ya da son aşamaya gelmiş hamburgeri paketlemek gibi). Restoranlarda çalışan işçilerin hareketleri yanında, tavırları, ses tonları (hep aynı ses tonunda ve benzer kelimelerle karşılanırsınız) hatta gülümsemeleri bile hep aynıdır. Bu kitle kültürü ürününün tüketicisi konumundaki müşteriler için de durum farklı değildir. Tüketiciler de belli davranış kalıpları içerisinde belli ritüelleri tekrarlarlar.

Görüldüğü gibi, kitle kültüründe ürünün kendisi dışında, ücretli emek gücü ve tüketici bile standartlaşmıştır.

Fordist üretim yöntemlerinin, işçiyi yaptığı işe, ürettiği ürüne ve nihayetinde bizzat kendine yabancılaştıran yönü, kitle kültürü ürünlerinde de bulunmaktadır. Kitle kültürü ve kitle kültürü ürünleri de, tüketicilerini benzer şekilde kendilerine, çevrelerine, topluma ve doğaya yabancılaştırır. Aslında kitle kültürünün oluşturulmasının sebebi, çalışanları Fordist üretim yöntemlerinin yabancılaştırıcı etkilerinden uzaklaştırmak, bir başka deyişle işlikte geçen zamanın tekdüzeliğinden ve sıkıcılığından kitle kültürü ürünlerinin yarattığı sahte bilinç vasıtasıyla arınmalarını sağlamaktır. Bu sayede çalışanlar, tüketimde bulunarak özgürleştiklerini sanacaklar ve işlikteki köleleştirici ve yabancılaştırıcı etkilerden kurtulacaklardır. Bu yönüyle kitle kültürü, emek gücünün “yeniden üretimi” sürecindeki bir girdidir. Ne var ki, kitle kültürü ürünlerini tüketmek de, bireyleri düşünmekten, yaratıcılıktan alıkoymakta, daha çok tüketerek mutlu olmayı öneren Batılı ülkelerin refah devleti düşüncesinin aksine, daha çok tüketerek daha da köleşmekte ve yabancılaşmaktadır. Böylece kitle toplumunun insanı hem üretimde bulunurken, hem de tüketirken iki boyutlu bir yabancılaşmaya maruz kalır.

Bu noktada Batı toplumları ile Doğu toplumları arasındaki önemli bir farklılık göze çarpar. Doğu toplumlarındaki “huzur” kavramının karşılığı, modern ve kapitalist Batı toplumlarında “mutluluk”tur. Doğu toplumlarındaki huzur, manevi bir olgudur ve kişinin iç dünyasıyla ilgilidir. Oysa Batı toplumlarındaki mutluluk, daha çok maddidir ve tüketimle ilgilidir. Bu toplumun bireyleri, daha fazla tüketimde bulunarak daha mutlu olabileceklerini düşünürler. Bu noktada tüketim, daha güzel bir eve, daha pahalı bir arabaya, daha fazla giyim kuşam eşyasına, vb sahip olmaya denk gelir. Batılı kapitalist sistemin özel mülkiyete dayanan temeli, bireylerini bu tür hırslarla donatır ve bu durum bireyde giderek bir saplantı (obsession) halini alır. Bireylerin sosyal statüleri, tüketimle belirlenir hale gelir.

Bu nedenle kitle kültürünün kapitalist Batı toplumlarında uygulanması çok daha kolaydır. Çünkü Batı toplumları, mutluluğa giden yolda “tüketim” fetişini

kendinde, “a priori” (öncel) olarak bulundurur, kitle kültürü önceden sağlanmış olan bu anlayışın üzerine bina edilir.

II. Postmodern Dönüşüm ve Popüler Kültür (Popüler Kültürün Kitle Kültürü Tarafından Kuşatılması)

Kapitalizmin 1970’lerdeki son büyük krizi ve bu krizi aşmak için gündeme gelen yeniden yapılanma çabaları, etkileri bir çok yöne yansıyan köklü değişimlere neden olmuştur. Yeniden yapılanma, öncelikle ekonomik açıdan, birikim rejimini ve üretim biçimlerini değiştirmiştir. Fordist birikim rejimi, yerini Postfordist birikim rejimine bırakmıştır. Yaşamın tüm alanlarını kapsayan genel bir anlayış ve ideolojik bir söylem (discourse) olarak da moderniteden postmoderniteye geçilmiştir. Kültürel açıdan ise, hakim olan kitle kültürü kavramı terk edilerek, popüler kültür kavramı kullanılmaya başlanmış ve giderek tüm günlük yaşama hakim olmuştur. Kültürel alanda yaşanan bu gelişme, postmodernist dönüşümle ve bilişim-iletişim alanlarındaki teknolojik devrimden beslenen, üretim sistemlerindeki Postfordist dönüşümle çok yakından ilgilidir.

Aslında popüler kültür, kitle kültüründen önce oluşmuş bir kültür biçimidir, yani kitle kültüründen önce de vardır. Ne var ki, kitle kültüründen önceki ve sonraki popüler kültür ve kavramın semantik çerçevesi büyük farklılıklar göstermektedir. Bir dönemleştirme yapmak gerekirse, kitle kültüründen önceki popüler kültür, halk/folk kültürüne yakın dururken, kitle kültüründen sonraki popüler kültür, kitle kültürü tarafından kuşatılmış ve ona özdeş bir hale gelmiştir.

Daha önce de değinildiği gibi, popüler kültür kavramı ilk ortaya çıktığında, içerisinde barındırdığı “popüler” sözcüğünden hareketle “halkın kültürü, halkın kendi yarattığı olan kültür” anlamında kullanılmaktaydı. Popüler kültürdeki dönüşüm, öncelikle popüler kavramındaki dönüşümle başlar. Popüler kavramının “halka ait” olan anlamı, burjuva demokrasilerinin yükselişi ve sivil toplumun ortaya çıkması ile birlikte “insanların çoğu tarafından sevilen, beğenilen, tercih edilen” anlamına dönüşmüştür.

Popüler kültürün dönüşümü ve bugünkü egemen kullanımına kavuşması ise, bundan daha sonra, kapitalizmin yeniden yapılanması ve postmoderniteye geçişle birlikte olmuştur. Halkın kültürü olan popüler kültür, bu değişim sonrası kitle kültürünün içine çökertilmiş ve onun işlevlerini üstlenmiştir. Popüler kültürün bugünkü anlamı, kapitalizmin tercih ettiği anlamıdır. Kavramın üzerindeki aitlik kapitalist pazar mekanizmasına geçmiştir.

Yaşanan bu gelişmeler popüler kültürün değişmeyen, statik bir olgu değil, dinamik, değişime açık ve üzerinde ideolojik bir mücadelenin verildiği bir savaş alanı olduğunu göstermektedir. Popüler kültür üzerindeki mücadelenin bugün için kapitalist sistem tarafından kazanılmış olması, mücadelenin bittiğini göstermez. Çünkü popüler kültür bir egemenlik ve mücadele alanıdır ve bu mücadele, kazanılınca veya kaybedilince biten bir karaktere sahip değildir, tekrar tekrar kazanılır ve kaybedilir.

III. Postfordist Birikim Rejimi ve Popüler Kültür

A. Postfordist Üretim Biçimi ve Popüler Kültür Ürünleri

Fordist üretim biçiminin kitle kültürü ürünleriyle olan dolaysız bağlantısı, Postfordist üretim biçimi ve popüler kültür ürünlerinde de görülmektedir. Egemen popüler kültür ürünlerinin karakterini, aynı doğrultuda Postfordist üretim yöntemleri ve mantığı belirler.

Popüler kültür ürünleri, kitle kültürü ürünlerine göre, daha renkli, canlı, gösterişli ve birbirinden farklıdır. Popüler kültür ürünlerinin tüketimi, daha bireyselleşmiş bir tüketimdir. Ürünler çok çeşitlidir ve kişiye özel niteliği vardır.

Postfordist üretim yöntemlerinin geliştirilmesinde, teknolojik ilerlemenin büyük etkisi olmuştur. Teknolojik gelişme, üretim sürecinde belli bir esnekliği uygulanabilir kılmış, üretim biçimleriyle birlikte, emek gücü ve sermaye de esnekleşmiştir. Postfordist dönemde, seri üretimde bulunarak standart, tektip ürünler

üreten büyük fabrikalardan, ürün çeşitliliğine dayalı üretim yapan küçük fabrikalara geçilmiştir. Farklı ürün taleplerini karşılayacak şekilde organize edilen bu sistemler, teknolojik imkanlardan da faydalanarak, üretim süresini kısaltmıştır. Küçük işletmelerde, ileri teknoloji kullanılarak, kısa üretim sürelerinde kişiye özel ürünler üretilmektedir.

Postfordizm'in kişiye özel, ayırt edici niteliği olan üretim mantığı, popüler kültürün bireyselliğe, farklılığa, imaja vurgu yapan yönüyle örtüşür. Bu noktada tüketim mallarının insanlaştığını görürüz. İnsanların birbirinden farklı karakterlerine hitap edecek şekilde tüketim mallarının da birbirlerinden ayrı, kendi karakterleri, kişilikleri bulunmaktadır.

Postfordist dönemde, üretim alanlarının oldukça çeşitlendiği görülür. Eskiden tüm spor etkinlikleri için tek bir spor ayakkabısı varken, bugün artık her etkinlik için (örneğin koşu, yürüyüş, aerobik, basketbol, bisiklet, tenis, salon sporları, vb.) özel spor ayakkabıları bulunmaktadır. Ritzer, benzer gelişmelerin hemen her alanda görüldüğünü belirtir; yüzden fazla walkman türü, üç bin çeşit Seiko saat ve sekiz yüz model Phillips renkli televizyon vardır. Bu örnekler, seri üretim pazarının yerini, hızlı değişen pazarın aldığını göstermektedir.¹⁸⁶

Popüler kültürde, popüler malın tüketicisinden, malı tekrar tekrar ve mümkün olduğunca çok tüketmesi istenir. Bu istem, postmodern dönemin sanatı olarak nitelenen ve çeşitli kılıklarda gelen reklamlar aracılığıyla, kişinin yetersizliğini ve psikolojik doyumunu vurgulayarak, baskıcı bir biçimde sürekli tekrarlanır. Örneğin moda ve müzik endüstrileri sürekli yeniden kullanım gerektirir. Bu gereklilik, aynı ürünü kullanmanın bıkkınlığını ve söz konusu ürünün eskiliğini vurgulayan "yenileme" olarak yeni moda ve yeni müziklerle sağlanır. Bu durum da, satış için mevsimlik, aylık, hatta haftalık değişimler gerektirir.¹⁸⁷ Müzik endüstrisi aylık, haftalık "top 10" listeleriyle, büyük medya kuruluşlarına ve yapım şirketlerine bağlı olan müzik marketlerdeki "ayın ve haftanın en çok satan albümü" dayatmalarıyla bu yenilemeyi körükler. Yine aynı medya kartellerine ait olan ve salt müzik yayını

¹⁸⁶ Bkz. Ritzer; **a.g.e.**, s.218

¹⁸⁷ Bkz. Erdoğan; "**Popüler Kültür: Kültür.....**", s.30, 31

yapan televizyon ve radyo kanalları, bu tür bilgileri düzenli olarak hemen her gün dinleyicilerine aktararak, potansiyel müşterilerini güdülerler.¹⁸⁸ Postfordist üretim sisteminin esnek yapısı, bu sürekli yenilenmeyi mümkün kılar.

Postmodern dönemde tüketim normları ve tüketici tercihleri çok kısa zaman dilimlerinde değişebilmektedir. Bu nedenle Postfordist üretimde stoksuz çalışma eğilimi yaygındır. Örneğin moda sektörü genellikle stoksuz çalışır. Çünkü giysiler eskiden olduğu gibi senelerce kullanılmaz. Alınan yeni bir kıyafetin yarı-ömrü çoğunlukla altı ayı geçmez, yeni sezonda ise zaten demode olmuştur ve yeni moda olanlarla yer değiştirmesi gerekir. Moda sektörü bu nedenle ürün stoku yapmaz ve elindeki ürünlerin tamamını mevcut sezonda bitirmeye çalışır. Sezon sonu indirimleri yüzde yetmişlere, seksenlere kadar ulaşır. Elde kalan ürünler en az kar marjıyla da olsa elden çıkarılır, çünkü bir sonraki sezonda satılma ihtimali yoktur.

Yine Postfordist üretimde fiyat farklılaştırması yapılır. Ana markanın altında alt markalar yaratma yoluyla, daha düşük gelirli tüketici grupları da pazarın içine çekilmeye çalışılır. Popüler kültür ürünleri de farklı fiyatlara edinilebilir. Popüler kültür, içeriğinde bulunan dönüştürülmüş “popüler” anlamından hareketle, mümkün olan en geniş kitleye ulaşmak zorundadır. Popüler kültür ürünleri bu nedenle, standart tek bir fiyatla değil, toplumun tümünü kapsayacak şekilde farklı fiyatlarla piyasaya sürülür.

B. Popüler Kültürün Postmodern Karakteri

Postmodernizm, geç kapitalizmin kültürel mantığını oluşturur. Popüler kültür de geç kapitalizmin bu kültürel mantığıyla uyum içindedir. Egemen popüler kültür, postmodernizm içinde anlamını bulur. Postmodernizm, popüler kültürü çevreler, popüler kültür ona içkindir. Postmodernizm, geç kapitalizmin kültürel çerçevesi çerçevesini oluşturur, kültürel mantığıdır, bu anlamda genelleiyici bir kavramdır.

¹⁸⁸ Modern toplumda medya-kültür ilişkisi, medyanın kültür üzerindeki etkileri ve ideolojik işlevleri hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Sadık Güneş; **Medya ve Kültür – Sessiz Yığınların Kültürel İntiharı**, Vadi Yayınları, Ekim 2001, Ankara

Oysa bugünkü popüler kültür, postmodernist kültürün günlük yaşama ilişkin olan ticari yönü, tüketim kültürüdür.¹⁸⁹

Postmodern dönemde sürüleşmiş ve standartlaşmış birey yerine kişiliği, karakteri, tutumları ve tercihleri farklılaşmış bireyler ortaya çıkmıştır. Popüler kültür de bireylerin bu yönüne vurgu yapar, farklılığa ve bireyselleşmeye önem verir. Postmodernizm ve popüler kültürün bu özellikleri, Postfordist üretim biçimi ve mantığında altyapısını bulur. Çünkü Fordizm türdeş malların seri ve kitlesel üretimine dayanırken Postfordizm, ürün farklılaşması yüksek, farklı tüketici tercihlerine yönelik küçük deste üretimine dayalıdır.

Postmodernizm ötekiliğe ve farklı alt kimliklere vurgu yapar. Örneğin kadın hareketi, eşcinseller, siyahlar, bölgesel özerklik savunucuları, dinsel gruplar, vb. postmodern düşüncenin temel beslenme kaynaklarıdır. Postmodernizm, tüm bu gruplar adına tekleştirilmiş ortak bir sesle konuşan modernizme karşı, bu grupların kendi isimleriyle, kendi sesleriyle konuşmalarını ve meşrulaştırılmalarını savunur. Postmodernizmin bu çoğulcu ve sözde özgürleştirici tavrı popüler kültürde de bulunur. Bugün herhangi bir gazete-dergi bayisine bakıldığında; genellikle birkaç büyük medya grubu bünyesinde basılan ve her yaşa, her cinsiyete, çeşitli kişisel zevklere yönelik yığınla dergi bulunur. Örneğin kadınlar, popüler kültürün de çok üzerinde durduğu gruplardan biridir.¹⁹⁰ Bu bayilerde en çok kadınlara yönelik dergiler göze çarpar.¹⁹¹ Erkeği elde etmenin on altın kuralı, yine erkeğin sevdiğinden ya da kadını aldattığından emin olmak için çeşitli testler, doğru makyaj teknikleri, hangi giysilerin o mevsim ön planda olduğu, kusursuz bir vücuda sahip olmak için hangi egzersizlerin yapılması gerektiği, hangi ünlünün hangi ünlüyle ne zaman, nerede, ne yaptığı gibi konular, bu dergilerde bıkmadan usanmadan her sayıda farklı biçimlerde yerlerini alırlar. Yalnız kadınlara yönelik basılan bu popüler kültür

¹⁸⁹ Popüler kültür ve postmodernizm arasındaki ilişki için ayrıca bkz. Steven Connor; **Postmodernist Kültür – Çağdaş Olanın Kuramlarına Bir Giriş**, Yapı Kredi Yayınları, Haziran 2001, İstanbul, s.270-293

¹⁹⁰ Feminizm ve popüler kültür üzerine ayrıca bkz. Dominic Strinati; **An Introduction To Theories Of Popular Culture**, Routledge – Taylor&Francis Group, 2000, London, Great Britain, s.177-219

¹⁹¹ Kadınlara yönelik medya ürünleri hakkında özgün bir çalışma için bkz. Süheyla Kırca; “Medya Ürünlerinin Küresel Yayılımı, Yerelleştirilmesi: Ulusaşırı Kimliklerin Yaratılması”, **Doğu Batı Dergisi - Popüler Kültür Özel Sayısı**, Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları, Sayı:15, 2001, Ankara, s.181-192

dergileri, kadınların özgürlüğünü ve güçlülüğünü dile getirdiği iddiasındadır ama gerçekte kadınları olabildiğince aşağılayarak köleleştirir; “kadınlara” değil, kadın kimliğini ve cinselliğini tam anlamıyla metalaştırarak “piyasaya” hizmet eder.

Postmodernizm, yeni bir estetik ve sanat anlayışı olarak modern sanattan ayrılır. Bir sanat akımı olarak “modernizm”, 19. yüzyılın sonlarından 1960'lara kadar tüm görsel sanatlardan (resim, heykel, vb.), edebiyata ve müziğe kadar bütün sanat dallarına egemen olan bir estetik ve sanat anlayışıdır. Sanatta postmodernizm tartışmaları 1960'lı yıllarda özellikle New York sanat çevrelerinde modern sanat ve estetik anlayışına karşı bir tepki ve eleştiri olarak gündeme gelmiştir. Hemen hemen aynı yıllarda doğan ve büyük bir hızla yaygınlaşan bir sanat akımı da pop-art (popüler sanat)'tır. Pop-art'ta da modernizme ve modernist sanat anlayışına bir tepki söz konusudur ve bu açıdan ele alındığında yeni bir sanat üslubu olarak pop-art, modern sanat anlayışına karşı postmodern bir tepki olarak görülebilir. Aynı zamanda pop-art, popüler kültürün dayandığı ve beslendiği bir sanat anlayışıdır.

Pop-art, modern sanattan farklı olarak, konu ile ilgilenmez ve herhangi bir mesaj iletme kaygısında değildir, hatta bu düşünceye radikal bir biçimde karşı çıkar. Sanat eserinin ne anlattığından çok nasıl anlattığı önemlidir, bir başka deyişle pop-art içerikten çok biçime önem verir. Pop-art, konularını genellikle günlük yaşamdan alır ve bu konuları herhangi bir yorumda bulunmadan, eleştiriye tabi tutmadan ve herhangi bir mesaj yüklemeyen olduğu gibi yansıtır. Sanatın işlevi, yaşama yön vermek ya da eleştirmek değil, onu olduğu gibi yansıtmaktır. Pop-art'ın bu karakteristiği postmodern sanat anlayışı ve popüler kültürle birebir örtüşür. Örneğin postmodern sinemada şiddet ve cinsellik yoğun bir biçimde yer alır. Ancak bu konular yorumsuz bir biçimde ele alınır ve herhangi bir eleştirel bakış açısı da geliştirilmez. Yine cinsellik (özellikle kadın cinselliği) ve şiddet bilinçli olarak, tüm detayları göz önüne serilerek ve tüm çıplaklığıyla neredeyse gerçeğe yakın görüntülerle gösterilir. Çünkü bu konular gündelik hayatta da vardır ve sanatın işlevi gündelik hayatın bu gerçeklerini olduğu gibi ortaya koymaktır. Film sektörü aynı zamanda kitle iletişim araçlarıyla iletilen popüler kültürün en önde gelen alanlarından biridir ve ticari niteliği olan her film (örneğin Hollywood filmleri) bu

alana girer. Yoğun şiddet ve cinsellik içeren filmlerin kuşkusuz büyük bir ticari getirisi vardır ve bu açıdan postmodern sinema ile popüler kültür, bu noktada da kesişirler.

Pop-art'ın yaratıcılarından ve belki de en tanınmış olan Andy Warhol, aynı zamanda postmodernist sanat anlayışının öncülerinden biridir. Warhol'a göre, sanatın bir misyonu olması gerekliliği anlamsız bir görüştür, sanatın temel işlevi yaşamın yansması olmalıdır. Çağdaş kapitalist toplum, kitle toplumdur ve bu toplum içindeki tüm insan ilişkileri anonimleşmiştir. O halde bu tür bir toplumda yaşamı yansıtacak olan sanat; anonim ilişkiler içinde kaybolan, kitlenin mekanik bir parçası haline gelen ancak bu kitle içinde farklı olma gereksinimi duyan bireye yönelik olmalıdır. Bu noktada kitlelilik ve anonimlik ile özel olma gereksinimi aynı potada eritilmektedir.¹⁹²

Daha önce de değinilen Warhol'un ünlü Marilyn Monroe resmindeki obje (yani Marilyn Monroe), hemen hemen herkesin bildiği ve görece hayranlık duyduğu, özendiği bir film yıldızıdır. Warhol'un bu resminin, çoğaltılarak milyonlarca posteri (kopyası) yapılmış ve dağıtılmıştır. İnsanlar oldukça ucuz olan katıksız popüler kültür ürünü bu posterleri kolaylıkla satın alarak evlerinin, odalarının duvarlarına asabilmektedir. Ticari bir biçimde tüketilen metalaşmış sanat eseri, bu noktada kopyanın kopyasıdır. Çünkü Warhol'un resmi de bir fotoğraftan kopyalanmıştır, milyonlarca adet basılan posterler ise bu doğrultuda kopyanın kopyaları olmaktadır. Bu anlamda resim, insanların orijinali ile kopyayı birbirinden ayıramadığı bir *simulacrum*'dur, yüzeysel bir şeydir. Warhol ayrıca, resmi yaparken görüntü ile istediği gibi oynayabileceğini, böylece posteri satın alan kişinin kendini özel hissedeceğini belirtmiştir. Görüldüğü gibi pop-art, postmodernizm ve popüler kültür, değinilen tüm bu alanlarda iç içe girmektedir.

Bunların yanı sıra, modernist sanat eserinde özgünlük ve farklılık önemlidir. Bu doğrultuda sanatçı, tüm yaratıcı kapasitesini kendinden öncekilerden farklı ve özgün bir yapıt ortaya koymak için kullanmak zorundadır. Postmodernist sanat

¹⁹² Şaylan; a.g.e., s.92

anlayışı ve pop-art içinse, özgün olmanın hiçbir gereği ve anlamı yoktur. Sanat için kullanılacak tüm teknikler zaten kullanılmış durumdadır ve sanat gelebileceği son noktaya gelmiştir. Bu nedenle yeni akımlar peşinde koşmanın ve avangardist sanatın bir önemi kalmamıştır. Bunun yerine eski biçimlerin taklidi (kitsch) ön plana çıkar. Kitlelerin zaten önceden bildiği biçimlerin ve nesnelerin taklidi olarak kitsch, kuşkusuz özgünlüğe, yeniliğe ve farklılığa önem veren modern sanat anlayışı tarafından aşağılanacak, değersiz bir şeydir. Ancak postmodernistler bu görüşe kesinlikle katılmazlar ve taklidi, sanat açısından estetik bir yaratıcılık olarak görürler. Yine postmodern sanat anlayışı, estetik ölçüt olarak, kitlelerin beğenisini ön plana alır, ortalama insanın beğendiği şey sanat açısından estetikdir. Kuşkusuz bu anlayış, sanatın metalaşmış yönüyle örtüşür, çünkü kitlelere ne kadar çok sanat satılırsa, ticari getiri de o oranda artar. Bu nedenle postmodern sanatın bu anlayışı, açıkça popülisttir ve bu popülizm, dönüştürülmüş popüler kültürün egemen anlamıyla ve popülist yanıyla büyük bir uyumluluk içindedir.

Bilindiği gibi modern sanat seçkinci (elitist) bir anlayışa dayanmaktadır. Modern sanat eserin karmasık bir biçimi vardır, bu nedenle algılanması zordur. Modern sanat yapıtı, yaratıcısının (sanatçının) yaratım sürecinde oluşturduğu yoğun bir düşünsel ve sanatsal çabayla ortaya çıkar, bu nedenle modern sanatı tüketen kişinin de eseri tam olarak algılayıp kavrayabilmesi için ortaya bir çaba koyması gerekir. Ancak bu çabayı ortaya koyabilmek için de, konu üzerinde belli bir bilgisinin olması, yeterli bir eğitim sürecinden geçmiş olması gereklidir. Modern sanat bu nedenle görece daha küçük topluluklara yöneliktir ve seçkincidir. Yüksek-alçak sanat ya da yüksek-alçak kültür ayrımı söz konusu olduğunda modern sanat, bu özellikleriyle yüksek sanat ya da kültür olarak değerlendirilir.

Postmodern sanatçılar, modern sanatın bu seçkinciliğine şiddetle karşı çıkarlar. Onlara göre sanatsal estetik, popülist bir çerçeveye oturtulmalıdır. Sanat eserin estetik değeri ile, kitlelerin beğenisi arasında bir paralellik, doğrusal bir orantı bulunmaktadır. Postmodern toplumda yaşam kiteselleşmiş olduğuna göre, sanat eserin değerini de kitlelerin beğenisi belirler.

Postmodernizm, yukarıda değinildiği gibi son kertede yüksek-alçak kültür ayırımına karşıdır ve bu iki ayrı ucu birleştirmiştir. Yüksek-alçak kültür ayırımına gidildiğinde modern sanat anlayışı ve modernist kültür yüceltilerek yüksek kültüre, kitle kültürü ise pejoratif bir anlam yüklenerek alçak kültüre karşılık gelir. Postmodernizm bu ikircikli durumu, dönüşüme uğrattığı ve kendi anlamını yüklediği popüler kültür aracılığıyla ortadan kaldırır. Yüksek-alçak kültür ayırımının ortadan kalktığı postmodern dönemde popüler kültür de, böyle bir ayrıma tabi tutulmaz. Popüler kültür, geç kapitalizmin kültürel çerçevesini ve mantığını oluşturan postmodernizmin içinde böyle bir araçsal işlevle yer alır.

IV. Popüler Kültürün Dönüşümü ve Diyalektik Yöntem

A. Diyalektik Yöntem

Diyalektik; doğayı, toplumu ve düşünceyi, karşıtlıklarının çatışması ve aşılmasıyla durmaksızın devindiren, geliştiren ve sürekli daha ileri noktalara götüren bir süreçtir. Diyalektiğin kökleri Eski Yunan ve İyonya felsefesine kadar gitse de, Hegel, Herakleitos'tan beri diyalektiğin evrenselliğini ortaya koyan ilk düşünür olmuştur ve diyalektiği bir sistem haline getirmiştir.¹⁹³

1. Hegel'in Diyalektik Yöntemi

Hegel'e göre diyalektik, usun ve tinsel gerçeğin karşıtlıklar içinden geçerek ilerlemesi ve kendini bulmasıdır. Bu nedenle Hegel'in diyalektiği metafizik ve idealisttir. Bu görüşe göre, saltık (hiçbir ilişkiyi gerektirmeksizin kendiliğinden var olan) düşünce maddeden önce gelir, madde düşünceden türemiştir ve onun yabancılaşmasıdır.

Hegel'de diyalektiğin iki değişken durumundan söz edilebilir: Geniş anlamda diyalektik, mantıksal bir süreçtir. Daha dar anlamda ise, bu sürecin harekete geçirici gücüdür. Hegel, düşüncenin diyalektiği ile, eşyanın diyalektiğini aynı sürecin iki

¹⁹³ Hegel'e kadar olan Eski Yunan, İyon ve idealist Alman felsefesinde diyalektik düşünce için bkz. Orhan Hançerlioğlu; **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, Şubat 1999, İstanbul, s.104-106

yüzü olarak görmüş ve diyalektiği tarihe bağlamıştır. Bu sayede diyalektik, sadece bir akıl yürütme tarzı olarak değil, doğanın ve özellikle manevi güçlerin (tin), tarihsel gelişme süreci olarak görülmüştür.

Diyalektik yönetime göre her şey, içinde kendi karşıtını ve çelişkisini bulundurur, bu nedenle sürekli kendi kendisiyle çatışma halindedir. Bu karşıtlıklardan ve çelişmelerden doğan antagonistik durum nedeniyle hiçbir şey aynı kalmaz, sürekli bir hareket ve değişim içerisindedir. Bu sayede kendini aşar ve yeni bir forma kavuşur.

Hegel'in geliştirdiği diyalektik yöntem, üç aşamalıdır: Tez – Antitez – Sentez. Tez aşamasındaki tin (Geist) kendi kendindedir, tek mutlak varlıktır, idea(düşünce)'dir. Ancak bu aşamada henüz bilinçsizdir, kendinin bilincinde değildir. Antitez aşamasında kendine yabancılaşarak, kendi zıddına, yani maddeye dönüşür, kendini cisimleştirir; bu, kendinin yadsınmasıdır. Sentez aşamasında ise bu yabancılaşmanın kendi özgür ifadesinden ya da tezahüründen başka bir şey olmadığını farkına varır ve yeni bir kültürel seviyeye atlayarak kendisini aşar, kendi özüne, yeniden idea formuna döner. Artık özgürleşmiş ve kendinin bilincine ulaşmıştır, yabancılaşmanın yabancılaşması, inkarının inkarıdır. Bu sentez, tez ve antitezin basit bir toplamı değildir, nitel olarak değişmiştir, yepyeni bir birleşim ve formdur, her şeyden öte, artık kendinin bilincine ulaşmıştır, entelektüeldir. Hegel, tinin bu yolculuğunu ve gelişim sürecini "Tin'in Görüngübilimi"nde ayrıntılı bir biçimde açıklamıştır.¹⁹⁴

2. Marx'ın Diyalektik Yöntemi

Marx, Hegelci diyalektiğin çelişme olgusunu, bütünlüğünü ve hareket yasalarını olduğu gibi almakla beraber, Hegel'in diyalektiğini baş aşağı çevirmiştir. Hegel'in idealist diyalektiği, Marx'ta maddeci diyalektik olarak belirir ve "diyalektik

¹⁹⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Georg Wilhelm Friedrich Hegel; **Tinin Görüngübilimi**, İdea Yayınları, İstanbul

materyalizm (diamat)”¹⁹⁵ tüm evreni ve maddenin gelişim sürecini açıklayan bir yöntem olarak kullanılır.

Diyalektik materyalizme göre, evrenin yapısı ve temeli “madde”dir. Madde, bilincin dışında ve bilinçten bağımsız olarak vardır. Evren, oluşup bitmiş bir şey değildir, diyalektik bir biçimde ilerler. Bu gelişim süreci, sadece niceliksel bir değişme değildir, niceliksel gelişmelerden niteliksel dönüşümlere geçerek ilerler. Bu durum, diyalektik gelişme sürecinde hareketin iki farklı biçimine işaret eder; evrimci hareket ve devrimci hareket. Buna göre, ilerici ögeler günlük faaliyetlerini kendiliklerinden sürdürdükleri ve varolan durumu küçük, nicel değişmelere uğrattıkları zaman, hareket evrimcidir. Aynı ögeler birleşerek büyüdükleri ve nitel değişikliklere yol açarak yeni bir forma kavuştukları zaman ise hareket, devrimcidir. Evrim, devrimi hazırlar ve ona ortam yaratır; devrim ise, evrim sürecini tamamlar ve onun daha ileri faaliyetlerini kolaylaştırır.

Nicel değişmelerin belli bir noktada nitel değişmelere dönüşmesi, gelişim sürecinin evrensel bir özelliğidir. Gelişme ise, karşıtların birliğinden ve çatışmasından dolayı gerçekleşir. Karşıt eğilimler her zaman iş başındadır ve bunların mücadelesi temel bir dönüşümle, nitel bir değişimle sonuçlanır. Bu mücadele, dışsal ve rastlantısal değildir, içsel ve zorunludur. Çünkü bütünüyle sürecin doğasından doğar ve ona uyar. Karşıt eğilimler birbirlerinden bağımsız değildirler, tek bir bütünün parçaları olarak ayrılmaz bir biçimde birbirlerine bağlıdırlar. Bunlar, bütünüyle sürecin doğasında var olan çelişki temelinde işler ve çatışmaya girerler. Bu nedenle diyalektiğin anahtar kavramı, şeylerin kendi doğasında var olan çelişki olgusudur.¹⁹⁶

Toplumsal gelişmenin diyalektiği, karşıtların birliği ve çatışması temelinde, bütünsel bir biçimde ilk kez Marksist toplumbiliminde ortaya konmuştur. Buna göre; kapitalizmin temel çelişkisi basitçe, iki dış güç olarak birbirleriyle karşılaşan ve

¹⁹⁵ Diyalektik materyalizm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Louis Althusser; **For Marx**, Verso, 1993, London, Great Britain, s. 161-218

¹⁹⁶ Bkz. Maurice Cornforth; **Materyalizm ve Diyalektik Yöntem**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, s.103-105

mücadeleye giren iki toplumsal sınıfın mücadelesi değildir; bu toplumsal sistemin kendi içindeki bir çelişkidir ve sınıf çelişkileri bu çelişkinin temelinde doğar ve işlemeye başlar.¹⁹⁷

Hegel'in idealist diyalektik yönteminde, tez aşamasında bulunan "saltık düşüncenin" yerini, Marx'ın maddeci diyalektiğinde "madde" alır. Düşünce ise, antitez aşamasında maddenin yabancılaşması ve kendinin inkarıdır. İnsan bilinci de gerçekliğin diyalektik yapısı ile bağlantı içindedir. Bu bağlamda düşünce, beynin en yüksek ürünüdür, ancak beynin kendisi de maddenin en yüksek ürünüdür.

Marx'a göre Hegel, öznenin ve yüklemün üçlü ters çevrilmesinden suçludur. Marx, ele aldığı her konu için, Hegel'in bu konuya ilişkin konumunu bir ters çevirme olarak değerlendirir. Bu doğrultuda kendi konumu ise, bu kez Hegel'ininkinin ters çevrilmesidir; yani ters çevirmenin ters çevrilmesi.

Marx, Kapital'in birinci cildinde, kendi diyalektik yöntemi ile Hegel'in yöntemi arasındaki farkı şöyle belirtir: "Benim diyalektik yöntemim, Hegelci yöntemden yalnızca farklı değil, onun tam karşıtıdır da. Hegel için insan beyninin yaşam-süreci, yani düşünme süreci – Hegel bunu "idea" adı altında bağımsız bir özneye dönüştürür – gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarı olup, gerçek dünya yalnızca "idea"nın dışsal ve görüngüsel (*Phenomenal*) biçimidir. Benim için ise tersine, tinsel öge maddi dünyanın insan aklında yansımalarından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir. Hegel diyalektiğinin mistik yönünü, otuz yıl kadar önce daha moda olduğu bir sırada eleştirmiştim..... Hegel'in elinde diyalektiğin mistisizmle bozulması, ayrıntılı ve bilinçli bir biçimde diyalektiğin genel işleyiş biçimini ilk kez onun sunmuş olduğu gerçeğini örtemez. Hegel'de diyalektik baş aşağı durur. Mistik kabuk içerisindeki ussal özü bulmak için onun yeniden ayakları üzerinde oturtulması gerekir."¹⁹⁸ Marx, Hegel diyalektiğinin ve genel olarak Hegel felsefesinin kapsamlı bir eleştirisini, "Kapital"den çok daha önce yazdığı, "1844 Elyazmaları"nda ayrıntılı bir biçimde ortaya koymuştur.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Bkz. Cornforth; a.g.e., s.100

¹⁹⁸ Karl Marx; **Kapital – Birinci Cilt**, Sol Yayınları, 1993, Ankara, s.28

¹⁹⁹ Bkz. Karl Marx; **1844 Elyazmaları**, Sol Yayınları, Kasım 1993, Ankara, s.211-238

Dolayısıyla, diyalektik materyalizmin yasaları şunlardır:²⁰⁰

- 1) Niceliğin niteliğe, aşamalı niceliksel değişimlerin devrimci niteliksel değişimleri doğurmasına uygun olarak dönüşmesi yasası.
- 2) Somut gerçekliğin bir karşıtlar ve çelişkiler birliği olduğunu kabul eden zıtların birliği yasası.
- 3) Karşıtların çarpışmasında karşıt bir şeyin diğerini olumsuzladığını ve bunun da, karşılık olarak, olumsuzlanmış olan terimlerin her birinden bir ögeyi koruyan tarihsel gelişmenin daha yüksek bir düzeyinde olumsuzlandığını (tez, antitez ve sentezden oluşan üçlü şema olarak ifade edilen bir süreç) ileri süren olumsuzlamanın olumsuzlanması yasası.

B. Popüler Kültürün Tarihsel Süreçteki Dönüşümünün Diyalektiği

Popüler kültür statik, değişmez bir “durum” değil, dinamik, sürekli devinim içinde olan bir “süreç”tir. Popüler kültürün anlam ve içeriği, tarihsel süreç içerisinde aynı kalmamıştır, sürekli bir değişim içerisinde. Bunun nedeni ise, popüler kültürün egemen ve bağımlı sınıflar arasında hegemonya kazanma anlamında bir mücadele alanı olmasıdır. Doğaları gereği devamlı olarak birbiriyle çatışma halinde olan işçi sınıfı ve burjuvazi, kültür alanında da ideolojik bir mücadele vermektedirler. Popüler kültürün içeriğinin ve anlamının “halkın kendi için ürettiği ve halka ait olan, halkın kültürü”nden, bugünkü egemen anlamı olan “yukarıdan aşağıya başkalarının (sermayenin) halk için ürettiği” insanların çoğu tarafından benimsenen, tutulan ve sevilen bir kültür haline gelmesi, popüler kültür üzerindeki egemenlik mücadelesini ve popüler kültürün sürekli bir değişim içerisinde olduğunu göstermektedir.

Kuşkusuz popüler kültür, bugünkü anlamında da sürekli kalmayacak, yine değişecektir. Çünkü mücadele bitmemiştir ve devam etmektedir. Daha önce de değinildiği gibi, hegemonya kazanılınca ya da kaybedilince sona eren bir karaktere sahip değildir, sürekli olarak yeniden kazanılır ve kaybedilir. Ayrıca tarihin karşıtlıklardan geçerek sürekli ilerleyen yönü de bunu gerektirir. Tarihin akışıyla

²⁰⁰ Bu konuda bkz. **Marksist Düşünce Sözlüğü (Yayın Yönetmeni: Tom Bottomore)**, İletişim Yayınları, 2001, İstanbul, s.155

birlikte, Herakleitos'un dediği gibi; (pantha rei - her Şey akar), yani hiçbir Şey aynı kalmaz, her Şey deđiŐir. Popüler kültür de tarihin ilerlemesine paralel olarak, (doğadaki ve evrendeki her Şeyin değiştiği gibi) eŐitli aşamalardan geçerek baŐkalaŐacak, kendine yabancılaŐacak, ancak eninde sonunda kendi özüne dönerek, tekrardan kendini bulacaktır.

Popüler kültürün yukarıda belirtilen bu antagonistik (atıŐkılı) doğasına ve tarihsel süreç içerisindeki hareketine, deđiŐimine bakıldığında, popüler kültürün diyalektiğe uygun olarak ilerlediği görülmektedir.

1. TEZ: Halkın retimi Olarak Popüler Kültür

Tez aşamasında popüler kültür, halkın kültürüdür. İlk ve saf halinde, halkın kendisi için, kendisinin ürettiği, halka ait olan kültürdür. Henüz ilkel durumdadır, içinde oluŐtuđu tarihsel koŐullarla, insanlığın o güne kadar birikimli (kümülatif) olarak ulaştığı entelektüel seviyeyle, maddi teknik imkanlarla, bilim ve teknolojinin o günkü olanaklarıyla sınırlıdır.

Popüler kültürün kendini yadsıyarak antitez aşamasındaki kapitalizmin tercih ettiği postmodern anlamına kavuşması ve kendine yabancılaşması süreci, öncelikle “popüler” kavramındaki dönüşümle başlamıştır. Burjuva demokrasilerinin yükselişi ve sivil toplumun ortaya çıkması ile birlikte, popüler kavramı “halka ait” olan anlamından sıyrılarak, “insanların çoğu tarafından sevilen, beğenilen, tercih edilen” anlamına dönüşmüştür. Bu değişim; büyük, devrimci ve niteliksel sıçramayı hazırlayan ve ona ortam yaratan evrimci hareketin bir parçasıdır. Popüler kültürün varolan durumunu, küçük ve nicel değişimlere uğratan bu evrimci hareket, tarihin ve popüler kültürün geliŐimine, ilerlemesine ve kendini bulmasına neden olduğu için aynı zamanda ilericidir.

Burjuvazinin bir sınıf olarak ortaya çıkması ve kapitalizmin egemen ekonomik sistem haline gelmesi, beraberinde doğaları gereği uzlaşmaz sınıflar ve çelişkiler yaratmıştır. Kapitalizmin geliŐimiyle birlikte popüler kültür de, bu egemen

ve bağımlı sınıflar arasındaki hegemonya kazanma mücadelesinin savaş alanı haline gelir. Bu mücadele, öncelikle kapitalist düzende önsel olarak yabancılaşmış bulunan toplumu denetim altına alma amacıyla yaratılan kitle kültürü, daha sonra da postmodern dönüşümle popüler kültürün kitle kültürü içine çökertilmesi (bu bir anlamda kitle kültürünün başkalaşarak popüler kültüre dönüşmesi ve popüler kültürün esas anlamını yitirerek verili toplumsal-siyasal durumun sürdürülmesini sağlayacak bir araç olarak kitle kültürünün yerini almasıdır) ile birlikte sermaye ve kapitalist düzen tarafından kazanılmıştır. Bu radikal dönüşüm tarihsel açıdan popüler kültürün diyalektiğinde niteliksel bir sıçramaya yol açar ve popüler kültür, kendinin inkarı ve yabancılaşması olarak antitez aşamasına geçer.

2. ANTİTEZ: Postmodern Popüler Kültür

Bu aşamada popüler kültür, kendine yabancılaşmıştır. Artık halkın kendi kültürü değil, postmodern dönemde sermayenin halk için ürettiği kültürdür. Kavramdaki aitlik halktan, kapitalist pazar mekanizmasına geçmiştir.

Antitez aşamasındaki popüler kültür, kitle kültürü görünümü altındadır, kitle kültürü tarafından kuşatılmış ve onunla bütünleşmiştir. Ancak bundan önce, teknolojinin ilerlemesi ve üretim sistemlerine yansması, Fordist üretim biçimi ve onun yarattığı kitle kültürü, popüler kültürün antitezinin oluşumundaki küçük evrimci değişimlerdir ve bu değişimler, “diyalektik uğraktaki”²⁰¹ nitel sıçramayı hazırlamışlardır.

Popüler kültürün antitez aşamasındaki postmodern görünümü, ilk aşamadaki halkın popüler kültürünün kavramsal zıddıdır. Bu aşamada halkın, popüler kültürün üretimine hiçbir katkısı yoktur, popüler kültür halkın dışında, halkın hiçbir inisiyatifi olmaksızın büyük sermaye kuruluşları tarafından üretilir. Bu dönemde günlük yaşama ilişkin bir kültürel olgu olarak popüler kültürün kendine yabancılaşması dışında, halk da (insanla birlikte) kendine yabancılaşmıştır.

²⁰¹ Hegel felsefesinde, bir terimden onun karşıtı olan terime geçiş ve bu çelişmeyi aşmak ihtiyacının yarattığı atılım ve içtepi.

Yine bu aşamada uzlaşmaz antagonistik sınıfsal çelişkiler yanı sıra (ve buna bağlı olarak), popüler kültürün kendi içsel çelişkileri de yoğunlaşarak büyür ve yeni bir niteliksel sıçramayı zorunlu kılar. Gelişme kendi başına, karşıtların çatışmasıdır, varolan çelişkiler gelişmenin gücünü ortaya koyar.

3. SENTEZ: Geleceğin Popüler Kültürü

Tarihin karşıtlıklardan ve çatışmalardan geçerek sürekli ileri doğru akan diyalektik yönü, kuşkusuz toplumsal bir olgu olarak popüler kültür için de geçerlidir. Popüler kültür de, içinde barındırdığı karşıtlıklardan geçerek, kendine yabancılaşarak ve kendini yadsıyarak diyalektik bir biçimde ilerlemektedir. Popüler kültürün bu içsel antagonist çelişkileri, Gramsci'ci hegemonya anlamında, egemen ve bağımlı sınıflar arasında, üzerinde ideolojik bir mücadelenin verildiği bir savaş alanı olmasından kaynaklanır.

Popüler kültür, bu nedenlerle tez ve antitez aşamalarından geçtikten sonra sentez aşamasında kendini açacak ve yeni bir forma, bir senteze ulaşacaktır. Sentez aşamasındaki popüler kültür, bu sefer kendi antitezini yadsır, kendini aşar ve nitel bir sıçramayla tekrar kendi özüne, yani halkın bulunduğu yere döner. Bu haldeki popüler kültür, yadsınmanın yadsınması, yabancılaşmanın yabancılaşmasıdır. Bu noktada başlangıca bir dönüş vardır ancak, bu daha önce geçmiş olan bir aşamaya (tez aşamasındaki ilkel biçimde olan halkın popüler kültürü) basit bir geri dönüş değildir. Tarihin ilerlemesine paralel olarak çeşitli aşamalardan geçmiş, nitelik olarak yükselmiş ve tez aşamasındaki halinden daha yüksek bir gelişmişlik düzeyine ulaşmıştır.

Mantık diliyle söylenecek olursa; tez aşamasındaki popüler kültür “A” olarak ele alındığında, antitez aşamasında “~A” ve sentez aşamasında da “~~A” olur.²⁰²

²⁰² Modern mantığın önerme eklemleri ve kuralları içerisindeki “değilleme(~)”; olumlu ya da olumsuz bir basit önermenin bildirdiğinin inkar edilmesidir. Bir önermenin kendisi doğru ise değillesi yanlış, kendisi yanlış ise değillesi doğrudur. Verilen önermenin değillesi değillendiğinde, meydana gelen önermenin doğruluk değeri, ilk önermenin doğruluk değeri olur. Buna “çifte değilleme kuralı” denir.

Yani “A olmayan değil”, “A”ya eşittir. Bu açıdan bakıldığında yadsınmanın yadsınması kısır bir ilerlemedir, bizi ancak başladığımız yere götürür.

Diyalektik yöntemdeki yadsınmanın yadsınması ise bundan oldukça farklıdır. Diyalektikteki yadsıma, basit olarak hayır demek anlamına gelmez. Yadsıma, tarihsel ilerlemenin bir koşulu ve olumlu ilerlemenin bir aracıdır. Diyalektik gelişim sürecinde ortaya çıkan yeni aşama, eski aşamanın yadsınması ve onun karşıtıdır. Yeni olanın varlığı için gerekli olan koşullar, eski olanın içinde ortaya çıkar ve olgunlaşır. Yadsınan eski aşamanın kendisi, bir bütün olarak ileriye doğru hareket eden gelişim sürecinde, bir ilerleme aşaması oluşturur.²⁰³

Diyalektik gelişme sürecinin bu özelliği nedeniyle, sentez aşamasındaki popüler kültür, tez aşamasındaki halinden çok farklıdır. Bir kere tarihin sürekli ileriye doğru akmasından dolayı, tez aşamasındaki halkın popüler kültürünün maddi temelleri ortadan kalkmıştır. Yani kültürün üretim araçları, kültürü üreten toplumun kendisi, kültürün yapılıma yolları, vb. zaman içerisinde başkalaşmıştır. Bu nedenle tarihin ilerlemeci yönüne karşı koyularak, popüler kültürün tez aşamasındaki saf haline dönülmesi, istense bile mümkün değildir. Çünkü zaman geriye alınamaz ve geçmiş yeniden kurulamaz.

Bununla birlikte gelecekteki popüler kültür, doğal olarak postmodern popüler kültürün kavramsal zıddı ve inkarıdır ancak yadsınan eski aşamanın kendisi, bir bütün olarak ilerleyen gelişim sürecindeki bir ilerleme aşamasıdır. Yani antitez aşamasındaki postmodern popüler kültür yadsınmıştır ancak, içinde meydana gelen ilerleme yadsınmamıştır. Sentez aşamasındaki popüler kültür, tez ve antitez aşamalarındaki ilerlemenin olumlu yönleri ve geçmişin tüm kazanımlarını kendi içine katar. Bu nedenden ötürü, sentez aşamasındaki popüler kültür, ne tez aşamasındaki halkın popüler kültürü, ne de bunun antitezi olan postmodern popüler kültürdür; gerçekte bu ikisinden farklıdır, ancak içinde bu iki aşamanın olumlu yönlerini de barındırarak kendini gerçekleştirmiş, kendi özüne dönmüş ama nitelik

²⁰³ Bkz. Cornforth; a.g.e., s.123-135

olarak çok daha yüksek bir düzeye ulaşmış, kendini çevreleyen tüm zincirleri parçalayarak özgürleşmiştir.

SONUÇ

Bugün için hakim ekonomik sistem olan kapitalizmin 1970'lerde yaşadığı son büyük kriz ve bu krizi aşmak için gündeme gelen yeniden yapılanma çabaları, başta birikim rejimi ve üretim biçimleri olmak üzere, ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel alanlarda önemli dönüşümlere yol açmış bulunmaktadır.

Hayatın tüm alanlarını kapsayan bir söylem (discourse) ve aydınlanmadan bu yana hakim olan bir dünya görüşü olarak modernizmden postmodernizme geçiş, yeniden yapılanma süreci içerisinde ortaya çıkan temel dönüşümdür. Modernite ve postmodernite kavram çifti, tarihsel süreç içerisindeki iki farklı dönemi ifade eder. Postmodernizm, bu yeniden yapılanan kapitalizmin (yani geç kapitalizmin) kültürel mantığını ve genel çerçevesini simgelemektedir.

Fordist birikim rejiminden Postfordist birikim rejimine geçiş, yeniden yapılanmanın ekonomik ayağını oluşturur. Daha dar anlamda ise, akan şerit (montaj bandı) üzerinde kitle üretimi yapan Fordist üretim sistemi, yerini tüm üretim sürecinin ve bu süreçteki girdilerin (emek, sermaye, yönetim, işbölümü, teknoloji, vb.) esnekleşmesini öngören Postfordist üretim sistemine bırakmıştır.

Yeniden yapılanma sürecine paralel olarak karşımıza çıkan bir diğer olgu ise, kitle kültürünün popüler kültüre dönüşmesidir. Gerçekten de 1970'lerle, yani postmoderniteye geçişle birlikte kitle kültürü kavramı bilinçli bir şekilde terk edilerek, popüler kültür kavramı kitle kültürünün yerine kullanılmaya başlanmıştır.

Kitle kültürü, modern döneme ait olan ve Fordist birikim rejimiyle ilintili bir kavramdır. Esas olarak 1929 Ekonomik Buhranı'ndan sonra Keynezyen ekonomi politikaları ve refah devleti paradigmasıyla bütünleşerek, kendini yeniden üretebilen ve kurumsallaşarak genel kabul gören Fordist birikim rejimi, Henry Ford'un "sekiz saat işgünü ve beş dolar ücret ilkesi" ile kitle kültürünün oluşumunda önemli yere sahiptir.

Çalışma sürelerinin kısılmasına karşılık ücretlerin artması, ilk bakışta kuşkusuz olumlu olarak görülmektedir. Ancak konu etraflıca incelendiğinde, bunun çalışanların refahını ve mutluluğunu sağlamaktan çok, hakim düzenin devamını sağlamaya yönelik bir amaca hizmet ettiği ortaya çıkar. 1929'daki krizden sonra uygulamaya konan Keynezyen ekonomi politikaları ve Fordist birikim rejiminin asıl amacı, Fordist üretim yöntemleriyle kitlesel olarak ve seri bir biçimde yüksek miktarlarda üretilen kitle ürünlerinin (yani arzın), pazarda da kitlesel bir biçimde tüketilmesini sağlamaktır. Çünkü 1929 Bunalımı'nın ortaya çıkış nedeni temelde bir arz-talep dengesizliğidir. Üretimin, yani pazar arzının hızla artmasına karşın, talep aynı hızda artmayarak yetersiz kalmış ve bunun sonucunda giderek büyüyen arz-talep dengesizliği genel kar oranlarını düşürerek, birikim rejiminin tıkanmasına ve sonunda büyük bir bunalıma yol açmıştır. 1929 krizinin genel görünümü, durgunluk ve hızla büyüyen işsizliktir. Keynezyen ekonomi politikaları ve refah devleti uygulamalarıyla bütünleşen Fordist birikim rejimi ve sembolik "sekiz saat işgününe karşılık beş dolar ücret ilkesi", temelde bu tür bir bunalımın tekrarlanmasını önlemeye yöneliktir.

Bu açıdan bakıldığında, ücretlerin yükseltilmesi toplam talebi arttırıcı yönde bir etki yapacak ve Fordist üretim yöntemleriyle büyük miktarlarda üretilen ürünlerin alıcılarını önsel olarak hazırlayacaktır. Bilindiği gibi, Fordist üretim sistemi verimliliği, dolayısıyla da üretimi arttırmaya yöneliktir. Ancak üretimin kendi başına artması yeterli olmaz, üretimle aynı doğrultuda tüketim de artmalıdır. Üretimin sonuçta pazar için yapıldığı düşünülürse, üretilen malların satın alınması da gerekir. Bu doğrultuda Fordist birikim rejiminin amacı; üretimin artmasına paralel olarak, (beş dolar ücret ilkesiyle) tüketimin de artmasını sağlamak, yani pazarın genişlemesinin önkoşullarını oluşturmaktır.

Henry Ford, fabrikalarında çalışan işçilerin, kendi ürettikleri otomobilleri satın almalarını öngörmüştür. Çünkü fabrikalarda çalışan işçilerin, ürettikleri malların aynı zamanda tüketicileri konumuna getirilmeleri; bir taraftan işçileri sistemle uyumlu hale getirirken (yani sisteme entegre ederken), diğer taraftan pazarın üretime paralel büyüme sorununu da kendiliğinden ortadan kaldıracaktır.

Beş dolar ücret ilkesi ile birlikte tüketimin kitlelere açılması, o güne kadarki kapitalist sistemde hakim olan tüketim normlarında kuşkusuz radikal bir dönüşümdür. Bununla birlikte, tüketimin kitleselleşmesi ve giderek kendine has bir tüketim kültürünün oluşması ise, Fordist birikim rejiminin yarattığı kitle kültürü ve kitle kültürü ürünlerinin tüketimi için olumlu bir ortam yaratmıştır. Kitle kültürü ürünlerinin tüketimi ucuz olsa bile, sonuçta yiyecek, giyecek, ısınma ve barınma gibi hayati önemde değildir. Bu nedenle kitle kültürü ürünlerinin tüketicisi olmak için, kişinin bu hayati ihtiyaçlarını karşılayacak asgari bir gelirden daha fazlasına sahip olması gerekir. İşte, ücret artışı ve refah devleti uygulamalarıyla amaçlanan tam olarak da budur.

Bunun yanı sıra, kitle kültürünün asıl üretilme nedeni, çalışanların Fordist düzende kavuştukları artan serbest zaman olanaklarının, sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenmesini sağlamaktır. Egemen sınıflar bu noktada artık tüketimi çalışan kesimlere açmaktan korkmamaktadırlar. Tüketimin geniş halk yığınlarına açılması ve kitlesel bir hale gelmesi aksine, gelinen noktada kurulu düzenin devamı için bir zorunluluktur. Asıl tedirginlik yaratan olgu, çalışma saatlerinin kısaltılması sonucunda artan serbest zaman olanaklarının, çalışan kesimler tarafından kendi toplumsal konumlarına denk düşecek bir kültür ve sisteme karşı eleştirel bir bakış tarzı geliştirmede kullanılabileceği ihtimalidir.

Kitle kültürü işte tam olarak bu noktada, egemen kesimlerin ve kapitalist pazar ekonomisinin gereksinimleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Artan serbest zaman olanaklarının kontrol altına alınarak, hakim sistemi ortadan kaldırmaya yönelebilecek bir düşünsel faaliyet ve kültür üretilmesi olasılığını daha en baştan yok etmeye yöneliktir. Ayrıca Fordist birikim rejimi ile birlikte yükselen ücretlerin sağladığı artan tüketim olanakları, bireyler üzerinde bir taraftan sahte mutluluklar yaratırken, diğer yandan sermayenin gücüne güç katmakta ve kapitalist düzenin sürekliliğini sağlamaktadır. Böylece Fordist birikim rejimi, kitle kültürü aracılığıyla çalışanların serbest zaman olanaklarını ellerinden alarak, işlik-dışı zamanı doğrudan iş zamanı haline getirir. Bu açıdan kitle kültürü, işgücünün yeniden üretimi sürecindeki bir girdidir. Bir taraftan tüketim aracılığıyla sahte mutluluklar yaratıp

insanları sisteme uyumlulaştırırken, diğer taraftan yaydığı sahte bilinç dolayısıyla daha insanca bir yaşamın olabileceğine dair umutları törpüler, böyle bir değişimin gereksizliğini ve imkansızlığını vurgulayarak insanların boyun eğmesini sağlar. Böylelikle, kapitalist yaşam tarzının ideolojik açıdan yeniden üretilmesi, statükonun onaylanması ve düzenin meşrulaştırılması yolunda araçsal bir işlev görür.

Kitle kültüründen farklı olarak popüler kültür, içerisinde bulundurduğu “popüler” kavramından hareketle “halkın ürettiği ve halka ait olan” halkın kendi kültürüdür. Ancak burjuva demokrasilerinin yükselişi ile birlikte kamuoyu ve sivil toplumun ortaya çıkışına paralel olarak popüler kavramının anlamı, “insanların çoğu tarafından sevilen, beğenilen ve tercih edilen” anlamına dönüşmüş ve bu açıdan egemen politikaların halka dayatılmasında ve kabulünde meşrulaştırıcı bir işlev yüklenmiştir.

Popüler kültürün bugünkü egemen kullanımı ise, postmodernist dönüşümle birlikte başlamıştır. Gerçekten de, 1970’lerin sonu ve 1980’lerle birlikte kitle kültürü kavramının terk edilerek, bunun yerine popüler kültür kavramının kullanılmaya başlandığı görülür. Bir dönemleştirme yapılacak olursa, postmodern dönüşümden önceki popüler kültür halk/folk kültürüne yakın bir konumdayken, postmodern dönemin popüler kültürü kitle kültürüne yakındır.

Bu kavramsal tercihin elbette belli nedenleri vardır. İlk olarak kitle kültürü hemen her zaman olumsuz bir yargıyı taşır. Kitle kültürünün bu olumsuzlanmasında ve pejoratif bir anlam yüklenmesinde başta Frankfurt Okulu’nun “kültür endüstrisi” eleştirileri olmak üzere, daha bir çok akımın ve düşünürün kapsamlı incelemeleri ve kritikleri etkili olmuştur. 1970’lere gelindiğinde kitle kültürü artık tüketilmiş ve yıpranmış bir kavramdır. Ayrıca bilişim ve iletişim alanlarında yaşanan ve halen yaşanmakta olan baş döndürücü gelişmelerle birlikte kültür endüstrilerinin ürünleri giderek çeşitlenmekte, renklenmekte ve kişiye özel hale gelmektedir. 1970’li yılların ekonomik krizinin, daha çok Fordist birikim rejiminin bir krizi görünümünde olması, bununla birlikte teknolojik ilerlemenin üretim sistemlerini derin bir şekilde etkilemesi ve esnekleştirilmesi, yeniden yapılanma sürecinde Fordist birikim rejiminin

Postfordist birikim rejimine dönüşmesine neden olmuştur. Fordist üretim yöntemleriyle üretilen ürünlerin standart, tekdüze, renksiz ve sıkıcı niteliği, Postfordist yöntemlerle üretilen birbirinden farklı, renkli ve kişiye özel ürünlerden ayrılmaktadır. Kitle kültürü kavramı artık, bu Postfordist kültür endüstrilerinin ürünlerini karşılayamaz hale gelmiş, bununla birlikte kapsamlı eleştirilere hedef olarak olumsuzlanmış ve yıpranmıştır. Ayrıca kitle kültürünün dar olan içeriği de genişletilmek istenmiş ve tüm bu gelişmelerin doğrultusunda yeni bir kavrama ihtiyaç duyulmuştur.

Böylelikle popüler kültür kavramı, sanat, edebiyat, müzik, eğlence ve dinlenme etkinliklerini de kapsayarak, toplumsal ve bireysel yaşamın tümünü içine alacak şekilde yeniden tanımlanmıştır. “Kitle” teriminin ve dolayısıyla kitle kültürünün ima ettiği olumsuz yargıya karşılık “popüler” kavramı, materyallerine olumlu bir değer vermektedir. Ayrıca popüler teriminin daha önceden dönüştürülmüş bulunan anlamı doğrultusunda edindiği meşrulaştırıcı işlevi doğrudan popüler kültüre aktarılmıştır. Tüm bunlarla birlikte popüler kültürün demokratik ve özgürlükçü olduğu yönünde yapılan vurgular, egemen konumlandırımda popüler kültürün kitle kültürüne üstün tutulmasına ve popüler kültürdeki olumsuz, zararlı ve yıkıcı tarafın gizlenmesine neden olmuştur.

Modern kitle kültürünün genel karakteri ve kitle kültürü ürünleri ile Fordist üretim yöntemleri ve mantığı arasında doğrudan bir ilişki göze çarparken, benzer şekilde postmodern dönemin popüler kültürünün genel karakteri ve ürünleri ile Postfordist üretim yöntemleri ve mantığı arasında da doğrusal bir ilişki olduğu görülmektedir.

Bu açıdan bakıldığında popüler kültürün, postmodernizm ve Postfordizm’le birlikte kapitalizmin 1970’lerdeki son büyük krizini aşmak için gündeme gelen “yeniden yapılanma” çabalarının üçüncü sacayağını oluşturduğu görülmektedir. Fordist ve Postfordist üretim biçimleri ve genel hatlarıyla bu iki birikim rejimi arasında belirgin bir kopuştan çok, bir süreklilik olduğu gözlenmektedir. Postfordizm’in yaşanan teknolojik gelişmelerden de beslenerek üretim sistemlerinde

bir takım yenilikler getirdiği açıktır. Bu yenilikler üretim sistemlerinde devrimci ve radikal dönüşümler olmaktan çok, değişen ve farklılaşan tüketici tercihlerini karşılamaya yöneliktir. Ayrıca Fordist öğelerin de Postfordizm'in ortaya çıkışıyla birlikte yok oldukları söylenemez, daha çok bu yeni Postfordist öğelerle iç içe geçmişlerdir, hatta belli bazı sektörlerde varlıklarını olduğu gibi sürdürmektedirler. Yaşanan değişim sadece görünüştedir, çünkü birikim rejiminin temel mantığı aynı kalmış, değişmemiştir.

Aynı olgu, tarihsel açıdan iki farklı dönemi ifade eden modernite ile postmodernite arasında da söz konusudur. Her iki dönemde de geçerli olan ekonomik sistem kapitalizmdir. Modernitenin hakim ekonomik sistemi olan kapitalizm, postmodern dönemde de varlığını sürdürmektedir. Postmodernizm, daha çok kapitalizmin kültürel mantığındaki bir değişimi ifade etmektedir ve bu değişime rağmen, geç kapitalizmin temel ekonomik yapısı, kapitalizmin erken biçimleriyle tutarlıdır; yani postmodern değil, aksine hala moderndir. Bir başka deyişle postmodernite ile birlikte değişen, kapitalizmin yüzeysel görünümüdür, bunun dışında yukarıda da değinildiği gibi temel ekonomik yapıyla birlikte birikim ve kriz eğilimlerinin temel mantığı ise değişmemiştir. Bu nedenle postmodernite, moderniteden ayrı bir süreç olarak düşünülemez, aksine bu iki dönem arasında belirgin bir süreklilik göze çarpmaktadır.

Bu saptamalardan hareketle kitle kültürü ve popüler kültür kavramlarına bakıldığında, iki olgu arasında belirgin bir takım farklar göze çarpmasına rağmen, beslendikleri sistem ve ideolojik işlevleri açısından aynı konumda bulunmaktadır. Aralarındaki ayırım ise daha çok, Fordist ve Postfordist üretim biçimleri, yöntemleri ve mantığı arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, iki kültür kavramı da temelde aynı ekonomik sistemde aynı ideolojik işlevleri üstlenen benzer kültür biçimleri olup, aralarındaki isim farkı, tarihsel süreç içerisinde ayrı dönemlerde ortaya atılmış olmalarından doğmaktadır. Bu bağlamda kitle kültürü ile popüler kültür arasındaki fark ve süreklilik, modernite ile postmodernite arasındaki fark ve süreklilik kadardır.

Popüler kültür üzerine düşünürken gözden kaçırılmaması gereken gerçek, popüler kültürün verili ve değişmez bir “durum” değil, sürekli değişen dinamik bir “süreç” olduğudur. Bu doğrultuda popüler kültürü, halkın kendi yaratısı ve halka ait olan saf halinde bir kültür olarak ya da yukarıdan aşağıya, doğrudan egemen kesimler tarafından, halkı denetim altına alıp, hakim sistemle uyumlulaştırmak ve sisteme entegre etmek amacıyla üretilen bir kültür olarak düşünmek, bizi önemli yanılgılara götürebilir. Popüler kültür bu ikisinden çok, egemen ve bağımlı sınıflar arasında, Gramsci’ci anlamda “hegemonya” kazanma bağlamında, ideolojik bir mücadele ve savaş alanıdır. Bu nedenle sürekli değişime açık bir konumdur. Söz konusu iki farklı popüler kültür anlayışı daha çok, tarihsel süreç içerisinde popüler kültür kurumunun üzerinden geçtiği farklı ve birbirine karşıt uğrakları tanımlamaktadır.

Popüler kültür kurumunun tarihsel süreç içerisindeki dönüşümüne bakıldığında, içinde barındırdığı karşıtlıklardan ve uzlaşmaz (antagonistik) çelişkilerden geçerek, diyalektik (eytişimsel) bir biçimde ilerlediği görülmektedir. Popüler kültür üzerindeki mücadele, aslında toplumsal sistemin kendi içindeki çelişkisinden doğan iki uzlaşmaz sınıf arasındaki mücadelenin bir görünümüdür. Popüler kültürün bu içsel çelişkileri, aynı zamanda onu sürekli daha ileri bir noktaya taşıyan devindirici gücüdür. Çünkü diyalektik gelişim, karşıtların birliğinden ve çatışmasından dolayı gerçekleşir.

Tez aşamasındaki popüler kültür, saf halinde halkın üretimine dayanan, halkın kendi kültürüdür. Oluşumunun henüz ilk aşamasında ve ilkel durumdadır. Ortaya çıktığı dönemin koşulları, maddi ve teknik olanakları, kültürel birikimi, bilim ve teknolojinin o günkü gelişmişlik düzeyi ile sınırlıdır. Ancak kapitalist sistemin ve buna paralel olarak birbiriyle çatışkılı iki toplumsal sınıf olan işçi sınıfı ile burjuvazinin ortaya çıkışı, popüler kültürü, egemen ve bağımlı sınıflar arasında birbirlerinin üzerinde hegemonya sağlamak için mücadele ettikleri ideolojik bir savaş alanı haline getirir. Popüler kültürün gelişim sürecinin bu ilk aşaması, öncelikle popüler kavramının anlamının çarpıtılması, daha sonra da kitle kültürünün ortaya atılmasıyla küçük niceliksel değişimlere uğrayarak, sonunda niteliksel ve devrimci

bir sıçrama ile postmodern dönemin popüler kültürüne dönüşerek son bulur. Popüler kültürün bu radikal dönüşümü, aynı zamanda kapitalizmin yeniden yapılanmasının temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır.

Popüler kültürün antitez aşaması, postmodern ve Postfordist dönüşüme denk gelir. Halkın kültürü olan popüler kültür, artık kendine yabancılaşmış ve kapitalist pazar mekanizmasının eline geçerek, halka karşıt bir konuma gelmiştir. Artık halkın kendisi için, kendisinin yarattığı kültür değil; sermayenin halk için, halkı denetimine almak ve onu edilginleştirmek amacıyla ürettiği, halkın aleyhine olan bir kültürdür. Popüler kültürün antitezi, gerçekte kitle kültürünün yeni bir görünümü, bir sonraki halidir, onun tarafından kuşatılmış ve onunla bütünleşmiştir. Bu aşama, egemen kesimin halk üzerinde gerçek bir hegemonya kurduğu andır. Popüler kültür üzerindeki hegemonya kazanma mücadelesi, egemen kesimin lehine sonuçlanmıştır. Ancak hegemonya, kazanıldığında ya da kaybedildiğinde sona eren bir karaktere sahip değildir, sistemin kendi içindeki çelişkilerinden kaynaklanan temeldeki sınıf mücadelesi devam ettikçe, hegemonya da tekrar tekrar kazanılmak ve kaybedilmek durumundadır.

İçinde bulunduğumuz ve “postmodern” olarak adlandırılan dönemde, sistemin kendi içsel çelişkilerinin giderek büyüdüğü görülmektedir. Kapitalizmin bu yeni aşamasında, belirgin bir sınıf yapısının kalmadığı, toplumun homojenleştiği ve giderek sınıfsız, tek boyutlu bir topluma doğru yol alındığı iddia edilmesine rağmen, gerçekte sınıfsal karşıtlıkların ve eşitsizliklerin artarak büyüdüğü gözle görünen bir olgudur. Yeniden yapılanmanın temel söylemlerinden biri olan küreselleşme, dünyanın giderek küresel bir köye dönüştüğü, ulusal devletin işlerliğini yitirdiği, ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalktığı savları üzerinde temellenmektedir. Ancak bunlar, gerçekte varolan durumun üzerini örtmeye, sınıflar, ülkeler, bölgeler ve kıtalar arasındaki eşitsizlikleri gizlemeye, sermayenin tüm dünyada serbest dolaşımını sağlamaya ve uluslararası bir aktör kimliğine kavuşarak ulus devletin yerini almasına yönelik düzenlemelerdir.

Bir üstyapı kurumu olarak popüler kültürün kendi içsel çelişkilerini aşarak sentez aşamasına geçmesi, kapitalist sistemin tüm bu çelişkilerinin aşılmasına bağlıdır. Çünkü üstyapısal dönüşümler spontane bir biçimde kendi başına gerçekleşemez, ancak maddi altyapının dönüşümüyle gerçekleşir. Popüler kültürün diyalektik gelişimini sağlayan devindirici gücü, içindeki karşıtlıkların çatışmasından ve birliğinden, yani popüler kültürün egemen ve bağımlı sınıflar arasındaki hegemonya kazanma mücadelesinin ideolojik savaş alanı olmasından beslenmektedir. Bu nedenle popüler kültürün sentez aşamasında ait olduğu yere dönmesi, yani kaynağını yeniden halktan alarak halkın kültürü olması, önsel olarak kapitalist sistem içindeki maddi altyapıdan kaynaklanan toplumsal çelişkilerin aşılmasını gerektirir.

KAYNAKÇA

Kitaplar :

ALTHUSSER Louis; **For Marx**, Verso, 1993, London, Great Britain

ALTHUSSER Louis; **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, İletişim Yayınları, 2000, İstanbul

ATİKER Erhan; **Modernizm ve Kitle Toplumu**, Vadi Yayınları, Ekim 1998, Ankara

BAUDRILLARD Jean; **Simülarklar ve Simülasyon**, Dokuz Eylül Yayınları, 1998, İzmir

BELEK İlker; **Postkapitalist Paradigmalar**, Sorun Yayınları, (II. Baskı) Ocak 1999, İstanbul

BOCOCK Robert; **Tüketim**, Dost Kitabevi, Ekim 1997, Ankara

BOTTOMORE Tom; **Frankfurt Okulu**, Vadi Yayınları, Eylül 1997, Ankara

BOTTOMORE Tom (**Yayın Yönetmeni**); **Marksist Düşünce Sözlüğü**, İletişim Yayınları, 2001, İstanbul

CONNOR Steven; **Postmodernist Kültür – Çağdaş Olanın Kuramlarına Bir Giriş**, Yapı Kredi Yayınları, Haziran 2001, İstanbul

CORNFORTH Maurice; **Materyalizm ve Diyalektik Yöntem**, Sarmal Yayınevi, İstanbul

DELLALOĞLU Besim F.; **“Toplumsal”ın Yeniden Yapılanması – Habermas Üzerine Bir Araştırma**, Bağlam Yayınları, Kasım 1998, İstanbul

DELLALOĞLU Besim F.; **Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum**, Bağlam Yayınları, Ekim 2001, İstanbul

DEMİR Ömer; **Bilim Felsefesi**, Vadi Yayınları, (II. Baskı) Kasım 2000, Ankara

ERDOĞAN İrfan - ALEMDAR Korkmaz; **Popüler Kültür ve İletişim**, Ümit Yayıncılık, Kasım 1994, Ankara

ERDOĞAN İrfan; **Dünyanın Çarpık Düzeni – Uluslararası İletişim**, Kaynak Yayınları, Ocak 1995, İstanbul

ERDOĞAN İrfan - ALEMDAR Korkmaz; **Öteki Kuram – Kitle İletişimine Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi**, Erk Yayınları, 2002, Ankara

EROL Ayhan; **Popüler Müziği Anlamak – Kültürel Kimlik Bağlamında Popüler Müzikte Anlam**, Bağlam Yayınları, Kasım 2002, İstanbul

FEATHERSTONE Mike; **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, Ayrıntı Yayınları, 1996, İstanbul

GÜNEŞ Sadık; **Medya ve Kültür – Sessiz Yığınların Kültürel İntiharı**, Vadi Yayınları, Ekim 2001, Ankara

GÜVENÇ Bozkurt; **Kültür Konusu ve Sorunlarımız**, Remzi Kitabevi, (II. Baskı) 1985, İstanbul

HALL S. ve WHANNEL P.; **The Popular Arts, London**, Hutchinson, 1964

HANÇERLİOĞLU Orhan; **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, Şubat 1999, İstanbul

HARVEY David; **Postmodernliğin Durumu**, Metis Yayınları, Ekim 2003, İstanbul

HEGEL Georg Wilhelm Friedrich; **Tinin Görüngübilimi**, İdea Yayınları, İstanbul

HORKHEIMER Max – ADORNO Theodor W.; **Aydınlanmanın Diyalektiği – Felsefi Fragmanlar II**, Kabalcı Yayınevi, Felsefe Dizisi 5, 1996, İstanbul

JAMESON Fredric; **Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı**, Yapı Kredi Yayınları, 1994, İstanbul

LULL James; **Medya İletişim Kültür**, Vadi Yayınları, 2001, Ankara

MARCUSE Herbert; **Tek Boyutlu İnsan**, May Yayınları, 1975, İstanbul

MARX Karl; **Kapital – Birinci Cilt**, Sol Yayınları, 1993, Ankara

MARX Karl; **1844 Elyazmaları**, Sol Yayınları, Kasım 1993, Ankara

MARX Karl– ENGELS Friedrich; **Alman İdeolojisi [Feuerbach]**, Sol Yayınları, 1999, Ankara

OKTAY Ahmet; **Türkiye’de Popüler Kültür**, Everest Yayınları, Aralık 2002, İstanbul

ÖZBEK Meral; **Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski**, İletişim Yayınları, Aralık 1994, İstanbul

POSTMAN Neil; **Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Showbusiness**, New York, 1985

RESS G. R.; “Yapısalcılık ve Popüler Kültür”, **Popüler Kültür ve İktidar**, Derleyen; Nazife Güngör, Vadi Yayınları, 1999, Ankara

RITZER George; **Toplumun McDonaldlaştırılması**; Ayrıntı Yayınları, Haziran 1998, İstanbul

SAYER A.; **Postfordism in Question**, IJURR, Vol:13, 1989

STOREY John; **Popüler Kültür Çalışmaları – Kuramlar ve Metodlar**, Babil Yayınları, Temmuz 2000, İstanbul

STRINATI Dominic; **An Introduction To Theories Of Popular Culture**, Routledge – Taylor&Francis Group, 2000, London, Great Britain

ŞAYLAN Gencay; **Postmodernizm**, İmge Kitabevi, (II. Baskı) Mayıs 2002, Ankara

TOLAN Barlas; **Toplum Bilimlerine Giriş**; Murat & Adım Yayıncılık, 1996, Ankara

WAGNER Peter; **Modernliğin Sosyolojisi**, Sarmal Yayınevi, Ocak 1996, İstanbul

WITHEFORD N., GRUNEU R. (1993); **Between the Politics of Production and the Politics of the Sign: Post Marxism, Post Modernism, and “New Times”**, *Current Perspectives in Social Theory*, Vol:13

Makaleler :

ADORNO Theodor W.; “Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken”, Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe (Özel Sayı), **Cogito**,Yapı Kredi Yayınları - Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı: 36 – Yaz 2003, İstanbul

BÜKEN Gülriz; “Amerikan Popüler Kültürünün Türkiye’de Yayılışına Karşı Tepkisel Düşünceler”, **Doğu Batı Dergisi - Popüler Kültür Özel Sayısı**, Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları, Sayı:15, 2001, Ankara

CLARKE S.; “What in the F...’s Name is Fordism”, **Fordism and Flexibility, Divisions and Change**, Ed. By Gilbert, N. et. all, Mac Millan, Hong Kong, 1992

ELTEREN Mel Van; “Amerikan Popüler Kültürünün Etkisinin Global Bir Yaklaşım İçinde Değerlendirilmesi”, **Popüler Kültür ve İktidar**, Der: Nazife Güngör, Vadi Yayınları, Ekim 1999, Ankara

ERDOĞAN İrfan; “Popüler Kültür: Kültür Alanında Egemenlik ve Mücadele”, **Popüler Kültür ve İktidar**, Derleyen; Nazife Güngör, Vadi Yayınları, 1999, Ankara

ERDOĞAN İrfan; “Popüler Kültürde Gasp ve Popülerin Gayri Meşruluğu”, **Doğu Batı Dergisi - Popüler Kültür Özel Sayısı**, Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları, Sayı:15, 2001, Ankara

GÜNGÖR Nazife; “Giriş – Popüler Kültür Çıkmazı”, **Popüler Kültür ve İktidar**, Derleyen; Nazife Güngör, Vadi Yayınları, Ekim 1999, Ankara

HABERMAS Jürgen; “Postmoderniteye Giriş: Bir Dönüm Noktası Olarak Nietzsche”, **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen; Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, (III. Baskı) Nisan 2000, Ankara

HABERMAS Jürgen; “Mitle Aydınlanmanın Kördüğümü: Max Horkheimer ve Theodor Adorno”, Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe (Özel Sayı), **Cogito**, Yapı Kredi Yayınları - Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı: 36 – Yaz 2003, İstanbul

HALL Stuart; “Kültür, Medya ve “İdeolojik Etki” ”, **Medya İktidar İdeoloji**, Derleyen ve Çeviren; Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları / ARK, 1999, Ankara

HALL Stuart; “İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü”, **Medya İktidar İdeoloji**, Derleyen ve Çeviren; Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları / ARK, 1999, Ankara

HALL Stuart; “Popüler Kültür ve Devlet”, **Popüler Kültür ve İktidar**, Der: Nazife Güngör, Vadi Yayınları, Ekim 1999, Ankara

HELLER Agnes; “Modernitedeki Ahlaki Durum”, **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen; Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, (III. Baskı) Nisan 2000, Ankara

HUYSENS Andreas; “Postmodernin Haritasını Yapmak”, **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen; Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, (III. Baskı) Nisan 2000, Ankara

JEANNIERE Abel; “Modernite Nedir?”, **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen; Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, (III. Baskı) Nisan 2000, Ankara

KELLNER Douglas; “Toplumsal Teori Olarak Postmodernizm: Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar”, **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen; Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, (III. Baskı) Nisan 2000, Ankara

KIRCA Süheyla; “Medya Ürünlerinin Küresel Yayılımı, Yerelleştirilmesi: Uluslararası Kimliklerin Yaratılması”, **Doğu Batı Dergisi - Popüler Kültür Özel Sayısı**, Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları, Sayı:15, 2001, Ankara

KROGH Thomas; “Frankfurt Okulu’nun Kültür Analizi”, **Medya İktidar İdeoloji**, Derleyen ve Çeviren; Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları / ARK, 1999, Ankara

LASH Scott; “Modernite mi, Modernizm mi? Weber ve Günümüz Toplumsal Teorisi”, **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen; Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, (III. Baskı) Nisan 2000, Ankara

MUTLU Erol; “Popüler Kültürü Eleştirmek”, **Doğu Batı Dergisi - Popüler Kültür Özel Sayısı**, Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları, Sayı:15, 2001, Ankara

OSKAY Ünsal; “Kitle Kültürü Popüler Kültürü Kuşatırken...”, **“Yıkanmak İstemeyen Çocuklar” Olalım**, Yapı Kredi Yayınları, Nisan 2001, İstanbul

OSKAY Ünsal; “Modern Toplumda ‘Serbest Zaman’ın İşe Koşulması”, **“Yıkanmak İstemeyen Çocuklar” Olalım**, Yapı Kredi Yayınları, Nisan 2001, İstanbul

OSKAY Ünsal; “Popüler Kültürün Toplumsal Ortamı ve İdeolojik İşlevleri Üzerine”, **“Yıkanmak İstemeyen Çocuklar” Olalım**, Yapı Kredi Yayınları, Nisan 2001, İstanbul

REAL Micheal; “Marksizm ve Popüler Kültür: Kültürel Eleştirinin Keskin Ucu”, **Popüler Kültür ve İktidar**, Derleyen; Nazife Güngör, Vadi Yayınları, 1999, Ankara

RESS G. R.; “Yapısalcılık ve Popüler Kültür”, **Popüler Kültür ve İktidar**, Derleyen; Nazife Güngör, Vadi Yayınları, 1999, Ankara

RORTY Richard; “Habermas, Lyotard ve Postmodernite”, **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen; Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, (III. Baskı) Nisan 2000, Ankara

RUSTIN M.; The Politics of Post-Fordism: Or, The Trouble With “New Times”, **New Left Review**, 175 (1989)

SHOLLE David J.; “Eleştirel Çalışmalar: İdeoloji Teorisinden İktidar/Bilgiye”,
Medya İktidar İdeoloji, Derleyen ve Çeviren; Mehmet Küçük, Bilim ve
Sanat Yayınları / ARK, 1999, Ankara

SHUMWAY David R.; “Post Yapısalcılık ve Popüler Kültür”, **Popüler Kültür ve
İktidar**, Der: Nazife Güngör, Vadi Yayınları, Ekim 1999, Ankara

SMART Barry; “Postmodern Toplum Teorisi”, **Modernite Versus Postmodernite**,
Derleyen; Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, (III. Baskı) Nisan 2000, Ankara

